

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 5 (116)

2010

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна
підтримка Володимир Кекух

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. І.Мазепи, 34
2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: http://www.razumkov.org.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
“Національна безпека і оборона”
обов'язкове

Фотографії:
image.tsn.ua – стор.29

© Центр Разумкова, 2010

З М І С Т

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ

(Доповідь Центру Разумкова)	2
Розділ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ	3
Розділ 2. ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	12
Розділ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ	21
Розділ 4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	31

ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І МАЙБУТНЄ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

(Інтерв'ю)	34
Ігор КОГУТ	34
Андрій МЕЛЕШЕВИЧ	35
Олексій ГАРАНЬ	36
Ігор ЖДАНОВ	37
Володимир ФЕСЕНКО	38
Вадим КАРАСЬОВ	39
Микола ПРИМУШ	40
Валентин ЯКУШИК	42

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

(Експертне опитування)	44
------------------------------	----

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ МАЙБУТНЄ: СТАБІЛІЗАЦІЯ, КОНСЕРВАЦІЯ, (Р)ЕВОЛЮЦІЯ?

(Виступи учасників Фахової дискусії)	52
Віталій КОНОНОВ	52
Микола КАТЕРИНЧУК	52
Тарас СТЕЦЬКІВ	53
Ігор ЖДАНОВ	53
Олег ЗАРУБІНСЬКИЙ	54
Вадим КАРАСЬОВ	54
Віктор ЧУМАК	55
Олена СЕМЬОРКІНА	56
Михайло ГРИЦЕНКО	56
Володимир СТРЕТОВИЧ	57
Віталій ШИБКО	57

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ОЧИМА ГРОМАДЯН

(Соціологічні дослідження)	58
----------------------------------	----

Дослідження виконані за підтримки Відділу демократії і врядування Місії USAID в Україні, Молдові та Білорусі в межах проекту “Програма сприяння Парламенту II та Міжнародного Фонду “Відродження”.

Видання журналу здійснено за сприяння Національного Фонду підтримки демократії (США).

Думки та твердження, висловлені в цьому журналі, відбивають позицію авторів і можуть не збігатися з позиціями донорів.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Багатопартійність є однією з ознак демократичного суспільного устрою. Природно, що рух до демократії в Україні, започаткований ще до проголошення її незалежності, ознаменувався саме становленням політичних партій не комуністичного спрямування, які виникали переважно на основі громадських рухів та організацій.

За цей час політичні партії пройшли складний шлях розвитку від окремих структур до складових партійної системи. Одночасно формувалася соціальна база політичних партій, налагоджувалися відносини між ними, партії набували досвіду як політичного представництва інтересів суспільних груп, так і політичної боротьби. Після конституційної реформи 2004р. політичні партії набули статусу головних суб'єктів політичного процесу та посіли центральне місце в системі влади.

Водночас, у процесах їх створення та функціонування виникали й поглиблювалися ряд проблем: дедалі частіше партії створювалися як виборчі, персональні або бізнес-проекти, дедалі більше вони потрапляли під вплив або під контроль великих фінансово-промислових груп, втрачаючи тим самим здатність представництва суспільних інтересів. У результаті, політичні партії в Україні не набули належної суспільної довіри та підтримки, про що свідчать дані соціологічного моніторингу громадської думки та відповідні оцінки експертів.

Загалом, зміни, що відбулися за цей період, відрізнялися за характером, динамікою, чинниками та результатами. Вигляд партійної системи змінювався і продовжує змінюватися, змінюються її суб'єкти, підвалини міжпартійної конкуренції та умови, в яких вона відбувається. Це характеризує партійну систему України як неусталену.

У цій Доповіді наводяться результати аналізу процесу становлення багатопартійності та формування партійної системи в Україні. Для аналізу обрано т.зв. формальний період становлення багатопартійності: з моменту появи в Україні першої легальної політичної партії не комуністичного спрямування – Української республіканської партії, установчий з'їзд якої відбувся 29 квітня, офіційна реєстрація – 5 листопада 1990р.¹ Першими за участю політичних партій є вибори 1994р., в яких політичні партії офіційно мали право висування кандидатів.

Доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі обґрунтовуються критерії періодизації еволюції партійної системи, з урахуванням змін, що відбувалися в політичних партіях як складових партійної системи, змін у її оточенні та характеристик самої системи, вирізняються та характеризуються чотири основні етапи її становлення.

У другому розділі розглядаються чинники, що впливають на розвиток партійної системи України – як інституційного характеру (правові засади діяльності політичних партій, виборча система, конституційно-правовий дизайн), так і соціального (соціальна структура, основні суспільні поділи, ідеологічні орієнтації громадян, політична культура тощо).

У третьому розділі аналізуються причинно-наслідкові зв'язки між подіями і процесами, що впливають на еволюцію партійної системи України, пропонуються критерії оцінки політичних партій і партійної системи, характеризуються їх головні недоліки і проблеми.

У четвертому розділі наводяться висновки та формулюються рекомендації, спрямовані на усунення недоліків, притаманних сучасним політичним партіям і партійній системі України, набуття партіями суспільної довіри та підтримки.

¹ Оскільки становлення багатопартійності в Україні розпочалося до формальної легалізації альтернативних до КПУ політичних партій, то в літературі пропонується розрізняти "неформальний" і "формальний" періоди її розвитку. Тут розглядається формальний період розвитку багатопартійності, започаткований в 1990р.

1. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ

У літературі представлені різні підходи до періодизації процесу розвитку багатопартійності в Україні та формування її партійної системи¹. В цій Доповіді застосовано підхід, який можна назвати синтетичним, оскільки він поєднує елементи різних підходів і передбачає дослідження впливу на зазначений процес як інституційних чинників (політичний режим, форма правління, виборча система, правове регулювання тощо), так і соціетального (основні суспільні поділи, суспільно-політичні та соціокультурні орієнтації громадян тощо).

Згідно з цілями дослідження, розрізняються багатопартійність (як сукупність усіх зареєстрованих в Україні політичних партій, незалежно від їх реальної політичної значимості) і партійна система – політичні партії, які реально змагаються за владу та беруть участь в її реалізації. До складу партійної системи зараховуються партії, які або представлені в Парламенті, або мали (мають) потенціал для цього (за які проголосувало не менше 2% виборців на парламентських виборах 1998р. і 2002р. (за пропорційною частиною) та не менше 2% на виборах 2006р. і 2007р.).

Таким чином, періодизація еволюції партійної системи України здійснюється на основі аналізу процесів у політичних партіях (як складових партійної системи), змін в оточенні партійної системи та характеристик самої системи².

ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Виходячи з оцінки масштабів змін у політичних партіях, партійній системі та в її оточенні, можна виокремити чотири етапи становлення партійної системи України.

Становлення багатопартійності: 1990-1995рр.

Масове створення політичних партій переважно на ідеологічних засадах, заповнення всіх ідеологічних ніш, парламентські вибори 1994р. за участі партій. Організаційне підґрунтя більшості партій – громадські організації, рухи, неформальні об'єднання,

Наведені в тексті скорочення вжито в таких значеннях: АПУ – Аграрна партія України; Блок НУНС – Блок “Наша Україна - Народна самооборона”; БЮТ – Блок Юлії Тимошенко; ВПТ – Всеукраїнська партія трудящих; ВО – Всеукраїнське об'єднання; ВОХ – Всеукраїнське об'єднання християн; ГКУ – Громадянський конгрес України; ДСУ – Державна самостійність України; ЄПУ – Європейська партія України; За ЄДУ! – “За Єдину Україну!”; КПРС – Комуністична партія робітників і селян; КПУ – Комуністична партія України; КПУ(о) – Комуністична партія України (оновлена); КС – Конституційний Суд; КУН – Конгрес Українських Націоналістів; ЛПУ – Ліберальна партія України; ЛПУ(о) – Ліберальна партія України (об'єднана); ЛДПУ – Ліберально-демократична партія України; МПУ – Молодіжна партія України; НСНУ – Народний Союз “Наша Україна”; НПУ – Народна партія України; НП – Народна партія; НДП – Народно-демократична партія; НРУ – Народний Рух України; ПДВУ – Партія демократичного відродження України; ПЗУ – Партія Зелених України; ПМУ – Партія мусульман України; ПОУ – Партія освітан України; ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України; ПППУ – Партія промисловців і підприємців України; ПР – Партія регіонів; ПРП – Партія “Реформи і порядок”; ППВ – Партія приватної власності; ПНЕРУ – Партія національно-економічного розвитку України; ПРВУ – Партія регіонального відродження України; СПУ – Соціалістична партія України; СелПУ – Селянська партія України; СДС – Соціал-демократичний союз; СНПУ – Соціал-національна партія України; СДПУ(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана); РХП – Республіканська-християнська партія; СЛС – Союз лівих сил; УНП – Українська народна партія; УПС – Українська партія справедливості; УП – Українська платформа; УНР – Український Народний Рух; УСВА – Український союз ветеранів Афганістану; УСДП – Українська соціал-демократична партія; УСПП – Українська спілка промисловців і підприємців; ТУ – Трудова Україна; УРП – Українська республіканська партія; ФПГ – фінансово-промислова група; ФПУ – Федерація профспілок України; ХДС – Християнсько-демократичний союз; ХДПУ – Християнсько-демократична партія України; ХНС – Християнсько-народний союз.

¹ Див., наприклад: Шведа Ю. Куди прямує партійна система України? Політичні партії на Львівщині напередодні виборів-2006. – Львів, 2005, с.13-17; Войтків В. Партійна система України: етапи становлення та їх особливості. – Український центр політичного менеджменту, <http://www.politik.org.ua>; Райковський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи. – Вісник Центральної виборчої комісії, 2009, №1-3, с.16-28.

² У Доповіді використовуються такі визначення понять: “**антисистемні партії**” – партії, що “підривають легітимність режиму, якому вони опонують”, мають альтернативну систему цінностей. Див.: Sartori G. *Parties and Party Systems: a Framework for Analysis*. – ECPR Press, University of Essex Print Centre, 2006, p.117-118.

Великі/... малі партії: великі партії – які набирають понад 40% голосів; середні – понад 20%; середньо-малі – понад 10%; малі – 10% і менше (взято за основу та адаптовано до вітчизняних умов принцип класифікації Дж.Блонделя).

Оточення партійної системи – конкретні суспільно-політичні умови (в т.ч. політико-правові, соціально-економічні, соціокультурні), в яких функціонують політичні партії.

Проблемні виміри – найбільш значимі, усталені відмінності в суспільній свідомості, постійні проблеми в різних сферах, які впливають на партійну систему, зумовлюючи утворення партій певних типів та відмінності в їх позиціях. Див.: Лейпхарт А. *Партійные системы*. – Теория партий и партийных систем..., с.265.

Суб'єкти партійної системи (виборчого процесу) – політичні партії, які самостійно брали участь у виборах за партійними списками, а також виборчі блоки партій. Підстава: Ст.81 Конституції України в редакції від 12 грудня 2004р., де фактично урівнюються статуси політичних партій і виборчих блоків політичних партій.

Суспільні поділи – тривалі структурні конфлікти, які призводять до виникнення протилежних позицій, представлених конкуруючими політичними організаціями. Див.: Реммеле А. *Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе*. – Партии и выборы, Москва, 2004, с.95.

політичні клуби. З наближенням завершення етапу – певне зменшення ваги ідеологічного чинника чи його поєднання з чинниками прагматичного характеру³.

Нормативно-правові основи створення та діяльності партій. Правове підґрунтя діяльності партій на цьому етапі становили Конституція УРСР (зі змінами від 24 жовтня 1990р.) та Закон “Про об’єднання громадян” (1992р.). Зокрема, ст.49 Конституції проголошувала право громадян на об’єднання в політичні партії, яким гарантувались умови виконання статутних завдань; ст.7 – надавала партіям, громадським організаціям і рухам право через їх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах “брати участь у розробці і здійсненні політики республіки, в управлінні державними і громадськими справами”.

Механізми створення, соціальна база, лідери. Протягом I половини етапу (до виборів 1994р.) партії створювалися переважно “знизу”, як оформлення громадських ініціатив, і, як правило, мали виразні ідеологічні засади. Надалі ці принципи втрачають актуальність.

Лідерами партій ставали переважно представники гуманітарної і науково-технічної інтелігенції, а також колишньої партійної номенклатури. Водночас, спостерігались і перші випадки створення партій представниками бізнес-структур (зокрема, Українська партія солідарності та соціальної справедливості (Е.Лашутін), Ліберальна партія України (Є.Маркулов), Народна партія України (Л.Табурянський)). В 1994р. була легалізована перша з найбільш успішних (протягом певного періоду) партій-бізнес-проектів – ВО “Троада”.

Поділ у координатах “ліві – праві – центр”. Найбільш численну групу склали праві (в т.ч. праворадикальні) і правоцентристські (національно-демократичні) партії. Центристські партії утворювались як представники основних політичних ідеологій (соціал-демократи, зелені, ліберали) або як “загально-демократичні” партії (ПДВУ). Лівий фланг представляли партії, що виникли на основі забороненої в 1991р. КПУ (СПУ, СелПУ), а також дрібні ліворадикальні та “реінтеграційні” утворення. В 1993р. були легалізовані дві найбільш впливові надалі партії – Комуністична партія України (КПУ) та Народний Рух України (НРУ).

Виборче законодавство, участь у формуванні владних інститутів. Вибори до Верховної Ради I скликання відбувалися 30 березня 1990р., тому партії, крім правлячої КПУ, не могли брати в них участь і структуризація депутатського корпусу (насамперед, його “некомуністичної” частини⁴) за партійною належністю відбувалась безпосередньо у процесі діяльності Парламенту за принципом “ліві – не ліві політичні сили” (прокомуністична “Група 239” і національно-демократична “Народна рада”, відповідно).

На парламентських виборах 1994р. партії мали право висувати кандидатів в одномандатних округах. За результатами виборів, у Парламенті були

представлені 14 партій. Відносно більшість (133 мандати) отримали ліві партії, праві і правоцентристи – 53, центристи – 14. Більшість депутатського корпусу становили позапартійні депутати. На початку роботи Парламенту було утворено 11 депутатських фракцій і груп як на партійно-ідеологічній основі, так і за регіональними та корпоративними ознаками.

Також партії мали право висувати кандидатів на виборах Президента України (1991р., 1994р.). На виборах 1991р. із семи кандидатів троє були лідерами легалізованих партій (Л.Лук’яненко – УРП; Л.Табурянський – Народна партія України) або громадських об’єднань, що пізніше перетворилися на партії (В.Чорновіл – НРУ). На виборах 1994р. партійним лідером був один кандидат – О.Мороз (СПУ). Проте, на обох виборах перемогли представники державної номенклатури – Л.Кравчук та Л.Кучма.

Вибірчі процеси мали відносно демократичний характер, забезпечувалися достатньо сприятливі умови для діяльності опозиційних сил.

Етап характеризувався конфліктними взаєминами між Президентом (Л.Кравчук) і Парламентом, який виступав сильнішою стороною. Уряди створювалися на позапартійній основі.

Суспільні поділи і проблемні виміри. Основним суспільним поділом етапу був поділ у координатах комуністичні/демократичні сили, характерний для трансформаційного періоду. Конфігурація партійної системи в цілому відповідала цьому поділу.

Найбільш інтенсивними були такі проблемні виміри, як соціально-економічний, а також культурно-етнічний і зовнішньополітичний, які структурували партійну систему в координатах відповідно: ліві – центристські і праві партії; “реінтеграційні” – національно-демократичні та націоналістичні партії.

Інші характеристики оточення. Вплив бізнес-структур на партійну систему був низьким, проте після виборів 1994р. почав набувати більш інтенсивного характеру.

Зовнішній чинник впливу на партійну систему проявлявся переважно у формі підтримки (як “морально-політичної”, так і матеріально-фінансової) політичних партій різних спрямувань відповідними партійними чи громадськими структурами зарубіжних країн (зокрема, української діаспори країн Заходу, деяких політичних партій Росії).

Головні риси партійної системи. До складу партійної системи цього періоду можна віднести до 15 найбільш активних політичних партій (багато-партійна система).

Основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), відповідно, основною лінійною поділу – протистояння між лівими та національно-демократичними партіями. Головною антисистемною партією виступала КПУ⁵. Партії центру, утворені на цьому етапі, значно поступалися за своєю вагою фланговим партіям.

³ Докладно див.: Політичні партії напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.23.

⁴ Зокрема, в листопаді 1990р. Політбюро ЦК КПУ констатувало: “зі 190 депутатів, які працюють на постійній основі в комісіях Верховної Ради, майже 80 – представники опозиції, активісти партій і політичних угруповань антисоціалістичної спрямованості”. Див.: Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001). – Київ, 2001, с.160.

⁵ На той час діяли також деякі дрібні ліворадикальні партії, які можуть бути віднесені до антисистемних.

З огляду на слабкість партій і неусталеність відносин між ними, партійна система мала атомізований характер. За критерієм парламентського представництва, до середніх партій могла бути віднесена лише КПУ, решта – до малих.

Становлення системи поляризованого плюралізму: 1996-1999рр.

Підвищення ролі партій в політичній системі внаслідок отримання ними конституційного статусу та запровадження мажоритарно-пропорційної виборчої системи, посилення впливу влади та великого бізнесу (ФПГ) на процеси партійного будівництва: утворення “партій влади” та партій - “бізнес-проектів”. Стабілізація групи “партій-лідерів” за результатами участі у виборах 1998р., визначення їх місця в ідеологічному полі, характеру відносин між ними – формування партійної системи.

Нормативно-правові основи створення та діяльності партій. З прийняттям 28 червня 1996р. Конституції України партії отримали конституційне закріплення свого статусу та функцій (ст.36), водночас – були визначені обмеження на їх створення та діяльність (ст.37). Місце партій в системі влади обмежувалося їх правом брати участь у виборах. Таким чином, Україна приєдналася до групи європейських країн, де статус політичних партій визначено конституційно⁶. Однак, з точки зору ролі та місця партій в системі державної влади, змін, порівняно з попереднім періодом, фактично не відбулося.

У жовтні 1997р. був прийнятий новий Закон “Про вибори народних депутатів України”, яким запроваджувалася мажоритарно-пропорційна виборча система. Партії отримали право висування кандидатів як у 225 одномандатних виборчих округах, так і за виборчими списками в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

Механізми створення, соціальна база, лідери. Процес створення партій протягом етапу характеризувався дуже високою активністю. Лише в 1999р. було створено 24 нові політичні партії.

Характер створення партій, порівняно з попереднім етапом, суттєво змінився. З’явилися перші “партії влади” – НДП і АПУ, для створення яких були використані структури державного апарату: вертикалі виконавчої влади в цілому (НДП) чи однієї з галузей (АПУ).

У процесі партійного будівництва значно підвищується активність ФПГ, які на той час набули значного економічного потенціалу, та окремих фінансових і бізнесових структур. Напрямами їх дій стали:

- створення “власних” політичних партій (зокрема, ПНЕРУ, ВО “Батьківщина”, “Демократичний союз”, ПРВУ – попередниця Партії регіонів);
- встановлення контролю (переважно через фінансові засоби) над існуючими партіями (в т.ч. ідеологічними), з повною або частковою зміною керівництва чи проведенням до керівних органів своїх представників (СДПУ(о), ВОХ);

- часткове фінансування “партій влади” в обмін на лояльність і сприяння владних структур⁷.

Помітну кількість партій, створених протягом етапу, можна вважати “особистими проектами” окремих політиків, у т.ч. бізнесменів⁸ – тих, які були учасниками розколів в існуючих партіях та очолили структури, що відкололися від них (ПСПУ – Н.Вітренко), СДС – С.Пересунько) або обіймали владні посади і створили “запасні позиції” у вигляді партій.

Утворилася також значна кількість партій, які претендували на просування інтересів певних національних, конфесійних, соціально-демографічних, соціально-професійних груп, проте жодна з них не мала будь-якого помітного успіху. Власне ідеологічних партій протягом цього етапу (якщо не рахувати утворених внаслідок розколів) створюються одиниці (зокрема, СНПУ, пізніше – ВО “Свобода”).

Поділ у координатах “ліві – праві – центр”. Переважна більшість новоутворених партій поєднувала у своїх програмних засадах елементи соціал-демократії та лібералізму (переважно на рівні гасел, у різних пропорціях) і декларували свою позицію як “центристську”, що призвело до кількісного “розбухання” політичного центру⁹.

Внутрішньопартійні процеси. Значних змін у програмних документах провідних політичних партій протягом етапу не відбувалося. Однак, активність внутрішньопартійних процесів була дуже високою, значна частина раніше утворених партій пережили розколи і зміни керівництва: зокрема, внаслідок розколу в НРУ¹⁰ утворився Український народний рух (РУХ, який пізніше трансформувався в УНП); на основі ХДПУ утворилися ХНС та ВОХ; СПУ – ПСПУ; ЛПУ – ЛПУ(о); СДПУ(о) – УСДП та СДС; УРП – РХП та ін.

Виборче законодавство, участь у формуванні владних інститутів. У виборах 1998р., що проводилися на основі згаданого вище Закону, взяли участь переважна більшість (40 з 52) з легалізованих на той час партій: 21 – самостійно; 19 – у складі дев’яти виборчих блоків. За оцінками експертів, ці парламентські вибори стали першими, в яких влада використала адміністративний ресурс і “специфічні” політичні технології¹¹.

Виборчий бар’єр подолали сім партій та один блок (з двох партій), кандидатів в одномандатних округах провели ще 13 політичних партій. Таким чином, у Верховній Раді III скликання були представлені 22 політичні партії. На початку діяльності Парламенту були утворені фракції всіх восьми політичних сил, що подолали виборчий бар’єр, до складу фракцій ввійшли 395 депутатів (з 450).

Однак, пізніше фракційна структура Парламенту зазнала суттєвих змін, у т.ч. під впливом президентських структур. У ньому утворилися фракції партій, що зазнали розколу (наприклад, НРУ та НРУ-1), а також фракції новоутворених чи позапарламентських на час виборів партій. Це відбувалося, насамперед, через зміну партійності народних депутатів і масові міжфракційні переходи, часто під впливом лояльних до Президента бізнес-структур, і змінювало

⁶ Зокрема, Італія, Німеччина, Франція та ін.

⁷ За експертними оцінками, виборчі фонди політичних партій і блоків на виборах 1998р. більш як на 90% формувалися за рахунок внесків юридичних осіб. Див.: Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми. – Київ, 2003, с.50.

⁸ Це зближує відповідні партії (“Єдина родина”, “За красиву Україну!”) з попередньою категорією.

⁹ Докладніше див.: Політичні партії напередодні парламентських виборів: стан і тенденції..., с.20.

¹⁰ Значною мірою пов’язаного з трагічною, до кінця не розслідуваною загибеллю лідера партії В.Чорновола.

¹¹ Див.: Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003, №2, с.6.

політичну структуру Парламенту в інтересах Глави держави. Постійної парламентської більшості в 1996-1999рр. не було.

Партії взяли активну участь у президентських виборах 1999р. З 15 кандидатів у Президенти 13 були висунуті партіями чи їх блоками. Переможець виборів, діючий Президент Л.Кучма, хоч і був висунутий зборами виборців, проте його підтримував Блок “Наш вибір – Леонід Кучма” у складі 12 партій переважно центристського спрямування.

Під час виборів влада реалізувала “біполярну” схему, за якої до II туру, разом з діючим Президентом, вийшов лідер КПУ П.Симоненко. Активне використання гасла про “ліву загрозу” як стимулу консолідації не лівих політичних сил навколо кандидатури Л.Кучми, а також дискредитація його конкурентів О.Мороза та Н.Вітренко забезпечили обрання діючого Президента на другий термін¹².

Уряди формувалися за позапартійним принципом. Серед політиків, які протягом цього етапу очолювали Кабінет Міністрів (В.Масол, Є.Марчук, П.Лазаренко, В.Дурдинець, В.Пустовойтенко), двоє належали до керівництва політичних партій: П.Лазаренко був лідером ВО “Громада”¹³, В.Пустовойтенко – належав до керівного складу НДП.

Поділ парламентських партій, діяльність опозиції. Протягом етапу на процеси в партійній системі та її конфігурацію суттєво впливали відносини між новообраним Президентом Л.Кучмою і Парламентом.

Гострі суперечності та конфлікти в конституційному процесі 1995-1996рр. призвели до появи в Парламенті правоцентристської опозиції до Президента (група депутатів, які пізніше стали керівним ядром Партії “Реформи і порядок”). Частина більш лояльних до Президента правоцентристських партій позиціювалися як “конструктивна опозиція”, на відміну від “деструктивної” лівої опозиції¹⁴.

Носіями “пропрезидентської” позиції були переважно новостворені партії адміністративного походження, більшість бізнесових і “соціально-групових” партій, які розраховували на певні політичні та/або економічні дивіденди від підтримки влади¹⁵.

Таким чином, на існуюче розмежування між політичними силами по лінії “ліві – не ліві” накладалося розмежування між “пропрезидентськими – антипрезидентськими” партіями. Посиленню ваги останнього сприяло продовження конфлікту між Президентом і Парламентом після виборів 1998р.

Опозиція мала загалом прийнятні умови діяльності, водночас була започаткована тенденція тиску влади на опозиційні сили, що робило нерівними їх можливості в політичній конкуренції. Особливо це виявлялося в період загострення відносин між

Президентом і Парламентом та під час парламентських 1998р. і президентських 1999р. виборів.

Суспільні поділи і проблемні виміри. Найбільш актуальним суспільним поділом протягом етапу був поділ між “бідними” (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і “багатими” (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності ліво-центристської ідеології (соціал-демократії)¹⁶.

До найбільш інтенсивних проблемних вимірів можна віднести соціально-економічний, культурно-етнічний та зовнішньополітичний, які розділяли партії за ознакою ліві – праві, а також вимір підтримки режиму, який зумовлював розмежування між пропрезидентськими та антипрезидентськими силами.

Інші характеристики оточення. Як зазначалося вище, вплив бізнес-структур протягом цього етапу був значним, що великою мірою сприяло зміні конфігурації партійної системи, зокрема, утворенню в ній полюсу центристських партій.

Вплив з боку третіх держав був помірним і виявлявся, насамперед, у підтримці лівих політичних сил їх зарубіжними колегами.

Головні риси партійної системи. Протягом етапу партійна система набула вигляду триполюсної (“ліві – праві – центр”).

Утворення двосторонньої, ліво-правої опозиції до політичного центру (пропрезидентських сил), а також наявність антисистемних партій (насамперед – КПУ та ПСПУ) дає підстави кваліфікувати тип партійної системи на той час як систему поляризованого плюралізму. До її складу можна віднести 12 суб’єктів, які отримали понад 2% голосів за пропорційною частиною на парламентських виборах 1998р.

У партійній системі переважали малі партії (за винятком КПУ, що могла бути віднесена до середніх партій).

Трансформація партійної системи: 2000-2004рр.

Посилення авторитаризму президентської влади, зміна основної лінії розмежування між політичними силами з “ліві – праві” на “антипрезидентські – пропрезидентські”. Зменшення ваги партійних ідеологій (та ідеологічних партій). Актуалізація політичними силами соціокультурного поділу суспільства.

Нормативно-правова основа створення та діяльності партій. У квітні 2001р. після майже п’ятирічних зусиль був прийнятий Закон “Про політичні партії в Україні”, який унормував порядок створення та діяльності політичних партій. Об’єктивно Закон був спрямований на стимулювання розвитку політичних партій як загальнонаціональних, їх

¹² Схема полягала у використанні риторики “комуністичного реваншу” й мала певні об’єктивні підстави: на 1997-1998рр. припадає значне погіршення соціального самопочуття переважної більшості населення, зростання лівих настроїв і рівня підтримки лівих сил, стабільно високій підтримці останніх у більшості регіонів України (т.зв. “червоний пояс”) і їх висока масово-політична активність (традиційні у II половині 1990-х років весняний та осінній “наступи трудящих на владу”).

¹³ Партія, по суті, була особистим політичним ресурсом П.Лазаренка.

¹⁴ У цей період президентська влада активно використовує образ “лівої загрози”, намагаючись підтримати біполярний поділ політичних сил на “ліві – не ліві” й не допустити утворення опозиції на інших флангах.

¹⁵ Ця позиція не мала чіткого ідеологічного забарвлення, базувалася на критерії “підтримки президентського курсу” та визначалась як “центристська”. Водночас, відомі науковці, які брали участь у розробці економічної складової політики Президента Л.Кучми, характеризують її як ліберальну. Див.: Алексєєв А. Анатолій Гальчинський: “Янукович плюс донезація всієї країни – така суть “нового порядку”, який вибудовують регіонали. – Дзеркало тижня, 28 серпня 2010р., <http://www.dt.ua>

¹⁶ У виборчій кампанії 1997-1998рр. соціал-демократичні ідеї використовували близько 20 суб’єктів виборчого процесу. Див.: Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні..., с.61.

укрупнення, регламентацію їх відносин з органами влади. Однак, як виявив процес перереєстрації партій, попри короткостроковий позитивний ефект, законодавча регламентація не стала дієвим чинником реалізації цілей, які ставились у процесі розробки і прийняття Закону¹⁷.

Механізми створення, соціальна база, лідери. На цьому етапі активність зі створення партій дещо знизилася. Серед створюваних переважали партії-“проекти” ФПГ та бізнес-структур (“Трудова Україна”, “Прагматичний вибір”, “Солідарність” та ін.), партії-“клони” існуючих, переважно відомих партій, а також, на продовження тенденцій попереднього етапу – партії, що претендували на представництво інтересів певних соціальних груп¹⁸. У 2000р., через об’єднання п’яти політичних партій (Партія регіонального відродження України, Партія праці, партія “Солідарність”, партія “За красиву Україну!”, Всеукраїнська партія пенсіонерів) була утворена Партія регіонального відродження “Трудова солідарність України”, яка наступного року змінила назву на “Партія регіонів”. Основою об’єднаної партії стали структури, очолювані представниками Донецького регіону – ПРВУ та ПП.

Водночас очевидним стає факт зацікавленості влади у створенні партій-“клонів”: як правило, вони створювалися поряд з найбільш відомими, насамперед опозиційними партіями (зокрема, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ) і брали участь у виборах (парламентських 2002р. і у президентських 2004р.), відбираючи голоси у відповідних “основних” партій і кандидатів.

Створення партій відбувалося “згори”. Більшість новоутворених партій декларувала центристське спрямування. Спостерігається також певне оновлення програм деяких провідних політичних партій, зокрема, СПУ та СДПУ(о).

Внутрішньопартійні процеси. Етап характеризувався досить помірним рівнем активності внутрішньопартійних процесів, оскільки нові партії, у т.ч. “клони” переважно утворювалися не внаслідок розколів (хоча були й такі випадки), а через заснування нових структур.

Виборче законодавство, участь у формуванні владних інститутів. Парламентські вибори 2002р., як і попередні, відбувалися за змішаною виборчою системою. В них взяли участь понад 80 політичних партій – більшість із зареєстрованих на час виборів¹⁹. За партійними списками у виборах взяли участь 21 політична партія і 12 блоків.

Головна лінія розмежування на виборах проходила між антипрезидентськими і пропрезидентськими силами, актуальність поділу в координатах “ліві – праві” дещо знизилася. Основні опозиційні до

Президента сили були представлені лівими КПУ та “Блоком Наталії Вітренко”, лівоцентристською СПУ, правоцентристськими “Блоком Віктора Ющенка “Наша Україна”²⁰ (позиціювався як “помірковано антипрезидентський”) та “Виборчим блоком Юлії Тимошенко”²¹ (позиціювався як радикально антипрезидентський). Пропрезидентські сили представляли центристський блок “За Єдину Україну!”²² а також СДПУ(о), ВПО “Жінки за майбутнє”, Блок “Команда озимого покоління”²³ та ін.

Водночас, напередодні виборів 2002р. велися консультації між окремими представниками “Нашої України” і владних структур стосовно його входження до спільного передвиборного об’єднання з пропрезидентськими силами або, як мінімум, не опозиційність до Президента України і входження до складу пропрезидентської більшості в новообраній Верховній Раді (схема “двох лояльних центристських блоків – центристського “За Єдину Україну!” і правоцентристського “Наша Україна”). Проте, через причини різного характеру (конкуренція бізнес-груп, які підтримували ті чи інші політичні сили та/або перспективних кандидатів на президентські вибори-2004, фактор “касетного скандалу” тощо) ці проекти не були реалізовані.

Вибори відзначалися значним рівнем застосування адмінресурсу і “брудних” політичних технологій, зокрема використанням “технічних” суб’єктів²⁴, що мали відбирати голоси в “основних” партій і блоків опозиційного спрямування.

За результатами виборів за партійними списками, виборчий бар’єр подолали шість політичних сил – Блок “Наша Україна” (23,57%), КПУ (19,98%), Блок “За Єдину Україну!” (11,77%), БЮТ (7,26%), СПУ (6,87%), СДПУ(о) (6,27%). Загалом, до складу Парламенту були обрані представники 28 партій.

Виборча кампанія 2002р. сприяла актуалізації розмежування електоральних симпатій громадян на підставі соціокультурних чинників. Так, національно-демократичні партії становили ядро Блоку “Наша Україна” і входили до складу БЮТ. Зазначені блоки набрали найбільшу кількість голосів переважно в західних і центральних областях України (географія підтримки “Нашої України” була значно ширшою, ніж БЮТ) і показали відносно гірші результати у східних. Водночас, Блок “За Єдину Україну!” був найменшою мірою підтриманий в західних областях, найбільшою – в Донецькій області²⁵.

Особливістю етапу стало також активне створення виборчих блоків, у т.ч. “іменних” (В.Ющенко, Ю.Тимошенко, Н.Вітренко), з розрахунком на електоральну привабливість популярних лідерів, що надалі стало тенденцією. Входження до складу таких блоків деяких партій, які виникли на першому етапі розвитку партійної системи та мали виразне ідеологічне обличчя (наприклад, НРУ, УРП), призвело (разом з

¹⁷ Див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Політичні партії України за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні. – Національна безпека і оборона, 2005, №3, с.2.

¹⁸ “Клони” – партії, що мають дуже подібні назви до відомих “основних” партій, але не мають з ними “генетичного” зв’язку. Це відрізняє зазначену категорію партій від партій, створених внаслідок розколів.

¹⁹ Ідеться про висування кандидатів за партійними списками та/або в одномандатних виборчих округах (83 партії); на виборах 1998р. цей показник становив 45 партій.

²⁰ Конгрес Українських Націоналістів, Ліберальна партія України, Молодіжна партія України, Народний Рух України, Партія “Реформи і порядок”, Партія “Солідарність”, Партія Християнсько-демократичний союз, Політична партія “Вперед, Україно!”, Республіканська християнська партія, Політична партія “РУХ” (Український Народний Рух).

²¹ Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, Українська народна партія “Собор”, Українська Республіканська партія, Українська соціал-демократична партія.

²² Аграрна партія України, Народно-демократична партія, Партія промисловців і підприємців України, Партія регіонів, Політична партія “Трудова Україна”.

²³ Ліберально-демократична партія України, Конституційно-демократична партія, Партія приватної власності, Українська селянська демократична партія.

²⁴ Зокрема, Блок “Народний Рух України”, Комуністична партія робітників і селян, Комуністична партія України (оновлена).

²⁵ Єдина область, де Блок посів перше місце на виборах за партійними списками.

іншими чинниками) до значного падіння їх електоральної підтримки та поступової маргіналізації.

Партії брали активну участь у президентських виборах 2004р. З 24 кандидатів 13 були висунуті партіями. До II туру вийшли діючий Прем'єр-міністр, лідер Партії регіонів В.Янукович і лідер Блоку "Наша Україна" В.Ющенко, якого підтримувала коаліція "Сила народу" (її основу склали Блок "Наша Україна" і БЮТ, пізніше до неї приєдналися СПУ, ПППУ та ін.). Таким чином, президентська кампанія 2004р. відбивала основне розмежування політичних сил на пропрезидентські та антипрезидентські. Ліві сили (КПУ, ПСПУ) висунули своїх кандидатів (П.Симоненко, Н.Вітренко), проте, разом вони набрали лише 6,5% голосів.

У виборчій кампанії, з метою забезпечення переваги кандидата від влади, активно експлуатувалася тема регіональних соціокультурних відмінностей, з використанням засобів політтехнологій ці відмінності штучно стимулювалися та поглиблювалися.

Започатковується тенденція до формування Уряду на "псевдопартійних засадах", коли Президент подавав до Парламенту кандидатури на посаду Прем'єр-міністра з урахуванням партійного складу більшості, яка могла їх підтримати (В.Ющенко, В.Янукович). Проте, зважаючи на нестабільну, фрагментовану структуру Парламенту і вплив президентських структур на внутрішньопарламентські процеси, підтримка Уряду мала ситуативний характер.

Відносини між Президентом і Парламентом мали гостро конфліктний характер і розвивалися на початку етапу за схемою "слабкий Парламент – сильний Президент". В лютому 2000р. президентські структури за підтримки бізнесових кіл "силовим" шляхом усунули керівництво Парламенту (ліве) і сформували більшість, до складу якої увійшли практично всі не ліві депутатські об'єднання²⁶. Проте, ця більшість згодом розпалася внаслідок розгортання "касетного скандалу" та відставки Уряду В.Ющенка, який підтримувала частина правоцентристських фракцій і груп Парламенту.

З метою обмеження повноважень Парламенту та надання Президенту додаткових важелів впливу на нього, президентськими структурами було ініційовано всеукраїнський референдум, у підготовці якого активну роль відіграли пропрезидентські партії. Референдум відбувся 16 квітня 2000р., проте його результати не були імplementовані Парламентом, що стало додатковим чинником конфліктності у відносинах між ним і Президентом.

Попри поразку пропрезидентських сил у багатомандатному окрузі на виборах 2002р., внаслідок втручання президентських структур (у т.ч. тиску на депутатів, обраних як за партійними списками, так і в одномандатних округах²⁷) у Верховній Раді IV скликання в липні 2002р. була сформована пропрезидентська більшість на основі фракцій блоку "За Єдину Україну!" та СДПУ(о). Протягом 2002-2004рр. структура Парламенту зазнала значних змін, зокрема, розпалася на партійні фракції і групи фракцій блоку "За Єдину Україну!", утворилися міжпартійні та непартійні фракції і групи. Однак, основна лінія

розмежування між антипрезидентськими і пропрезидентськими силами зберігалася до кінця етапу.

Етап характеризувався гостро конфліктними відносинами між владою та опозицією, тиском влади на опозиційні сили, їх лідерів і бізнесові кола, які їх підтримували, з використанням силових структур, інформаційною блокадою та кампанією з дискредитації²⁸.

Важливими чинниками, що вплинули на процеси в партійній системі, стали "касетний скандал" і "справа Гонгадзе". Політичні сили лівоцентристського, правоцентристського і правого спрямувань зайняли радикально антипрезидентські позиції і налагодили співпрацю в рамках досить масового громадсько-політичного руху "Україна без Кучми". Водночас, провідні центристські політичні сили підтримували позицію Президента, організовували альтернативні масові акції.

Ць значною мірою сприяло зменшенню актуальності розмежування політичних сил у координатах "ліві – праві" та, відповідно, зростанню ваги розмежування "антипрезидентські – пропрезидентські політичні сили". Зважаючи на особливості географії акцій протесту, ця лінія розмежування частково накладалася на лінію соціокультурного поділу суспільства²⁹.

Суспільні поділи і проблемні виміри. Найбільш політизованим суспільним поділом на початку етапу був поділ "бідні-багаті", який пізніше доповнився, а надалі – був заміщений соціокультурним поділом.

Протягом етапу найбільшої інтенсивності набув проблемний вимір підтримки режиму, який частково накладався на культурно-етнічний та зовнішньополітичний виміри. Ці виміри, як зазначалося, відбивалися у протистоянні між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. Соціально-економічний вимір у поєднанні з культурно-етнічним та зовнішньополітичним характеризували розмежування між лівими і правими політичними силами.

Інші характеристики оточення. Вплив бізнес-структур на партійну систему був високим. У цілому завершився процес створення ФПГ власних "партійних інструментів" (у різний спосіб). За умов сильної президентської влади та силового тиску на "нелояльний бізнес", створені чи контролювані ФПГ партії мали переважно провладний характер. Однак, частина бізнес-структур, попри тиск з боку влади, підтримували опозиційні політичні сили, пов'язуючи свої перспективи з їх лідерами.

Етап характеризується **зростанням впливу зовнішніх чинників** на політичні процеси, що значною мірою спричинялося діями української влади, які набули міжнародного резонансу ("касетний скандал", "справа Гонгадзе", "колючужний скандал").

Зовнішній вплив з боку Заходу був спрямований на забезпечення "рівності умов" для політичної конкуренції, "чесності і прозорості" виборчого процесу, свободу ЗМІ, активізацію громадянського суспільства для захисту політичних (насамперед виборчих) прав і свобод, що об'єктивно сприяло опозиційним партіям і блокам. Вплив зі Сходу (російський) спрямовувався на підтримку провладних політичних сил і кандидатів від них на президентських виборах³⁰. Одним

²⁶ Див.: Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення..., с.9.

²⁷ Докладніше див.: Там само, с.10-11.

²⁸ Конфлікт влади та опозиції набув форми відкритого силового зіткнення 9 березня 2001р.

²⁹ Активність участі в антипрезидентських виступах жителів Заходу та Центру була значно вищою, ніж Півдня і Сходу, що зумовлено рівнем популярності у відповідних регіонах тих чи інших політичних сил

³⁰ Докладно див.: Зовнішній фактор на президентських виборах-2004. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2004, №5, с.2-35.

з найбільш дієвих зовнішніх чинників став “імпорт” зарубіжних політичних технологій, який здійснювався через участь політтехнологів з відповідних країн в організації виборчих кампаній в Україні.

Деякі “імпортовані” політичні технології мали деструктивний характер, насамперед, через використання “брудних” засобів і провокування розколу українського суспільства на підставі соціокультурних відмінностей між регіонами.

Головні риси партійної системи. Таким чином, на початку третього етапу партійна система зберігала ознаки системи поляризованого плюралізму. Проте, під впливом процесів в її оточенні, відбувалося поступове зменшення актуальності розмежування в координатах “ліві – праві”, і збільшувалося – “антипрезидентські – пропрезидентські” політичні сили. Кількість суб’єктів у партійній системі протягом етапу зменшилася з 12 до дев’яти.

У партійній системі залишалося три “полюси”, проте вага “лівого” (представленого антисистемними партіями) зменшувалася. Відповідні зміни можна вважати ознакою еволюції в напрямі системи обмеженого (поміркованого) плюралізму. За розміром у системі переважали малі партії.

Стабілізація партійної системи: 2005-2010рр.

Принципове підвищення ролі партій у політичній системі внаслідок внесення змін до Конституції, запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради та більшості органів місцевого самоврядування. Встановлення домінуючого впливу ФПП на провідні політичні сили. Закріплення соціокультурного поділу суспільства на рівні партійної системи. Тенденція до формування “двоблокової” партійної системи.

Нормативно-правові основи. Етап характеризується принциповими змінами місця та ролі партій в політичній системі. Згідно зі змінами до Конституції від 12 грудня 2004р., що набули чинності в повному обсязі після обрання Парламенту в березні 2006р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій, до повноважень якої належало формування Уряду. Таким чином, партії стали головними суб’єктами впливу не лише на законодавчу, але й на виконавчу гілку влади, а опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу.

Поряд зі змінами до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004р.). Згідно з місцевим Законом про вибори до Верховної Ради, весь її склад обирався в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Виборчий бар’єр знизився з 4% до 3%. За партійними списками мали обиратися також Верховна Рада АР Крим, обласні, районні, районні в містах ради.

У результаті конституційних і законодавчих змін, партії стали єдиним механізмом формування Парламенту та більшості органів місцевого самоврядування, отримали максимальні можливості для реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях³¹.

У листопаді 2003р. були внесені зміни до чинного законодавства, які запроваджували державне фінансування статутної діяльності партій, однак державне фінансування партій так і не було започатковане.

Механізми створення, соціальна база, лідери. Етап характеризується високою активністю зі створення партій. Станом на 10 травня 2010р., в Україні зареєстровано 177 політичних партій. Пік створення припадає на 2005р., коли було зареєстровано 24 нові партії, що очевидно було пов’язано з перспективою виборів 2006р.³²

Значний вплив на організаційні процеси в партійно-політичному середовищі справила президентська виборча кампанія 2004р. Зокрема, були створені партії на основі структур, що брали участь у президентській кампанії В.Ющенка (“Народний Союз “Наша Україна” (пізніше – Політична партія “Наша Україна”)), громадських рухів, що брали участь у цій кампанії (Громадянська партія “Пора”), а також партій, поява яких була зумовлена суспільно-політичними наслідками цієї кампанії³³.

Тривало створення партій - “особистих політичних проєктів” окремих політиків (Європейська партія України (М.Катеринчук), “Союз лівих сил” (В.Волга), “Українська платформа” (П.Жебрівський) та ін.).

Ідеологічні партії протягом цього періоду не створюються. Про переважну більшість новостворених партій з цієї точки зору не можна скласти уявлення через відсутності їх активності, що дає підстави для висновку про їх “фантомний” характер³⁴.

Ідеологічні засади провідних політичних сил практично не змінювалися (за винятком Партії регіонів), оскільки головна увага була зосереджена на передвиборних програмах.

Виборче законодавство, участь у формуванні владних інститутів. На процеси в партійній системі протягом етапу значною мірою впливали такі чинники, як: “політична інерція” президентської кампанії, недосконалість конституційно визначених механізмів діяльності вищих владних інститутів і взаємодії між ними; чинник наближення президентських виборів 2010р.

Партія регіонів і політичні сили, що підтримували В.Януковича як кандидата на пост Президента, не визнали законність проведення повторного голосування у II турі виборів і перемоги В.Ющенка, розцінюючи Помаранчеву революцію як продукт зовнішнього втручання на користь переможця. Відповідно, головною рушійною силою цих політичних сил було прагнення політичного реваншу, головним завданням – забезпечення стійкості електорату, який голосував за В.Януковича, до наступних парламентських і президентських виборів.

Це, а також недостатньо збалансована та виважена політика Президента В.Ющенка в зовнішньополітичній і гуманітарній сферах, сприяло фіксації поділу електорату за регіональною ознакою на підставі його прихильності до одного з двох кандидатів. Цей поділ відповідав (і значною мірою був наслідком) соціально-культурним відмінностям в орієнтаціях громадян різних регіонів і був найбільш актуальним суспільним поділом цього періоду³⁵.

³¹ Докладно про перерозподіл повноважень у системі влади після прийняття змін до Конституції України див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №1, с.20-22.

³² Згідно із Законом “Про вибори народних депутатів України” до участі у виборах допускаються політичні партії, зареєстровані не пізніше як за рік до виборів. Відповідно, 23 з 34 новостворених партій були зареєстровані протягом січня-березня 2005р.

³³ Докладно див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні..., с.3-4.

³⁴ Ідеться про створення партій з метою їх використання зацікавленими суб’єктами на виборах.

³⁵ Докладніше див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян у контексті виборчої кампанії-2006. – Національна безпека і оборона, 2006, №1, с.2-18.

ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ 2006-2010рр.

Парламентські вибори 2006р. Списки кандидатів висунули 45 суб'єктів виборчого процесу (17 блоків і 28 партій), загалом у виборах взяли участь найбільша кількість політичних партій за всю історію виборів в Україні – 94. Однак, до складу Парламенту пройшли лише п'ять суб'єктів – Партія регіонів (32,14%), БЮТ (22,29%), Блок “Наша Україна” (13,95%), СПУ (5,69%) і КПУ (3,66%).

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки ними основних кандидатів (В.Ющенко та В.Януковича) у виборчій кампанії 2004р.

Нездатність переважної більшості учасників виборів навіть наблизитися до виборчого бар'єру (лише шість партій і блоків набрали 1-3% голосів), а також значне погіршення результату КПУ (з 19,98% у 2002р. до 3,66% у 2006р.) засвідчили **формування в партійній системі нової “групи лідерів”, та, відповідно, втрату позицій провідними партіями, створеними протягом першого етапу.**

Позачергові парламентські вибори 2007р. Результати позачергових парламентських виборів 2007р. підтвердили наявність відповідних тенденцій. В них взяли участь значно менше суб'єктів – 20 (11 партій і дев'ять блоків, загалом – 43 партії). Виборчий бар'єр подолали п'ять політичних сил (Партія регіонів – 34,37%, БЮТ – 30,71%, Блок НУНС (14,15%), КПУ (5,39%), Блок Литвина – 3,96%). Лише дві політичні сили набрали 1-3% голосів.

Розмежування політичних сил відбувалося за тією ж схемою, що й у 2006р., проте, в “помаранчевому” таборі посилювалися конкуренція між політичними силами, що орієнтувалися, відповідно, на В.Ющенко та Ю.Тимошенко. Тому коаліція у складі БЮТ, НУНС і Блоку Литвина виявилася нестійкою, вразливою до проявів політичної конкуренції між її суб'єктами та їх ситуативних домовленостей з Партією регіонів.

Згідно зі змінами до Конституції, формування Уряду відбувалося парламентською коаліцією за участі Президента. Відповідно, посаду Прем'єр-міністра обіймали лідер БЮТ Ю.Тимошенко (двічі), лідер Партії регіонів В.Янукович, представник “Нашої України” Ю.Єхануров.

Президентські вибори 2010р. З 18 кандидатів вісім були формально висунуті політичними партіями (блоками). До II туру вийшли кандидати, висунуті двома найбільш потужними політичними силами – Партією регіонів і БЮТ, перемогу отримав лідер ПР В.Янукович.

Усі кандидати, які посіли місця з третього по дев'яте, набравши понад 1% голосів, були формальними або неформальними лідерами політичних сил³⁶. Кандидати, які претендували на роль альтернативи представниками нинішньої політичної еліти (С.Тігіпко, А.Яценюк, А.Гриценко) у процесі виборчої кампанії створили власні партійно-політичні проекти, в т.ч. використавши раніше зареєстровані, але маловпливові чи зовсім не активні партії.

Недосконалість конституційно визначених механізмів організації влади була об'єктивним підґрунтям конфліктів між Президентом і Прем'єр-міністром, Президентом і Парламентом, а також усередині Парламенту (з приводу створення коаліції тощо³⁷). Крім того, недоліки Конституції активно використовувалися зацікавленими суб'єктами в політичній боротьбі. Цей чинник зумовлював постійну напруженість у відносинах між політичними силами, перешкоджав нормальному функціонуванню парламентських коаліцій.

Наближення виборів 2010р. сприяло зростанню рівня персоніфікації партійно-політичних процесів. Зосередженість лідерів провідних політичних сил, у т.ч. тих, які посідали державні посади, на власному президентському рейтингу, виявлялась у зростанні

популізму відповідних партій і блоків, зумовлювала їх ситуативну політичну поведінку. Цей чинник також зумовлював постійні організаційно-структурні зміни в середовищі “помаранчевих” сил³⁸, стимулював утворення партій – “лідерських” проектів кандидатів на пост Президента.

Протягом усього етапу президентами України обиралися лідери політичних партій³⁹. При цьому, відносини між главами держави та Парламентом у різний час складалися по-різному. До виборів 2006р. вони формувалися за схемою “сильний Президент – слабкий Парламент”, після виборів баланс повноважень змінився на користь Парламенту, де була створена (нелегітимним шляхом) опозиційна до Президента більшість. Період до дострокових виборів 2007р. характеризувався вкрай високим рівнем напруженості між Президентом, Парламентом (коаліцією) та Урядом.

Внаслідок виборів 2007р. у Парламенті була створена “політично споріднена” з Президентом більшість, однак, відносини Глави держави з її основною складовою – БЮТ, і Прем'єр-міністром Ю.Тимошенко постійно були конфліктними, з періодичними загостреннями. При цьому, для послаблення опонента сторони вдавалися до тимчасової співпраці з головним противником – Партією регіонів.

Після перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010р., формування пропрезидентської парламентської коаліції та підконтрольного Уряду, Президент став сильною стороною у відносинах з Парламентом. **Де-факто відбулося повернення до моделі президентсько-парламентської республіки.**

Умови діяльності політичної опозиції протягом етапу були в цілому сприятливими. Виняток становлять його перший період (2005р.), коли низка політиків з опозиційного до Президента В.Ющенка табору зазнали переслідувань, а також період після президентських виборів 2010р., коли нова влада вдалася до аналогічних дій (проте, з більшою активністю і наполегливістю) проти політичних опонентів. На відміну від періоду президентства В.Ющенка, нова влада почала обмежувати можливості дій опозиції та демократичні права і свободи громадян у цілому, вдаючись до репресивних практик початку 2000-х років.

Суспільні поділи і проблемні виміри. Головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом етапу був соціокультурний поділ, який і залишається головним для структурування партійної системи⁴⁰.

Найбільш інтенсивними проблемними вимірами були, відповідно, культурно-етнічний та зовнішньополітичний, що визначали розмежування між “помаранчевими” політичними силами та їх опонентами. На підставі зовнішньополітичного виміру провідні політичні сили умовно розділилися на дві групи: “прозахідні” (прихильники європейської та/або євроатлантичної інтеграції) та “проросійські” (прихильники економічної, політичної і соціокультурної інтеграції з Росією). Соціально-економічний вимір відійшов

³⁶ С.Тігіпко – “Сильна Україна”, А.Яценюк – “Фронт змін”, В.Ющенко – “Наша Україна”, П.Симоненко – “Блок лівих та лівоцентристських сил”, В.Литвин – Народна партія, О.Тягнибок – ВО “Свобода”, А.Гриценко – “Громадянська позиція”.

³⁷ Докладніше див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи..., с.23-28.

³⁸ Зокрема, зміни складу блоків на основі “Нашої України” та БЮТ у 2006-2007рр., внутрішньопартійні процеси в НСНУ-“Нашій Україні”, перегрупування і зміни керівництва в парламентській фракції блоків “Наша Україна” та “Наша Україна – Народна самооборона”.

³⁹ Норма Конституції, згідно з якою Президент України не може обіймати посади в об'єднаннях громадян, формально виконувалася, хоча де-факто В.Ющенко і В.Янукович залишалися лідерами відповідних політичних сил.

⁴⁰ Докладніше див.: Якименко Ю. Трансформація партійної системи України у 2004-2007рр. – Політичний менеджмент, 2008, №2, с.89-100.

на другий план, проте об'єктивно залишається актуальним (зокрема, з огляду на наслідки для України світової кризи 2008-2009рр.).

Інші характеристики оточення. Етап характеризується вирішальним впливом ФПГ на діяльність партій (блоків). Вперше вплив ФПГ поширюється на всі провідні партії і блоки, незалежно від їх ідеологічної орієнтації чи ставлення до влади⁴¹. Саме позиція ФПГ значною мірою впливає на політичну поведінку відповідних партій і блоків⁴². Тим самим ідеологічні розбіжності між політичними силами втрачають вагу у процесі формування та реалізації влади⁴³. **Нелегітимний вплив ФПГ та політична корупція стають безпосередніми складовими процесу формування виборчих списків партій (блоків) на виборах усіх рівнів, впливають на прийняття рішень Парламентом та іншими владними інститутами.**

Вплив зовнішнього чинника протягом цього етапу можна визначити як високий. Він виявляється в підтримці (в різних формах) політичних сил України із-за меж держави, впливі політичних симпатій чи антипатій лідерів зарубіжних країн та об'єднань до вищих посадових осіб України – лідерів політичних сил, на міждержавні відносини.

Основні риси партійної системи. До складу партійної системи України на цьому етапі можна віднести сім суб'єктів, серед яких два – середні (Партія регіонів, БЮТ), інші – малі. Партійна система України може бути охарактеризована як система поміркованого плюралізму. За кількісною ознакою, у 2004-2010рр. існувала тенденція до еволюції від багатопартійної системи в напрямі системи “двох з половиною” партій чи “двоблокової системи”. В партійній системі протягом цього етапу утворилося два полюси, представлені найбільшими політичними силами – Партією регіонів і БЮТ⁴⁴. Антисистемні партії або змінили свій характер (КПУ) або маргіналізувалися (ПСПУ).

Водночас, у результаті виборчої кампанії 2010р. вага одного з полюсів (БЮТ) знизилася, з'явилися нові політичні сили, які “не вписуються” у двополюсну схему.

ВИСНОВКИ

Протягом періоду становлення українська багатопартійність зазнала суттєвих змін, які відбувалися в політичних партіях, в оточенні партійної системи та, як наслідок – у самій партійній системі.

Найбільш інтенсивні зміни в політичних партіях відбувалися протягом першого, другого й останнього етапів еволюції партійної системи та виявилися, відповідно: у створенні ідеологічних партій, які заповнили всі ідеологічні ніші; появі “партій влади” та партій-“бізнес-проектів”; у встановленні контролю провідних ФПГ над усіма провідними політичними силами, що спричинило зміну характеру партій, а також у виникненні партій, які очолюються представниками “нової” політичної еліти. Простежується також тенденція до зменшення ваги ідеологій в діяльності партій, їх еволюція від ідеологічних до прагматичних, від класових (соціально структурних) до універсальних.

Попри високий рівень участі партій у виборчому процесі, спостерігається тенденція до зменшення

числа парламентських партій і, відповідно, зменшення кількості партій в партійній системі, що відбивається у зменшенні ефективного числа партій. Починаючи з другого етапу, консолідація партій відбувається переважно у “блоковому” форматі, виборчі блоки стають рівнозначними партіям суб'єктами партійної системи.

Партійна система, будучи багатопартійною, еволюціонувала в напрямі від атомізованої (перший етап) до системи поляризованого плюралізму (другий-тертий етапи) та надалі – до системи поміркованого плюралізму (четвертий етап). Змінюється кількість “полюсів” партійної системи – від двох (лівий – правий) до трьох (лівий – правий – центр) і знову до двох (обидва центристські).

Основні лінії розмежування між політичними партіями змінювалися. Так, на першому етапі розмежування відбувалося за ідеологічним критерієм, на другому – намітився перехід до розмежування на підставі ставлення до режиму. Наприкінці третього – на початку четвертого етапу основою міжпартійного розмежування стали соціокультурні чинники.

Найбільші зміни в оточенні партійної системи відбувалися протягом другого і наприкінці третього етапів, коли визначалися чи змінювалися конституційні засади діяльності партій, їх місце в системі влади, а також виборче законодавство. Протягом другого-четвертого етапів на партійну систему значною мірою впливали відносини між Президентом і Парламентом, а також ставлення влади до політичної опозиції.

Протягом перших етапів еволюції партійної системи більш актуальними для партійної системи був соціально-економічний суспільний поділ, проте на третьому-четвертому етапах на перше місце за значимістю вийшов соціокультурний поділ. Це дає можливість визначити період 1998-2002рр. як переломний в розвитку партійної системи.

Якби партійна система продовжила розвиток на основі представництва соціально-економічних інтересів основних суспільних верств, то це могло б призвести до формування системи з двома великими центристськими партіями (соціал-демократичної і ліберальної) і малими фланговими партіями. Натомість, штучна актуалізація соціокультурного поділу за умов зміни характеру партій (насамперед – їх олігархізації), призвела до відриву партійної системи від соціальної основи й перетворення її на засіб реалізації цілей політичної та економічної еліти.

Вплив бізнес-структур, ФПГ на партійну систему постійно зростав і на третьому-четвертому етапах набув домінуючого характеру. Якщо на другому-третьому етапах його об'єктами були окремі політичні партії, які відігравали роль інструментів ФПГ, то надалі олігархічні структури встановили контроль над усіма основними політичними силами України, включно з лівими.

Зовнішній чинник впливу на партійну систему в різні періоди відрізнявся за спрямуванням, інтенсивністю та характером. Зростання інтенсивності впливу спостерігалось протягом третього-четвертого етапів. ■

⁴¹ Насамперед – через високі тарифи на політичну рекламу на телебаченні.

⁴² Див.: Політична корупція в Україні: стан і шляхи протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009, №7, с.8-19.

⁴³ Зокрема, КПУ, всупереч публічно декларованим “антиолігархічним” принципам, двічі входила до коаліції з Партією регіонів, яку підтримує найбагатший бізнесмен України Р.Ахметов.

⁴⁴ Ідеологічна кваліфікація цих партій в термінах “ліві – праві” є проблематичною, обидві політичні сили можуть бути віднесені до центристських.

2. ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Формування та еволюція партійних систем відбувається під впливом низки чинників, різних за своєю природою, характером та інтенсивністю впливу¹. Деякі з них мають загальний характер (зокрема, виборча система)², інші – є специфічними для конкретних країн.

За своєю природою чинники можуть мати інституційний (правові засади діяльності політичних партій, виборча система, конституційно-правовий дизайн) чи соціальний характер (соціальна структура, основні суспільні поділи, ідеологічні орієнтації громадян, політична культура) та ін. Інтенсивність впливу тих чи інших чинників на різних етапах може змінюватися, вектори їх впливу можуть або збігатися, або бути протилежними один одному.

Нижче розглядаються головні чинники, що вплинули і впливають на розвиток партійної системи України.

ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Законодавство про об'єднання громадян. Правові засади створення та діяльності політичних партій в Україні визначаються **Конституцією України** та спеціальним законодавством.

Вплив конституційного унормування на партійну систему можна вважати позитивним. *По-перше*, партії отримали конституційні гарантії свого існування. За оцінками фахівців, конституційні засади національного законодавства України щодо політичних партій повною мірою відповідають європейським стандартам³.

По-друге, чітко визначені “рамки” цілей і дій партій. Це обмежило політичні сили у висуванні гасел, спрямованих на ліквідацію незалежності України чи порушення її територіальної цілісності, розпалювання міжетнічної ворожнечі тощо. Ці проблеми були особливо актуальними протягом першого етапу та знову набули актуальності протягом четвертого етапу еволюції партійної системи України. Конституційні норми сприяли зменшенню ваги радикальних партій, переходу лівих сил на більш помірковані позиції. Отже, можна стверджувати, що прийняття Конституції в цілому сприяло зменшенню поляризації партійної системи.

Протягом 1992-2001рр. створення і діяльність політичних партій регламентував Закон “Про об'єднання громадян”, який:

- визначив політичні партії як “об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади,

місцевого та регіонального самоврядування і представництва в їх складі”;

- встановив норму, згідно з якою політичні партії в Україні можуть створюватися лише із всеукраїнським статусом. Це стало підставою для припинення діяльності деяких регіональних партій (зокрема, в АР Крим) чи їх трансформацію у формально загальнонаціональні, що сприяло певній стабілізації партійної системи;
- запровадив обмеження на фінансування політичних партій (зокрема, іноземними суб'єктами, а також державними органами, установами, підприємствами та організаціями). Це мало сприяти обмеженню впливу на діяльність партій органів влади та держави в цілому, а також звуженню каналів зовнішнього впливу.

Достатньо ліберальні умови Закону в частині створення політичних партій сприяли активному формуванню нових партійних структур.

У 2001р. було прийнято Закон “Про політичні партії в Україні”. Робота над ним тривала з 1997р. і характеризувалася конфліктом позицій Парламенту і Президента, головною причиною якого було прагнення президентської сторони передбачити в Законі жорсткі вимоги до порядку створення та організаційної структури політичних партій – з тим, щоб стимулювати розвиток загальнонаціональних партій, які мали б реальні організації в регіонах⁴.

Нововведеннями Закону, які найбільшою мірою вплинули на процеси в партійній системі, було запровадження нових вимог до створення політичних партій – необхідність збору 10 тис. підписів громадян,

¹ За висловом М.Дюверже, партійна система – “це результат взаємодії численних і комплексних факторів; деякі з них специфічно притаманні окремій країні, інші мають загальний характер”. Див.: Дюверже М. *Политические партии*. – Москва, 2007, с.255-256.

² Проте, в конкретних умовах певних країн можуть розрізнятися і наслідки дії одних і тих самих виборчих систем.

³ Богашева Н., Ключковский Ю. Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні. – Вибори та демократія, 2008, №2, с.31.

⁴ На цьому завданні та такій ролі Закону неодноразово наголошував тодішній Президент Л.Кучма. Див., наприклад: Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000р.”, Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002р.” – Київ, 2003.

які мають право голосу, не менш як у 2/3 районів 2/3 областей України, міст Києва та Севастополя, АР Крим, а також створення протягом шести місяців з дня реєстрації своїх організацій в більшості областей України, в містах Києві і Севастополі, АР Крим. Під час прийняття Закону передбачалося проведення у 2003р. перевірки політичних партій на предмет виконання норм Закону про наявність організацій в регіонах.

Запровадження відповідних норм мало певний позитивний вплив на партійну систему – процес створення нових політичних партій дещо уповільнився, відбувалися процеси об'єднання партій, за рішеннями суду кілька партій було ліквідовано⁵. Однак, позитивний ефект виявився короткостроковим – після 2004р. процес масового створення політичних партій відновився, партії “пристосувалися” до вимог Закону, однак якісних змін у партійній системі на відбулося.

Позитивні очікування були пов'язані також зі змінами до законодавства, якими запроваджувалося державне фінансування статутної діяльності партій (листопад 2003р.). Цей захід мів сприяти ослабленню залежності партій від ФПГ, підвищенню рівня прозорості партійних фінансів. Однак, дія цих норм була заблокована законами про Державний бюджет України на 2006р. і 2007р. (відповідно, урядами В.Януковича та Ю.Тимошенка), надалі, попри відповідне рішення Конституційного Суду, державне фінансування партій так і не було запроваджене⁶.

У цілому, правове поле діяльності політичних партій в Україні та зміни, що в ньому відбувалися, сприяли розвитку партійної системи. Водночас, позитивний вплив деяких норм, які цілеспрямовано запроваджувалися з метою стимулювання розвитку політичних партій, нівелювався впливом інших чинників, відсутністю належного контролю над виконанням законодавства або скасуванням його певних положень.

Виборче законодавство. Виборче законодавство вважається найбільш загальним і дієвим чинником впливу на партійну систему⁷. Вже в перші роки становлення багатопартійності (1992-1993рр.) політичні партії ініціювали запровадження пропорційної (чи хоча б змішаної) виборчої системи. Проте, ці спроби не мали успіху – основні угруповання колишньої прагматичної номенклатури вбачали в ній загрозу власним інтересам і доступу до влади.

Внаслідок цього, голосування відбувалося за мажоритарною системою абсолютної більшості (кандидат мав набрати понад половини голосів тих, хто прийде

на вибори в окрузі), а також 50% порогу явки виборців. Це часто мало наслідком проведення в деяких округах неодноразових повторних виборів, відсутність повного складу депутатського корпусу впродовж більшої частини каденції тодішнього Парламенту⁸.

Найбільш принципові зміни у виборчій системі відбулися в 1997р. (запровадження змішаної системи) та у 2003р. (запровадження пропорційної системи). При цьому, основні параметри пропорційної системи, що використовувалася в 1998р. і 2002р., та у 2006р. і 2007р., збігалися (загальнонаціональний виборчий округ, закриті виборчі списки, участь у виборах партій і виборчих блоків, формула трансформації голосів у мандати – “квота Хейра”). Головні відмінності полягали у зміні кількості мандатів, що розподілялися за пропорційною системою (відповідно, 225 і 450) та у зниженні виборчого бар'єру з 4% до 3%.

Трансформація виборчого законодавства (від мажоритарної до змішаної і надалі – до пропорційної систем) мала як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних наслідків слід віднести⁹:

- поступове формування групи партій і блоків, що постійно присутні в Парламенті та належать до “ядра” партійної системи¹⁰; зменшення кількості парламентських політичних сил;
- зростання визначеності політичних симпатій громадян, зменшення частки виборців, які голосують “проти всіх” (з 5,25% в 1998р. до 1,77% у 2006р.);
- поступове зменшення ваги антисистемних і радикальних партій;
- поступове зменшення впливу формальних “партій влади”, з подальшою повною втратою ними політичної ваги¹¹;
- вищий рівень стабільності політичної структури Парламенту (в період після переходу до повністю пропорційної системи – до рішення Конституційного Суду від 6 квітня 2010р.).

Головні негативні наслідки, пов'язані із запровадженням пропорційної виборчої системи в її нинішньому варіанті¹², є наступними:

- певне обмеження можливостей позапартійних громадян бути обраними до вищого законодавчого органу¹³, що в поєднанні з іншими чинниками, призводить до зниження рівня довіри до політичних партій та інститутів, що ними формуються;
- непередставленість у Парламенті інтересів виборців, які віддали голоси за партії і блоки,

⁵ Див.: Жданов І., Якименко Ю. Нові обрії української багатопартійності. – Дзеркало тижня, 28 червня 2003р.; <http://www.zn.ua>

⁶ Рішення Конституційного Суду України №10-рп від 22 травня 2008р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України, www.ccu.gov.ua

⁷ Згідно з відомою формулою М.Дюверже, “(1) режим пропорційного представництва веде до багатопартійності з жорсткими, незалежними і стабільними партіями; (2) мажоритарне голосування у два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються “м'якою” структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю (в усіх випадках); мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій”. Слід наголосити, що при цьому робилося застереження, що “ці вельми загальні положення визначають лише базові тенденції; вони далеко не вичерпують усіх моментів впливу виборчого режиму на системи партій”. Див.: Дюверже М. *Політические партии...*, с.257.

⁸ Зайцев В. Конфлікти між гілками влади в процесі їх становлення (1991-1996). – Становлення владних структур в Україні (1991-1996), Київ, 1997, с.5-29.

⁹ Маються на увазі позитивні лише з точки зору впливу на партійну систему України чинники. Про загальні позитиви та негативи пропорційної виборчої системи див.: Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів у 2006р. – *Вибори та демократія*, 2006, №3, с.4-10.

¹⁰ Див.: Шведа Ю. Політичні партії: енциклопедичний словник. – Львів, 2005, с.470.

¹¹ Див.: Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. – *Вибори та демократія*, 2006, №1, с.72-80.

¹² Не всі з перелічених наслідків є результатом дії винятково виборчої системи. Більша їх частина є результатом дії комплексу причин, проте найбільшою мірою вони виявляються саме за існуючої виборчої системи.

¹³ Конституційний Суд України рішенням №1-рп від 26 лютого 1998р. визнав обрання половини складу Верховної Ради за партійними списками конституційним. Проте, як свідчать статистичні дані, партійність кандидатів відігравала значну роль у можливості їх внесення до виборчих списків. Так, на виборах 1998р. з 3 539 кандидатів, висуnutих за партійними списками, безпартійні становили 586 осіб, на виборах 2002р.: з 3 762 – 311; 2006р.: з 7 596 – 840. Тобто членство в партіях *де-факто* надавало громадянам перевагу над позапартійними. *Джерело*: Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, www.cvk.gov.ua

що не подолали виборчий бар'єр¹⁴ і "надпредставленість" політичних сил-переможців¹⁵;

- зниження якості депутатського корпусу, поширення політичної корупції у виборчому процесі¹⁶, що має наслідком зниження ефективності діяльності партій в органах влади;
- закріплення регіонального характеру підтримки політичних сил, інституціалізація соціокультурного поділу суспільства за регіональною ознакою¹⁷, що послаблює стимули до розвитку партій в напрямі загальнонаціональних;
- зниження рівня внутрішньопартійної демократії, зростання ролі партійного керівництва у формуванні виборчих списків;
- викривлення регіонального представництва, "недопредставленість" у Парламенті інтересів певних регіонів¹⁸;
- зниження рівня політичної відповідальності та підзвітності парламентських політичних сил, розрив зв'язків між депутатами та виборцями.

Значний вплив на процеси в партіях і партійній системі мало запровадження пропорційної системи на виборах до органів місцевого самоврядування¹⁹. До позитивних чинників її впливу на партійну систему можна віднести стимулювання розвитку організаційної структури політичних партій в регіонах, зростання уваги до місцевої проблематики. Проте, негативний ефект від запровадження пропорційної системи на місцях (насамперед, для системи самоврядування), за оцінками експертів, є значно вищим²⁰.

Таким чином, можна зробити висновок про неоднозначність впливу запровадження пропорційної виборчої системи на партійну систему України. З одного боку, зміни виборчого законодавства сприяли розвитку політичних партій і стабілізації партійної системи, з іншого – посилювали негативні тенденції у внутрішньопартійному житті, спричиняли віддалення політичних партій від суспільства, закріплення його соціокультурного поділу.

Водночас, аналіз характеру та співвідношення позитивних і негативних наслідків свідчить про те, що більшість негативних наслідків,

у принципі, піддаються коригуванню засобами нормотворення, а також через підвищення рівня політичної культури суспільства і владної еліти. Позитивні наслідки, насамперед такі, як розвиток політичних партій і стабілізація партійної системи, можуть мати тривалий ефект, за умов збереження демократичного вектора розвитку країни.

Громадська думка. За результатами соціологічних досліджень²¹, 47,6% громадян вважають найкращою системою виборів до Верховної Ради України мажоритарну систему, 18,4% – змішану, і лише 8,4% – пропорційну. 25,5% респондентів у цьому питанні не визначилися.

Форма правління. Після проголошення незалежності в Україні була запроваджена змішана (напівпрезидентська) форма правління, яка передбачала обрання Президента на загальнонаціональних виборах. При цьому, співвідношення повноважень Президента і Парламенту, насамперед, у частині впливу на виконавчу гілку влади, в 1991-2010рр. суттєво змінювалося. Відбулась еволюція форми правління: від моделі із слабким Президентом і сильним Парламентом 1991-1994рр. до значного посилення повноважень Глави держави в 1995-2004рр. з наступним звуженням повноважень Президента внаслідок конституційної реформи 2004р.²² та започаткуванням зворотної тенденції після обрання Президентом України В.Януковича в лютому 2010р.

Із впливом моделі з сильним Президентом пов'язуються такі наслідки для партійної системи, як посилення персоналістських тенденцій і гальмування розвитку партійної системи²³ (якщо не йдеться про формування "президентської", домінуючої партії)²⁴. Зі свого боку, партійна система також впливає на президентський режим, посилюючи його особистісний характер²⁵.

Конкретні наслідки впливу президентської моделі для певної країни зумовлені також тим, чи є президент лідером (представником) певної політичної сили, чи він позиціюється як "надпартійний" політик, "лідер усієї нації", чи займає відверто антипартійну позицію.

В Україні ситуація змінювалася залежно від особи Глави держави. Перший (за часів незалежності)

¹⁴ Зокрема, на виборах 1998р. за партії і блоки, що не подолали виборчий бар'єр, було віддано 25,75% голосів, у 2002р. – 17,96%, 2006р. – 18,31%, 2007р. – 6,96%, що свідчить про певну позитивну динаміку. Див.: Там само.

¹⁵ Див.: Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та право творення. – Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень, Київ, 2007, с.11-13.

¹⁶ Див.: Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009, №7, с.11-13.

¹⁷ Див.: Якименко Ю. Трансформація партійної системи України у 2004-2007рр. – Політичний менеджмент, 2008, №2, с.89-100.

¹⁸ Див.: Фесенко В. Вибори-2006: Практичне тестування виборчої системи. – Вибори та демократія, 2006, №4, с.8-9.

¹⁹ Вибори до органів місцевого самоврядування 2010р. відбудуться за новим законом, який передбачає повернення до змішаної, мажоритарно-пропорційної виборчої системи на виборах рад, які раніше повністю обиралися на пропорційній основі, з висуванням кандидатів в одномандатних округах лише від політичних партій.

²⁰ Див., зокрема: Кравченко В. Політико-правові наслідки запровадження пропорційної виборчої системи на місцевих виборах в Україні; Тищенко Ю. Моделі комунікації політичних партій в Україні. – Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство, Київ, 2010, с.16.

²¹ Опитування проведене Центром Разумкова 18-28 грудня 2009р. в усіх регіонах України. Тут і далі, якщо не вказано інше, наводяться дані соціологічних опитувань Центру Разумкова в період 2000-2010рр., результати яких узагальнені в таблицях і діаграмах, вміщених у матеріалі "Політичні партії і партійна система України очима громадян" цього видання.

²² Докладніше див.: Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003, №2, с.2-29; Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №1, с.2-41.

²³ Див.: Meleshevich A. *Party System in post-Soviet countries: a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine*. – New York, 2007, p.161-162; Зегерт Д. *Трансформация и развитие партий в Восточной Европе после завершения переходного десятилетия*. – Ойкумена, Выпуск 6, 2009, с.94.

²⁴ Зокрема, за висновком російських дослідників: "...Російський досвід красномовно свідчить: посилення ролі партій в суспільно-політичному житті країни, розширення їх кадрових прерогатив і можливості участі в політичному житті країни можуть відбуватись і за умов зміцнення інституту президентської влади, коли таке посилення – один з елементів внутрішньополітичного курсу, який забезпечується політичним ресурсом глави держави". – Основы теории политических партий: Учебное пособие, Москва, 2007, с.236.

²⁵ Див.: Дюверже М. *Политические партии...*, с.479.

Президент Л.Кравчук протягом перебування на посаді був формально позапартійним²⁶ і в питанні розвитку багатопартійності демонстрував досить помірковану позицію. Другий Президент Л.Кучма, також будучи позапартійним, займав більш критичну, ніж його попередник, позицію стосовно політичних партій²⁷. Очевидно, позиція Президента та його найближчого оточення були серед головних причин не створення в Україні єдиної “партії влади” (фактично – партії Президента) у II половині 1990-х років.

Політичні партії в 1991-2004рр. сприймалися главами держави як необхідний, але другорядний атрибут політичної системи, влада мала департизований характер і формувалася переважно на позапартійних принципах. Ставлення президентів до політичних партій мало переважно інструментальний характер, що передбачало використання можливостей лояльних політичних сил у Парламенті, а також їх залучення до публічної легітимації і реалізації окремих президентських політичних ініціатив.

Після виборів 2004р. відбулася “партизація” президентів, зумовлена, насамперед, перебігом і наслідками виборчої кампанії, внесенням змін до Конституції та реформою виборчого законодавства. Так, В.Ющенко, вже будучи Президентом, був обраний почесним головою партії “Народний союз “Наша Україна”, створеної у 2005р., В.Янукович на момент свого обрання був офіційним лідером Партії регіонів.

Таким чином, вплив парламентсько-президентської моделі на партійну систему України має як загальний характер, що виявлявся на всіх етапах її еволюції, так і специфічний, притаманний певним її етапам.

До загальних наслідків впливу напівпрезидентської форми правління на партійну систему слід віднести:

- поляризацію позицій політичних партій, виникнення тенденції до біполярної структури партійної системи, основаної на політизації одного із суспільних поділів (в умовах України – соціокультурного поділу);
- концентрацію основних політичних сил у центрі, зменшення ваги радикальних (флангових) партій;
- наближення формату парламентських виборчих кампаній до президентських (зростання особистісного чинника, створення “іменних” блоків, зниження ваги ідеологій, зростання популізму тощо);
- формування негативного ставлення громадян до політичних партій.

На першому-третьому етапах еволюції партійної системи чинник президентства сприяв її формуванню як багатопартійної, з відносно рівновіддаленими від президента партіями, а також стимулював ФПГ до створення лояльних політичних сил з метою “пропозиції своїх послуг” президенту.

На четвертому етапі вплив форми правління сприяв формуванню двох основних полюсів партійної системи, а наприкінці етапу – започаткуванню тенденції до зміни її формату в напрямі утвердження в ній домінуючої партії.

Місце партій в системі влади. До прийняття змін до Конституції України у грудні 2004р., місце і роль партій в системі влади обмежувалась їх участю у виборах Президента та у виборах народних депутатів України. Партії могли мати власні фракції в Парламенті, проте, мали дуже обмежені можливості впливу на формування та діяльність органів виконавчої влади.

Вирішальну роль у формуванні уряду і спрямуванні його діяльності відіграв президент, відповідно, уряди формувалися на позапартійній основі, за “принципом професіоналізму”. Лише на третьому етапі еволюції партійної системи під час формування складів уряду починають певною мірою враховуватися позиції політичних партій – що зумовлювалося вищим рівнем “партизації” парламентів III і IV скликань, необхідністю забезпечення парламентської підтримки при затвердженні кандидатури прем’єр-міністра і програми дій уряду.

З набуттям чинності змін до Конституції від 12 грудня 2004р. політичні партії і виборчі блоки отримали право формування коаліції депутатських фракцій, а у складі коаліції – на формування уряду. Таким чином були створені безпосередні можливості для реалізації програм партій, які отримали підтримку на виборах, через вертикаль виконавчої влади.

Важливою складовою конституційних змін було запровадження елементів “партійного” (“імперативного”) мандата (ст.81 Конституції), з метою стабілізації політичної структури Парламенту, створення обмежень для міжфракційних переходів депутатів. Попри те, що ця норма не була запроваджена в повному обсязі, вона сприяла посиленню контролю партій над обраними депутатами.

Після виборів 2006р. процес формальної партизації влади та політики в цілому сягнув найвищої за весь період незалежності України позначки: вперше всі найвищі посадові особи держави – Президент, Голова Верховної Ради і Прем’єр-міністр були лідерами (формальними чи неформальними) політичних партій.

Перерозподіл повноважень між Президентом і Парламентом, надання парламентській коаліції повноважень з формування уряду значно підвищили важливість і “політичну ціну” посади прем’єр-міністра для політичних партій, що брали участь у парламентських виборах²⁸. Водночас, збереження посади Президента із сильними повноваженнями зумовило її важливість для політичних сил. Як свідчить розвиток подій після президентських виборів 2010р., це відкрило можливість для фактичної монополізації впливу на всю систему влади політичною партією, яка перемогла

²⁶ Згідно зі ст.114-2 Конституції України в редакції 1978р. (зі змінами і доповненнями) Президент України не міг “займати будь-яку посаду в державних органах і громадських об’єднаннях, а також в інших організаціях...”. Згідно зі ст.103 Конституції України від 28 червня 1996р. Президент України “..... не може обіймати посаду в органах державної влади або в об’єднаннях громадян”. Ця норма не змінювалася під час внесення змін до Конституції у грудні 2004р.

²⁷ Прикладами цього можуть бути, зокрема: тривале блокування Л.Кучмою запровадження виборчого законодавства, яке передбачало пропорційну виборчу систему, позиція стосовно Закону про політичні партії.

²⁸ Свідченням цього було проведення БЮТ виборчих кампаній 2006р. і 2007р. у “прем’єрському форматі”, коли передвиборна програма блоку фактично була “програмою дій” майбутнього Уряду.

на президентських виборах²⁹, і виявилася здатною контролювати коаліцію в Парламенті³⁰.

Таким чином, до внесення змін до Конституції України у 2004р. партії переважно мали можливості впливу на законодавчу владу, які визначалися розміром і складом їх парламентських фракцій³¹.

Конституційні зміни суттєво підвищили як формальну, так і фактичну роль партій в політичній системі. Їх парламентський статус, участь у формуванні та реалізації виконавчої влади стали ресурсом партійного будівництва. Внаслідок цього зросла дистанція між партіями, які присутні в Парламенті або мають шанси для цього, та переважною більшістю зареєстрованих політичних партій.

Конституційна реформа сприяла значному зростанню уваги до політичних сил з боку ФПГ, прагненню до їх використання в якості засобу політичного представництва. Це зумовило диверсифікацію окремими ФПГ об'єктів вкладання фінансових ресурсів, що стимулювало розвиток деяких партійно-політичних проєктів у 2009-2010рр.

Наслідком підвищення владного статусу партій стало також зростання прагматизму в діях політичних сил у Парламенті, зменшення ваги ідеологічних і програмних розбіжностей (відповідно, виникли тенденції до об'єктивного "зближення полюсів" партійної системи). Як правило, такі розбіжності актуалізувалися в періоди загострення політичної конкуренції (зокрема, виборчих кампаній) чи зіткнення економічних інтересів тих чи інших "донорів" парламентських політичних сил.

Характер політичного режиму³². Характер політичного режиму в Україні протягом 1990-2010рр. зазнавав змін, які, відповідно, впливали як на характер відносин між державою і суспільством, владою і опозицією³³, так і на можливості реалізації політичних прав і свобод громадян.

Перший етап еволюції партійної системи відбувався в умовах демократичного політичного режиму, відсутності тиску влади на опозицію, відносно рівних можливостей для політичної конкуренції та доступу різних політичних сил до ЗМІ.

Це відкривало можливості для створення політичних партій різних спрямувань, активної діяльності опозиційних сил, насамперед, лівих. Політичні сили не лівого спрямування дотримувалися відносної лояльності до президентської влади, не останню роль у чому відігравала значимість фактору "розбудови держави", одним із символів якої був інститут президентства. Це впливало на основну лінію розмежування в партійній системі – "ліві – не ліві".

Другий етап характеризувався концентрацією влади в руках Президента, зростанням тиску влади на опозицію, застосуванням адміністративного

ресурсу на виборах, інформаційною блокадою опозиційних політичних сил. Ці прояви стали причиною, з одного боку, виникнення опозиції до Президента "справа" (точніше, правочентристської опозиції), а з іншого – створення центристських "партій влади" та "бізнес-партій", які підтримували політичний курс Президента. Зазначені чинники стимулювали еволюцію партійної системи до моделі поляризованого плюралізму.

На третій етап припадає значне наростання авторитарних тенденцій в діяльності влади, застосування для тиску на опозицію силових структур і контролюючих органів, прямого насильства щодо її представників, запровадження політичної цензури у ЗМІ, масовим втручанням влади у виборчий процес з метою фальсифікації виборів. Цей етап характеризується найбільш масштабними та гострими акціями протесту за всю історію незалежної України.

Масові акції протесту і громадські рухи 2000-2003рр. сприяли посиленню впливу опозиційних політичних сил на суспільство, зростанню їх популярності, консолідації партій правочентристського спрямування, а також налагодженню ситуативної взаємодії між ліво- та правочентристськими політичними силами. Останній чинник зумовив їх результативну взаємодію на президентських виборах 2004р. та перемогу на них кандидата від опозиції. Для партійної системи це мало наслідками зміну основної лінії конфлікту між політичними силами з "ліві-праві" на "пропрезидентські-антипрезидентські" та її подальше накладення на соціокультурний поділ суспільства.

Четвертий етап характеризується демократизацією політичного режиму, зростанням рівня свободи слова, значним покращенням умов для діяльності опозиції (за винятком першого та останнього періодів). Відповідно, політичні партії отримали можливості для вільної конкуренції, що призвело до стабілізації партійної системи, незважаючи на постійні політичні конфлікти і кризові явища. Відсутність у системі влади єдиного центру, з якого поширювались авторитарні тенденції, мало наслідком формування в партійній системі двох полюсів та її еволюції в напрямі моделі поміркованого плюралізму.

Однак, відновлення авторитарних тенденцій в діяльності влади після перемоги лідера Партії регіонів В.Януковича на президентських виборах 2010р. і зменшення ваги іншого полюсу партійної системи відкриває можливість для подальшої зміни її формату.

Позиції експертів. Оцінюючи за 10-бальною шкалою вплив різних подій в політичному житті в 1990-2010рр., експерти найвище оцінили прийняття Конституції України 1996р. (7,34), запровадження пропорційної системи виборів 2004р. (7,22), прийняття Закону про політичні партії (7,18), запровадження змішаної, мажоритарно-пропорційної виборчої системи 1997р. (7,16), внесення змін до Конституції України 2004р (6,73)³⁴.

²⁹ Як свідчить досвід президентства В.Ющенка та В.Януковича, норма Конституції стосовно несумісності посади Президента з посадами в об'єднаннях громадян (у т.ч. політичними партіями) (ст.103), не є дієвим запобіжником від "партизації" Президента. Шляхом "обходу" цієї норми було обрання відповідних осіб "почесними лідерами" партій.

³⁰ Тут не розглядається питання легітимності засобів такого контролю.

³¹ Однак теоретично партії могли б мати й визначальний вплив на виконавчу владу (через обрання партійного кандидата на посаду Президента), при цьому, такий вплив був би вищим, ніж після конституційної реформи.

³² Політичний режим визначається тут як спосіб функціонування державної влади, форми й методи її здійснення, характер відносин між владою і суспільством, ступінь дотримання політичних прав і свобод громадян.

³³ Докладно див.: Опозиція і влада в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2002, №7, с.2-43.

³⁴ Тут і далі, якщо не вказано інше, наводяться дані експертного опитування, проведеного 14-20 травня 2010р. соціологічною службою Центру Разумкова, результати якого узагальнені в таблицях і діаграмах, вміщених у матеріалі "Еволюція, сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України в оцінках експертів" цього видання.

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Характер основних суспільних поділів. Структуризація суспільства є важливим чинником, що впливає на формування та еволюцію партійної системи. Інтереси соціальних спільнот, що виокремлюються за різними ознаками (в разі їх (інтересів) усвідомлення відповідними спільнотами), викликають необхідність їх представництва на політичному рівні. Розбіжності між різними соціальними групами на підставі їх місця в соціальній структурі суспільства, відмінності їх статусних характеристик та ідентичностей, є основою для утворення суспільних поділів.

Відповідно, необхідність представлення цих відмінностей на політичному рівні, задоволення потреб та інтересів, що лежать в їх основі, зумовлює потребу у створенні політичних партій певного спрямування або врахуванні їх у діяльності існуючих політичних сил.

Соціально-економічний поділ. Внаслідок трансформаційних процесів, українське суспільство зазнало суттєвої соціальної поляризації. За окремими даними, якщо в 1990р. середній дохід 10% найбільш забезпечених громадян України вчетверо перевищував відповідний показник 10% найбідніших, то в 1996р. це перевищення становило вже 67 разів³⁵.

Частка заробітної плати у структурі доходів населення впала з 71% у 1990р. до 43% у 2004р., що стало наслідком державної політики, спрямованої переважно на формування та підтримку експортоорієнтованого крупного бізнесу³⁶.

За даними Держкомстату, у 2000р. понад 80% громадян мали місячні середньодушові загальні доходи, нижчі від прожиткового мінімуму. Станом на 2008р., таких було 18,1%³⁷. Проте, за даними моніторингу бідності, того ж року 28,2% населення України можна було віднести до категорії бідних, а 15% – до зuboжilих³⁸.

За даними опитувань Центру Разумкова, у 2006-2009рр. громадяни найнижче оцінювали рівень задоволення їх соціально-економічних прав³⁹.

Наведені дані свідчать про те, що попри певну позитивну динаміку соціально-економічної ситуації в Україні, відповідний поділ українського суспільства був і залишається актуальним.

Найвищий вплив відповідного поділу на партійну систему спостерігався протягом другого етапу⁴⁰, проте, на третьому та четвертому етапах його актуальність знизилася, що відбилося у зменшенні рівня підтримки лівих партій.

Такі зміни могли бути зумовлені:

- певним підвищенням рівня життя громадян під час економічного зростання 2001-2007рр.;
- розчаруванням громадян у можливостях існуючих лівих партій ефективно захищати їх соціально-економічні інтереси;

- відсутністю в Україні авторитетної соціал-демократичної партії, яка могла б обстоювати інтереси більшості громадян - найманих працівників, а також певною дискредитацією самої соціал-демократичної ідеології деякими партіями, які мають назви соціал-демократичних⁴¹;
- трансформацією провідних політичних сил у напрямі “універсальних партій”, зростанням рівня популізму в їх передвиборних програмах (за принципом “усе – всім”);
- активним використанням соціокультурного поділу та відповідних гасел для уникнення необхідності визначення позицій з проблем, що торкались інтересів ФПП (насамперед, питання вартості праці), і внесення відповідних вимог у передвиборні програми.

Соціокультурний поділ. Відмінності між соціокультурними та ідейно-політичними орієнтаціями жителів різних регіонів України мають об’єктивний, історично зумовлений характер⁴². Протягом 1990-2010рр. вони виявляли себе на політичному рівні через регіональні відмінності в політичних симпатіях громадян до різних політичних сил і кандидатів на пост Президента України.

До тем, з приводу яких спостерігаються найбільші розбіжності, належать: мовне питання (статус російської мови); питання розуміння української нації та її походження (зокрема, етнічна – громадянська нація, питання “спільного слов’янського коріння” і, відповідно, “слов’янської єдності”); оцінки історичного минулого, окремих подій та історичних персоналії (зокрема, ставлення колишнього СРСР, Другої світової війни, діяльності ОУН-УПА); ставлення до зовнішньополітичного курсу України і шляхів його реалізації (“російський – західний” вектори, приєднання до Союзу Росії і Білорусі, вступ до НАТО, ЄС, СЕП та ін.).

Частина згаданих тем була актуальною на початку першого етапу становлення партійної системи, проте, їх актуальність знижувалася мірою актуалізації соціально-економічного поділу та посилення протистояння між владою та опозицією (відповідно, пропрезидентськими та антипрезидентськими силами).

На партійній системі це позначилося через порівняно швидке зменшення впливу досить активних політичних партій “реінтеграційного” спрямування (зокрема, ГКУ, Партії слов’янської єдності України), так само, як і в незначній підтримці радикальних націоналістичних партій (зокрема, ДСУ, СНГУ). Жодна зі створених протягом другого-третього етапів політичних партій, які декларували відверто проросійське спрямування, не набула популярності.

Початком актуалізації соціокультурного поділу можна вважати виборчу кампанію 2002р., в рамках якої відбулося “накладення” двох ліній розмежування: за соціокультурними орієнтаціями та за критерієм ставлення до влади.

³⁵ Див.: Лібанова Е. Соціальна політика. – Україна: аспекти праці, 1999, №1, с.21.

³⁶ Складовою такої політики було штучне обмеження зростання заробітної плати, оскільки саме низька ціна робочої сили є головною конкурентною перевагою низькотехнологічного українського експорту.

³⁷ Джерело: Офіційний сайт Державного комітету статистики України; <http://www.ukrstat.gov.ua>

³⁸ Джерело: Україна в 2005-2009рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. – Київ, 2009, с.162.

³⁹ Докладно див.: “Як Ви оцінюєте в цілому дотримання цих прав в Україні?” (динаміка, 2006-2009рр.). – Сайт Центру Разумкова; http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=447

⁴⁰ За даними соціологічних опитувань, на 1997-1999рр. припадає різке погіршення соціального самопочуття переважної більшості громадян, зростання готовності до участі в акціях протесту, а також підвищення рівня підтримки лівих і лівоцентристських сил. Див.: Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008.

⁴¹ Насамперед, СДПУ(о), колишній лідер якої В.Медведчук на початку 2000-х років мав високий негативний рейтинг.

⁴² Докладно див.: Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2006, №7, с.3-38.

Відповідно, в Західному та Центральному регіонах перемогу отримав опозиційний до влади блок В.Ющенка “Наша Україна”, основу якого становили політичні партії національно-демократичного спрямування, в Південному і Східному – більшу підтримку дістав провладний блок “За Єдину Україну!”, до якого належали центристські партії. Слід відзначити, що в передвиборних програмах обох блоків “конфліктні” теми не порушувалися.

Вони з’явилися у виборчій кампанії 2004р., з метою стимулювання антипатій до опозиційного кандидата на пост Президента (В.Ющенка) у виборців Південного і Східного регіонів та політичних сил, що його підтримували. Через використання підконтрольних ЗМІ та інших політичних технологій, образ В.Ющенка почав асоціюватися з позиціями та оцінками (з числа “конфліктних” тем), неприйнятними для громадян Півдня і Сходу.

Події Помаранчевої революції сприяли взаємному закріпленню у громадян різних регіонів України негативних образів не лише “чужих” кандидатів на пост Президента та політичних сил, які їх підтримували (відповідно, “помаранчеві” та “біло-блакитні”), але й представників тих регіонів, які мали протилежні політичні симпатії. При цьому, головні відмінності визначалися їх ставленням до згаданих “конфліктних” тем.

Актуалізація соціокультурного поділу “спростила” завдання політичних сил у наступних виборчих кампаніях. Мета консолідації власного електорату могла бути досягнута через апеляцію до питань, щодо яких у жителів різних регіонів були різні позиції. За експертними оцінками, у виборчій кампанії 2006р. “чутливі” (конфліктні) теми містилися у програмах понад половини політичних партій і блоків, що брали участь у виборах⁴³.

Таким чином, якщо до виборів 2004р. соціокультурний поділ хоч і відбивався на результатах виборів (парламентських і президентських), проте був одним із чинників структуризації партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004р. він набув характеру *головного чинника впливу на її конфігурацію*⁴⁴.

Результати участі політичних партій і блоків у парламентських виборах 2006р. і 2007р., а також регіональний розподіл голосів між кандидатами на пост Президента України на виборах 2010р. засвідчили, що соціокультурний поділ залишається визначальним для структуризації партійної системи України.

Подальше використання соціокультурного поділу провідними політичними силами знижуватиме ефективність представництва партіями соціально-економічних інтересів громадян, гальмуватиме процес створення загальнонаціональних партій. Накладення відповідного поділу на поділ “влада-опозиція” може посилювати конфліктний характер відносин між провідними політичними силами та в суспільстві загалом.

Використовуючи відповідний поділ, політичні сили, по суті, виступають маніпуляторами суспільною свідомістю, оскільки відвертають увагу громадян від виявлення причин реальних, соціально-економічних проблем і переорієнтовують її хоч і на “чутливі”, проте другорядні цілі.

Ідейно-політичні орієнтації громадян. Ідейно-політичні орієнтації громадян є “концентрованим” відбитком суспільних поділів, оскільки політичні ідеології виступають концентрованим виразом відмінних інтересів громадян, а відповідні політичні партії – конкретними їх носіями і провідниками.

Протягом 1990-2010рр. ідейно-політичні орієнтації громадян України зазнавали суттєвих змін⁴⁵.

Початок першого етапу характеризувався невизначеністю або скептичним ставленням більшості громадян до політичних течій. Зокрема, 33,4% опитаних не визначили свою позицію, 25,6% – не підтримували жодної з них⁴⁶. Низькою підтримкою користувалися ліві політичні течії (комуністична – 2,9%, соціалістична – 5,2%), найбільш популярним був національно-демократичний та християнсько-демократичний напрями (відповідно, 8,4% і 8%).

Однак, до завершення етапу (1995р.) орієнтації громадян зазнали суттєвих змін. Зменшилася частка громадян, які не змогли ідентифікувати свої політичні симпатії (до 18,6%), а також тих, хто не підтримував жодної з них. Помітно зросла (до 17,8%) частка прихильників лівих течій (комуністичної та соціалістичної), зменшилася – прихильників інших течій.

Протягом другого етапу спостерігалось подальше зростання підтримки лівих течій, а наприкінці другого – на початку третього етапів – помітне зростання числа прихильників соціал-демократії (до 17,2% у 2002р.).

Наведені дані не передбачали виокремлення політичної течії, що охоплює ідеї возз’єднання в той чи інший спосіб України з Росією. Починаючи з 2005р., в опитуваннях Центру Разумкова цей напрям вирізняється як окремий (“реінтеграційний”).

Відповідно, у 2005р. найбільш підтримуваними ідейно-політичними напрямками стали “реінтеграційний” (14%) і національно-демократичний (13,7%). Слід відзначити також значний рівень підтримки лівих і лівоцентристських ідей – прихильники комуністичного, соціалістичного та соціал-демократичного напрямів у сумі мали б відносно більшість – 16,5%. Водночас, лише третина громадян визнали, що в Україні є політичні партії, практична діяльність яких відповідає їх ідейно-політичним поглядам⁴⁷.

Станом на травень 2010р., найбільші частки громадян засвідчили підтримку “реінтеграційного” (16,3%) та національно-демократичного (13,2%) напрямів, сумарна частка прихильників лівих і лівоцентристських напрямів становила 10,2%.

Таким чином, ідейно-політичні орієнтації громадян у цілому відбивають основні суспільні поділи, відповідно до їх актуальності на різних етапах

⁴³ Див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006. – Національна безпека і оборона, 2006, №1, с.15-17.

⁴⁴ Докладно див.: Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004-2007рр. – Сайт Українського центру політичного менеджменту, <http://www.politik.org.ua>

⁴⁵ Тут наведені дані соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України за період 1992-2000рр.

⁴⁶ Див.: Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: соціологічний моніторинг. – Київ, 2008, с.10.

⁴⁷ В якості такої партії 70,6% прихильників комуністичного напрямку назвали КПУ; 67,6% прихильників соціалістичного напрямку – СПУ; 43,4% прихильників напрямку, що містить ідеї возз’єднання України з Росією – Партію регіонів. Симпатії прихильників національно-демократичного напрямку розділилися між НСНУ (29,1%) та ВО “Батьківщина” (15,3%). Серед прихильників соціал-демократичного напрямку лише 13,7% назвали в якості партії, практична діяльність якої відповідає їх ідейно-політичним переконанням, СДПУ(о). Див.: Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2005, №10, с.20-21.

еволюції партійної системи. Так, на початку першого етапу очевидним є вищий вплив поділу “посткомуністи – демократи”, протягом другого – “власники – наймані працівники” (“багаті – бідні”).

Зміни в ідейно-політичних орієнтаціях, що відбулися протягом четвертого етапу, засвідчують актуалізацію соціокультурного поділу (який зумовлює і відмінності зовнішньополітичних орієнтацій громадян). Водночас, ідеологічні уподобання громадян свідчать про те, що актуальність соціально-економічного поділу залишається високою.

ВПЛИВ З БОКУ БІЗНЕСОВИХ І ФІНАНСОВИХ КІЛ

Найбільш загальною причиною, що зумовлює значний інтерес бізнесових кіл до політичних партій, в Україні, як і в інших перехідних країнах, є нерозмежованість політики (влади) та бізнесу. В різні періоди розвитку України від початку 1990-х років головними мотивами зацікавленості бізнесу в безпосередній участі у владі (або впливі на неї) була можливість її використання як бізнес-ресурсу.

Позиції експертів. Оцінюючи за п'ятибальною шкалою вплив на розвиток партій і партійної системи в Україні різних чинників, експерти найвищим балом (3,98) оцінили “позиції найбільших ФПГ”; дії органів влади, в т.ч. законодавче забезпечення діяльності партій – у 3,26 бала; громадську думку стосовно політичних партій – у 2,76, позиції інститутів громадянського суспільства – у 2,5 бала.

Конкретними проявами використання цього ресурсу були “безкоштовна” приватизація “обраними” бізнес-структурами державного майна, використання можливостей влади в конкурентній боротьбі (пільги і преференції для одних структур, податковий і силовий тиск – для інших), виконання державних замовлень та інші форми доступу до бюджетних коштів, створення державою сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Роль і місце політичних партій в системі формування та реалізації влади зумовлюють постійну зацікавленість бізнес-структур у їх використанні для реалізації своїх інтересів. Форми й масштаби впливу бізнесу на політичні партії та партійну систему в різні періоди її еволюції, як зазначалося вище, відрізнялися та зумовлювалися такими чинниками, як рівень фінансової потужності самих бізнес-структур, характер політичного режиму, тип виборчого законодавства, характер системи влади.

Зокрема, мірою зростання фінансових потужностей бізнес-структур, формування в Україні ФПГ, зростали й можливості впливу на партії. Якщо протягом першого етапу розвитку партійної системи створення бізнес-структурами власних “політичних проектів” мало епізодичний характер, то на другому – явище було досить поширеним, на третьому – кожна з найбільш впливових ФПГ мала свій “політичний інструмент”, а на четвертому – всі провідні політичні сили тією чи іншою мірою перебували під впливом найбільш потужних ФПГ⁴⁸.

Характер політичного режиму зумовлював “орієнтацію” партійних проектів ФПГ або вибір останніми об'єкта підтримки. Протягом першого етапу цей чинник не мав особливого значення. Проте, після обрання Л.Кучми Президентом України і становлення сильної президентської влади, ФПГ створювали або підтримували “центристські пропрезидентські” політичні сили, в т.ч. – надаючи фінансову підтримку “партіям влади”.

Протягом другого-третього етапів виникає феномен “опозиційних бізнес-партій”, створених структурами, керівники яких були усунуті з влади. Як правило, такі структури зазнавали тиску, як і їх керівники (наприклад, ВО “Громада”, ВО “Батьківщина”).

Наприкінці третього етапу частина бізнес-структур вирішили “зробити ставку” на опозиційного до влади кандидата В.Ющенка та підтримати його політичну силу на виборах 2002р. На четвертому етапі, за умов демократизації політичного режиму, ФПГ отримали можливість вільно підтримувати будь-які політичні сили, в т.ч. опозиційні.

Однак, досвід першого періоду цього етапу, коли ФПГ, які в тій чи іншій формі підтримували у виборчій кампанії 2004р. кандидата від влади В.Януковича⁴⁹, після його поразки зазнали певних “незручностей” (мається на увазі, насамперед, перевірка законності приватизації певних об'єктів і наступний перегляд результатів приватизації, причетності до певних кримінальних справ тощо), спонукає ФПГ до диверсифікації політичних ризиків шляхом підтримки різних політичних сил.

Зміни у виборчій системі сприяли зростанню інтересу ФПГ до політичних партій, що відбулося на динаміці впливу, згаданий вище. Якщо до запровадження пропорційних виборів представники впливових бізнес-структур мали можливість практично без проблем бути обраними до Парламенту за одномандатними округами, то перехід до пропорційної системи виборів зробив це неможливим.

Аналогічним за динамікою є вплив чинника змін політичної системи. Нова редакція Конституції створила значно кращі можливості для **безпосереднього** лобювання бізнес-інтересів через “проведення” до Кабінету Міністрів власних представників, а також висування “програмних” умов (які відповідатимуть інтересам тих чи інших бізнес-структур) під час формування коаліції. Відповідно, найбільший за інтенсивністю вплив (та, можна припустити, за обсягом “інвестицій” в політичні сили) спостерігається саме на останньому, нинішньому етапі розвитку партійної системи.

Вплив ФПГ на політичні партії і партійну систему мав наступні головні наслідки.

Позитивні:

- зміцнення окремих партій, розвиток їх організаційної структури, що мало результатом їх входження до числа найбільш впливових політичних сил;
- стимулювання зайняття відповідними політичними силами позицій, ближчих до політичного центру, сприяння досягненню домовленостей з політичних питань, зменшення впливовості радикальних політичних сил;
- підтримка політичної опозиції, що сприяло її збереженню на політичній арені;
- представництво інтересів певних галузей і регіонів, сприяння їх розвитку.

Негативні:

- спотворення характеру політичних партій, послаблення чи повне нівелювання в їх діяльності функції представництва суспільних інтересів;
- поширення в діяльності партій тінювого фінансування та політичної корупції;
- розмивання програмно-ідеологічних засад діяльності партій, посилення кон'юнктурного характеру їх політичної поведінки;

⁴⁸ Докладно див.: Телешун С. Хроніка становлення українських фінансово-промислових груп. За матеріалами вітчизняних та закордонних ЗМІ. – Київ, 2004, с.4-29.

⁴⁹ Структури, пов'язані з Р.Ахметовим, В.Пінчуком, Г.Суркісом.

- дискредитація політичних партій у громадській думці, підлив суспільної довіри до партій та партійної системи⁵⁰.

Очевидно, що негативні наслідки впливу ФПГ на діяльність політичних партій і партійну систему, є значно відчутнішими, ніж позитивні. Головним негативним наслідком є спотворення природи політичних партій, що призводить до їх перетворення з представників суспільних інтересів на представників інтересів певних бізнес-груп, що, своєю чергою, веде до зміни характеру політичної системи з демократичної на кланово-олігархічну.

Громадська думка. За результатами соціологічних досліджень, понад половина (63,4%) громадян вважають, що політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур, 48,6% – партійних лідерів, 18,8% – державної влади, 9,8% – що вони служать інтересам виборців. Не визначилися в цьому питанні 10,7% респондентів.

ЗОВНІШНІЙ ЧИННИК

На процес становлення партійної системи України впливали й чинники зовнішнього характеру, зокрема дії, рішення та позиції владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також – діяльність зарубіжних політичних партій, фондів, неурядових організацій, окремих політтехнологів та ін.

Такий вплив різнився за своїми цілями, суб'єктами та об'єктами, формами та засобами, характером (ідеться насамперед про законний чи незаконний вплив)⁵¹.

Головні наслідки впливу зовнішнього чинника є наступними.

Позитивні:

- передача політичним партіям України досвіду і практик партійного будівництва, партійної та електоральної діяльності демократичних країн з розвинутими партійними системами;
- сприяння розвитку міжнародних контактів політичних партій України;
- посилення матеріально-фінансової спроможності деяких політичних партій на початковому етапі партійного будівництва в Україні;
- стимулювання розробки партіями програмно-ідеологічних документів, їх адаптації до міжнародних стандартів, зумовлене спробами інтеграції деяких політичних партій України в міжнародні партійні об'єднання ("інтернаціонали");
- стимулювання влади України до дотримання демократичних принципів, політичних прав і свобод громадян, зокрема, свободи опозиційної діяльності;
- сприяння проведенню в Україні вільних і чесних виборів, створенню рівних можливостей для конкуренції різних політичних сил;
- сприяння вдосконаленню парламентської діяльності політичних партій, підвищенню кваліфікації їх депутатського корпусу, ефективності діяльності Парламенту в цілому.

Негативні:

- порушення принципів рівності політичної конкуренції через висловлення відкритих симпатій до певних політичних сил чи кандидатів від них;

- використання певних політичних сил України як засобу реалізації зовнішньополітичних цілей інших країн;
- використання соціокультурного поділу українського суспільства з метою створення переваг для політичних сил, які розглядаються в якості зазначених вище засобів;
- привнесення в електоральний процес маніпулятивних та "брудних" політичних технологій;
- зростання лідерського чинника у виборчих кампаніях, посилення тенденції до орієнтації партій на "електоральну" модель.

Таким чином, вплив зовнішнього чинника можна оцінити як неоднозначний, при цьому протягом різних етапів баланс впливів позитивного/негативного характеру змінювався. Більш безпосереднім він був стосовно політичних партій та "оточення" партійної системи, скоріше опосередкованим ("результуючим") – на власне партійну систему та її конфігурацію. Залежно від конкретної політичної ситуації, ті чи інші політичні сили мали можливість використовувати певні прояви зовнішнього впливу у своїх цілях.

ВИСНОВКИ

На процес становлення багатопартійності в Україні, формування та діяльність політичних партій, конфігурацію партійної системи впливала низка чинників інституційного та соціального характеру.

Ці чинники перебували у взаємодії, в окремих випадках створюючи кумулятивний ефект (наприклад, поєднання змін у виборчому законодавстві та місця партій в системі влади у 2003-2004рр.), іноді – діяли у протилежних напрямках (наприклад, прийняття Закону про політичні партії мало сприяти створенню загальнонаціональних політичних партій, тоді як активне використання соціокультурного поділу у виборчих кампаніях, навпаки – спричиняло регіоналізацію їх суспільної підтримки).

Серед інституційних – найвищим був вплив таких чинників, як характер виборчої системи, місце партій в системі влади та характер політичного режиму. Зазначені чинники стимулювали розвиток політичних партій, поступову кристалізацію "ядра" партійної системи, визначали зміни її конфігурації (кількість центрів ("полюсів"), основні лінії поділів).

Серед чинників соціального характеру слід виокремити, насамперед такі, як вплив ФПГ і соціокультурний поділ суспільства. Наслідки першого полягали у зміні характеру провідних політичних сил та їх здатності виконувати свої основні функції. Другий чинник вплинув на характер політичних партій, насамперед, їх електоральну поведінку та змістовну складову діяльності, а також на конфігурацію партійної системи, визначивши соціокультурний поділ як основну лінію розмежування між її центрами.

За наслідками для розвитку політичних партій і партійної системи вплив інституційних чинників є відносно більш позитивним. Водночас, нинішній стан політичних партій і політичної системи – незадовільний з точки зору громадян – їх недоліки і проблеми є переважно наслідком дій обох груп чинників. ■

⁵⁰ За даними опитувань Центру Разумкова, наприкінці 2001р. 45% респондентів вважали, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур, у жовтні 2005р. – 53,7% , у грудні 2009р. – 63,4%. Докладно див.: матеріал "Політичні партії і партійна система України очима громадян", вміщений в цьому виданні.

⁵¹ Докладно див.: Зовнішній фактор на президентських виборах-2004. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2004, №5, с.2-35.

3. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ

На сучасному етапі політичні партії і партійна система характеризуються наявністю значної кількості проблем. Причинами їх виникнення є загальний стан українського суспільства, а також інші чинники, в т.ч. пов'язані з діями самих політичних партій.

У цьому розділі пропонуються критерії оцінки політичних партій та партійної системи, характеризуються їх головні недоліки, позначаються їх можливі причини та наслідки.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

У процесі формування багатопартійності та еволюції партійної системи України, накопичення досвіду участі партій у виборах, діяльності їх представників в органах влади та місцевого самоврядування дедалі більшою мірою виявилися проблеми діяльності партій. “Типовий перелік” вказаних проблем визначився вже наприкінці другого етапу розвитку партійної системи; на них вказують як експерти, так і громадяни, оцінюючи різні аспекти діяльності партій¹.

Узагальнюючи такі оцінки, можна виокремити наступні головні проблеми та недоліки вітчизняних партій:

- відсутність стабільних зв'язків з певними соціальними групами (усталеної соціальної бази);
- слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад;
- регіональний характер підтримки (відсутність загальнонаціональних партій);
- підконтрольність ФПГ, непрозорість фінансування, політична корупція;
- відрив від суспільства, невідповідність виборцям представників, обраних до органів влади;
- тенденція до створення блоків;
- гіпертрофований характер особистісного чинника;
- брак внутрішньопартійної демократії.

Згадані недоліки політичних партій значною мірою впливають і на партійну систему в цілому, до головних проблем якої слід віднести:

- низьку стабільність партійної системи (від моменту проведення перших виборів на багатопартійній основі лише одна партія – КПУ, на цей час зберегла представництво у Верховній Раді як самостійний суб'єкт);

- незадовільне представництво існуючого спектру інтересів різних суспільних груп (наприклад, невідповідність структури соціально-економічної диференціації суспільства, відсутність у партійній системі суб'єктів, які представляють “постматеріальні” цінності);
- конфліктний характер відносин між “полюсами” – суб'єктами партійної системи, що породжує нестабільність влади та періодичні політичні кризи, провокує порушення прав опозиції, дестабілізує суспільно-політичну ситуацію в цілому;
- низький рівень суспільної легітимності партійної системи та, як наслідок – партизованої влади;
- сприяння закріпленню та інституціоналізації соціокультурного поділу українського суспільства за регіональною ознакою, перешкоджання процесу формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України.

Вказані проблеми мають різні причини та різні наслідки для функціонування партій, партійної системи та суспільства в цілому. Вони можуть частково відповідати тенденціям еволюції партій і партійних систем у країнах з усталеними демократичними традиціями (зокрема, тенденціям до трансформації “класових” партій – в “універсальні” або “всеохоплюючі” (*catch-all*), “масових” партій – в кадрові, “виборчі”, ідеологічних – у прагматичні²). Крім того, кваліфікація певних проблем як “недоліків” партій може зумовлюватись і певним домінуючим стереотипом їх сприйняття, співвіднесенням їх з певним “ідеальним типом”.

Виходячи з усталених оцінок нинішнього стану українських партій в політичних документах, публікаціях вітчизняних науковців та експертів, можна припустити, що для України таким “ідеальним типом” є масова партія з фіксованим членством, яка представляє інтереси певної соціальної групи та має

¹ Див., зокрема: щорічні послання Президента України до Верховної Ради України: 2000р. – с.12-15, 2002р. – с.22-23, 2003р. – с.18-20; Україна у 2005-2009рр.: стратегічні оцінки соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку. – Київ, 2009, с.37-38.

² Див., наприклад: Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – Львів, 2004, с.308-316.

певну ідеологію (“доктринальна”)³. Стосовно партійної системи України подібні підходи поки не сформувалися.

Головним критерієм оцінки партій і партійних систем має бути ефективність виконання їх суспільних функцій⁴. Такими функціями політичних партій є:

- формулювання і представництво інтересів різних соціальних груп;
- формулювання цілей розвитку суспільства, вироблення політики в різних сферах;
- соціальна інтеграція, гармонізація інтересів різних соціальних груп;
- забезпечення зв'язку між владою і суспільством;
- політичне рекрутування, формування політичної еліти;
- формування та ефективна реалізація влади;
- політична соціалізація громадян, формування політичної культури.

Головні функції партійної системи в узагальненому вигляді можуть бути визначені як:

- стабілізація політичної системи та суспільства в цілому, забезпечення поміркованості, зваженості та передбачуваності політичних відносин;
- узгодження та коригування політичного курсу;
- забезпечення зв'язків “державна – громадянське суспільство”, “громадянське суспільство – політичні партії”, “політичні партії – державні структури”;
- легітимація влади, національна інтеграція, вирішення конфліктів у системі управління⁵.

Такий підхід дозволить вибудувати ієрархію проблем з точки зору інтенсивності їх негативного впливу. Своєю чергою, це дасть можливість диференційовано підходити до обрання засобів їх вирішення, в т.ч. тоді, коли застосування певних засобів матиме “побічні ефекти”⁶. Оскільки проблеми та недоліки політичних партій і партійної системи переважно мають причинно-наслідковий зв'язок, увага акцентується насамперед на проблемах політичних партій.

Громадська думка. За результатами соціологічних досліджень, 62% громадян вважають, що політичні партії не виконують свої функції у суспільстві. Протилежної думки дотримуються 18,4% опитаних, не визначилися з відповіддю – 9,6%.

Позиції експертів. Оцінюючи за п'ятибальною шкалою рівень виконання партіями своїх функцій, експерти найвищим (4,56) балом оцінили функцію боротьби за владу. Виконання функції політичного рекрутування було оцінено у 3,01 бала; розробки і здійснення політичного курсу – у 2,6; соціального представництва – у 2,13; соціальної інтеграції – у 2,01 бала.

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Відсутність стабільних зв'язків із соціальними групами (усталеної соціальної бази). Соціальною базою політичної партії можна вважати соціальну групу (групи), інтереси якої ця партія формує, декларує у програмних документах і просуває (будучи при владі), з якої вона переважно рекрутує своїх членів і прихильників і до якої апелює на виборах.

Стабільність соціальної бази українських партій можна визначити через (а) соціальний склад членів партії⁷; (б) стабільність представництва певних соціальних груп серед виборців партії; (в) стабільність електоральних симпатій виборців певної політичної партії (блоку).

Слід зазначити, що на початковому етапі становлення багатопартійності в Україні створювані партії (за окремими винятками) не вказували на характер своєї соціальної бази, апелюючи, як правило, до народу України “в цілому”⁸. Як зазначалося, створення переважної більшості партій відбувалося “згори”⁹, коли певна група ініціаторів намагалася спочатку створити партію, а вже потім – “сформувати” її соціальну базу¹⁰.

Серед способів, до яких вдавалися партії, слід виокремити:

- використання в якості основи господарських структур, які очолювали лідери партії (ПНЕРУ, ВО “Громада”, Партія праці та ін.);
- використання структур органів державного управління, галузей, підприємств та установ бюджетної сфери (НДП, АПУ, частково – СДПУ(о));
- використання структур існуючих об'єднань громадян – профспілок і громадських організацій¹¹;
- апеляції в назвах партій до конкретних соціально-демографічних, професійних, національних, конфесійних груп, які мали б стати “гіпотетичною” соціальною базою цих партій¹².

³ Це може пояснюватись як традиціями розуміння партійного будівництва, що збереглися з радянських часів, так і поширенням в Україні європейських традицій і підходів до партійного будівництва та відповідно – “європейських стандартів” політичних партій, яким історично були притаманні саме такі риси (на відміну від партій США). Зокрема, фіксований характер членства в партіях передбачено Законом “Про політичні партії в Україні”.

⁴ Відповідно, якщо наближення партій до того чи іншого “ідеального типу” підвищуватиме їх ефективність, то він може бути легітимізований як нормативна модель. Якщо ж свою ефективність доводитимуть також інші моделі, то очевидно, що й вони можуть бути використані у процесі партійного будівництва.

⁵ Детальніше див.: Ісаєв Д. *Теория партий и партийных систем*. – Москва, 2008, с.247-248.

⁶ Наприклад, відповідності певним міжнародним стандартам, як зокрема – у випадку із запровадженням “імперативного” (партійного) мандата.

⁷ Проте, аналітичні дані про соціальний склад членської бази оприлюднюють не всі партії, навіть з числа провідних.

⁸ Винятки становили, зокрема, КПУ, яка визначала себе як партія робітничого класу, СелПУ – партія трудового селянства, ЛДПУ – партія “середнього класу, що народжується”. Див.: Яблонський В. *Сучасні політичні партії України: Довідник*. – Київ, 1996, с.150.

⁹ Виняток – початковий період першого етапу.

¹⁰ За винятком окремих партій, що виникли на основі громадських рухів часів перебудови (насамперед, НРУ) або структур і членської бази комуністичної партії (КПУ, частково СПУ).

¹¹ Наприклад, Всеукраїнська партія трудящих (Федерація профспілок України), Українська партія справедливості (Український союз ветеранів Афганістану), Партія промисловців і підприємців України (Українська спілка промисловців і підприємців) та ін.

¹² Наприклад, партії пенсіонерів, жіночі партії, Партія освітан України, Партія мусульман України та ін.

Однак, такі спроби мали у кращому разі короткостроковий ефект (наприклад, ВО “Громада”, НДП, СДПУ(о)), а в більшості випадків – не мали жодного.

Головними причинами цього можна вважати:

- штучний характер мотивації до вступу в партії;
- недовіру до лідерів, які намагалися виступити в якості представників певних груп;
- наявність структур, які могли забезпечити реалізацію відповідних інтересів краще, ніж партії;
- політичні розбіжності в поглядах представників гіпотетичної “соціальної бази”, які не могли бути поєднаними в партійних рамках.

На цей час практично всі провідні партії України на рівні програмних документів претендують на характер “всеохоплюючих” або зовсім не окреслюють свою соціальну базу¹³. З іншого боку, як свідчать дані соціологічних досліджень, проведених напередодні парламентських виборів 2006р., всі їх суб’єкти (крім КПУ та почасти СПУ), могли вважатися партіями “середнього класу”¹⁴.

Структура електорату провідних партій і блоків протягом 2002-2007рр. зазнавала змін, іноді досить помітних, на які впливали різні аспекти поточної діяльності партій. Це також може свідчити про неусталеність і мінливість їх соціальної бази¹⁵. Крім того, для більшості провідних політичних сил характерною є досить висока нестабільність електоральної підтримки. Зокрема, серед виборців, які у 2006р. мали намір голосувати за Партію регіонів, лише 11% голосували у 2002р. за блок “За Єдину Україну!”, основою якого була ця партія. Серед виборців, які мали намір голосувати за БЮТ, лише 21% голосували за цей блок у 2002р.¹⁶

Громадська думка. За результатами соціологічних досліджень, лише 35,5% громадян на виборах, як правило, голосують за одну й ту саму політичну силу; 44,1% – засвідчили свою прихильність певній політичній силі, діяльність якої вони вважають правильною і голосуватимуть за неї на гіпотетичних “наступних виборах”. Натомість 48% опитаних або підтримують діяльність певної політичної сили “певною мірою”, але очікують на появу “кращої політичної сили” (36%), або заявили, що серед українських політичних сил немає такої, яку б вони підтримували хоча б якоюсь мірою (12%).

Причини відсутності стабільної соціальної бази у партій України мають різну природу.

Головною об’єктивною причиною є зміни, що відбулися в соціальній структурі українського суспільства з кінця 1980-х років, та її сучасний стан. Найбільш загальними наслідками цих процесів стало руйнування соціальної структури внаслідок радикальних змін суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації, зниження соціальних статусів

переважної більшості громадян, руйнування групових ідентичностей, соціальна атомізація. Відповідно, політичні партії могли будуватися або на основі залишків старих соціально-економічних ідентичностей (КПУ), або на основі більш стійких – соціокультурних, що пізніше стали визначальними.

Об’єктивна соціально-економічна структуризація (масове зубожіння населення) виявилася в середині 1990-х років у запиті на соціал-демократичну ідеологію, що зумовило використання відповідних гасел значною кількістю партій¹⁷. Проте, внаслідок згаданих вище причин потужна партія соціал-демократичного спрямування в країні не з’явилася. На додаток, правлячою елітою в Україні свідомо гальмувалося і гальмується формування середнього класу, який у розвинутих демократичних країнах є найбільш чисельною соціальною групою, соціальною базою центристських партій та соціальною основою демократичного устрою як такого¹⁸.

Головними причинами суб’єктивного характеру, які перешкоджали формуванню стабільної соціальної бази політичних партій, стали прагнення влади та ФПГ перетворити партії на інструмент реалізації власних інтересів. Відповідно, інтереси цих суб’єктів з різних приводів вступали в конфлікт з соціально-економічними інтересами більшості суспільства. Наприклад, реальна орієнтація певних партій на захист крупного національного капіталу, конкурентоспроможність якого тримається переважно на встановленні і збереженні низької вартості праці, явно суперечить інтересам більшості членів цих партій – найманих працівників. Це спричиняє також такий важливий чинник недовіри суспільства до партій, як невідповідність програмних документів політичних партій їх практичним діям в органах влади.

Іншими, залежними від партій причинами нестійкості їх соціальної бази, є слабкості організаційних структур на місцях, відсутність постійної комунікації зі своїми прихильниками, відірваність обраних від партії представників до органів влади від виборців і т.ін. – тобто, практично всі ті недоліки, які згадуються в цьому розділі.

Проблема зв’язків із соціальними групами є найбільш значимою з точки зору виконання партіями такої функції, як формулювання і представництво інтересів різних груп суспільства. По суті, ставиться під сумнів виконання партіями цієї функції у принципі, оскільки, *по-перше*, основні групи суспільства, що виокремлюються за соціально-економічним критерієм, не отримують консолідованого представництва; *по-друге*, представленими виявляються переважно соціокультурні, а не соціально-економічні інтереси суспільних груп, *по-третє*, частина груп взагалі залишається без представництва (наприклад, прихильники екологічного напрямку).

¹³ Зокрема, для Партії регіонів це – “люди праці всіх сфер суспільного життя”, для НРУ та “Нашої України” – “український народ”, ВО “Батьківщина” декларує себе “всенародною” партією, КПУ – партією “робітничого класу, селянства, інтелігенції”, Народна партія позиціює себе як захисниця людей найманої праці.

¹⁴ Серед прихильників цих партій понад половина відносили себе до “нижчого класу”, тоді як серед усіх інших частка “середнього класу” становила абсолютну чи відносну більшість. Див.: *Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки. Аналітична доповідь Центру Разумкова.* – Національна безпека і оборона, 2005, №10, с.23.

¹⁵ Докладно див.: Якименко Ю. Соціальна база провідних політичних сил України: динаміка змін (2002-2007рр.). – *Стратегічні пріоритети*, 2008, №3, с.7-12.

¹⁶ *Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки...*, с.24.

¹⁷ Див.: Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми..., с.61-62.

¹⁸ Див.: *Середній клас – передумова демократичної перспективи України.* – Національна безпека і оборона, 2008, №7, с.2-4.

Відрив партій від соціальної основи “вихолощує” їх роль у реалізації таких функцій, як формулювання цілей суспільства, вироблення політики в різних сферах (оскільки відповідні цілі і політики виявляються відірваними від своєї основи – суспільних інтересів), соціальна інтеграція та гармонізація інтересів (оскільки партії не вважаються представниками цих груп виразниками їх інтересів), а також – знижує ефективність виконання інших функцій: забезпечення зв'язків між владою і суспільством, формування та реалізація влади, політична соціалізація громадян.

Відсутність стабільної соціальної бази партій зумовлює низьку стабільність партійної системи, знижує її ефективність як опосередковуючої ланки між державою і громадянським суспільством, а також легітимність влади в цілому.

Громадська думка. Відносна більшість (31,5%) громадян вважають, що партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, навіть якщо така позиція не популярна серед інших виборців, 11,3% – що партії не обов'язково повинні представляти інтереси певної соціальної групи, головне їх завдання – забезпечити собі якомога ширшу підтримку на виборах, 8,7% опитаних вважають прийнятними обидва підходи, 29,6% – не вважають правильним жоден з них.

Думки з приводу наявності в Україні партій, які б представляли інтереси певних соціальних груп і підтримували б з ними постійні зв'язки, поділилися навпіл: 41,8% опитаних засвідчили впевненість у тому, що такі партії є, 40,4% – вважають, що немає.

Слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад. У процесі еволюції партійної системи України відбувалося поступове зниження ролі в діяльності партій їх програмно-ідеологічних засад. Якщо протягом першого - початку другого етапів новостворені політичні партії намагалися визначити своє місце в політичному спектрі з точки зору належності до певних “ідеологічних родин”, що відбивалося в їх програмних документах, то надалі цей процес, по суті, припинився.

Спроби класифікації програмно-ідеологічних засад українських партій ускладнюються поєднанням у них компонентів, які належать до ціннісних систем різних ідеологій, – що значною мірою пов'язано з особливостями трансформаційного періоду в Україні (зокрема, завданнями “розбудови держави”, необхідністю проведення ліберальних ринкових реформ в економіці та водночас – забезпечення “соціального захисту” державою громадян з низькими доходами, до яких потрапила переважна більшість населення).

Однак, до середини 1990-х років класифікації партій за ідеологічним критерієм відносно адекватно відбивали розташування партій на “ліво-правій” шкалі, при цьому, найменше проблем було з “фланговими” партіями. Значно більш проблематичною була класифікація центристських партій, зокрема, за віднесенням їх до ліберальних або соціал-демократичних – зважаючи як на поєднання елементів цих ідеологій у програмах, так і розпливчастість програм у цілому¹⁹.

На початку 2000-х років ідеологічна кваліфікація переважної більшості партій виявлялася проблематичною. Найбільш очевидна ознака – назви партій, перестала відігравати свою роль, оскільки, *по-перше*, назви переважної більшості партій не відбивали належності до певної ідеології, *по-друге*, внаслідок “клонування” з'явилося по кілька партій з подібними “ідеологічними” назвами. Переважна більшість партій зовсім перестали ідентифікувати себе ідеологічно, робили це в загальному вигляді або вдавалися до еkleктичного поєднання різних ідеологічних принципів. Знизилась активність партій в теоретичній діяльності²⁰ та оновленні партійних програм відповідно до нових суспільних умов²¹.

Протягом третього-четвертого етапів еволюції спостерігалось перенесення акцентів провідними партіями з власне партійних програм на підготовку передвиборних документів. Партії вдалися до коригування власних ідеологічних позицій в напрямі, який дозволяв їм розширити базу електоральної підтримки, в т.ч., використовуючи соціально-економічний поділ (гасла “боротьби з олігархами”), поділ між “анти-президентськими – пропрезидентськими” силами, а також соціокультурний поділ.

Надалі закріпилися тенденції до “прагматизації” передвиборних документів партій, орієнтації на конкретні, актуальні для більшості виборців проблеми, що зумовило значною мірою уніфікований характер програм, а в окремих випадках – їх відрив від партійних ідеологій. Іншою тенденцією, яка знижувала значимість ідеологій, стала персоніфікація партійно-політичної діяльності, зростання ролі політичного лідерства.

На цей час ідеологічна ідентифікація більшості провідних політичних сил залишається проблематичною. Виняток становлять ліві (КПУ, ПСПУ) і праві партії (ВО “Свобода”). Спроби охарактеризувати такі політичні сили, як Партія регіонів, БЮТ, “Наша Україна” з ідеологічної точки зору можуть мати лише умовний характер²².

Головною причиною цього є очевидна орієнтація партій на електоральний результат, що зумовлює, з одного боку, прагматичний характер програм та еkleктичне поєднання в них підходів, притаманних різним ідеологічним напрямом²³ (завдання – розширення електоральної бази), з іншого – збереження елементів “традиційного” ідеологічного обличчя (завдання – фіксація “електорального ядра”).

Пріоритетність “прагматичного” підходу провідних політичних сил до ідеологій засвідчує політична поведінка їх фракцій у Парламенті: входження до складу коаліцій з “ідеологічними опонентами” чи ситуативна співпраця з ними, голосування за законопроекти, які не відповідають задекларованим у програмах підходам та ін. Очевидно, що в цих випадках головним мотивом виступає політична (економічна) доцільність, тоді як програмні засади розраховані лише на використання у виборчій кампанії.

Суспільним чинником зменшення ваги ідеологій є суперечливість ідейно-політичних орієнтацій

¹⁹ Див., наприклад: Гарань О. Багатопартійність на Україні: формування, проблеми, перспективи..., с.4-28; Голобуцький О., Кулик В. Партійно-політичний спектр сучасної України. – Політичні партії України, Київ, 1996, с.33-123.

²⁰ Така діяльність у минулому активно велася, зокрема, в СДПУ(о), КПУ, СПУ, НРУ.

²¹ Починаючи з 2000р., це періодично роблять переважно парламентські партії, і лише одиниці – серед позапарламентських.

²² Див., наприклад: Україна у 2008р.: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. – Київ, 2008, с.47-55; Миклашук І. Ідеологічні засади політичних партій України (за передвиборними документами 2006-2007рр.). – Стратегічні пріоритети, 2009, №3, с.79-85.

²³ Такий висновок зроблено на підставі співвіднесення положень передвиборних програм Партії регіонів і БЮТ з “базовими цінностями” правих і лівих політичних сил.

громадян. Зокрема, це виявляється в досить значній частці громадян, які не можуть визначити своїх ідейно-політичних уподобань і засвідчують низький рівень розуміння змісту тих чи інших ідеологічних напрямів.

Громадська думка. Більшість (60,3%) громадян нічого не знають про відмінності між правими та лівими партіями, 20% – знають про них небагато, 10,5% – “дещо знають”, і лише 5,4% респондентів знають про ці відмінності добре.

Так, напередодні виборів 2006р. прихильники всіх п'яти найбільш підтримуваних ідейно-політичних напрямів визначили головним пріоритетом розвитку України “гарантування державою соціального захисту громадян”, усі внесли до списку пріоритетів “створення правової держави”, а прихильники чотирьох із п'яти – “втілення ідей рівності і справедливості”. Відмінності стосувалися питань соціокультурного характеру²⁴. Це свідчить про те, що більшість громадян схильються до цінностей, притаманних ліво-центристським політичним силам.

Водночас, для громадян, здатних визначитися в системі ідейно-політичних координат, було досить проблематичним знайти “партійний відповідник” своїх уподобань (виняток – прихильники комуністичної і соціалістичної ідеологій)²⁵.

Отже, як зазначалося вище, в Україні відбулася поступова еволюція партій в напрямі від доктринальних (ідеологічних) до прагматичних, до яких сьогодні можна віднести основні центристські політичні сили.

З точки зору впливу на виконання партіями їх функцій, процес “прагматизації” негативно позначився насамперед на здатності партій формулювати цілі суспільства, виробляти політику в різних сферах, сприяти політичній соціалізації громадян, формуванню їх політичної культури. Хоча тенденція до “прагматизації” партій є характерною і для європейських сталих демократій, в Україні вона стимулює певну хаотичність політичного курсу, що здійснюється владними партіями, різкі зміни векторів політики в різних сферах, зниження рівня політичної відповідальності партій.

Слабкість програмно-ідеологічних засад партій, їх ідеологічна та політична непослідовність негативно позначається насамперед на реалізації партійною системою таких функцій, як стабілізація політичної системи та суспільства, узгодження і коригування політичного курсу.

Громадська думка. Відносна більшість (42,1%) громадян вважають, що в Україні немає партій, які б будували свої програми на основі певних ідеологічних засад і дотримувалися б їх у своїй практичній діяльності; протилежної думки дотримуються 37,8% опитаних; 20,2% – не змогли визначитися в цьому питанні.

Разом з тим, понад половина (56,1%) громадян упевнені, що партії повинні мати певну ідеологію, на основі цінностей і принципів якої формуються партійні та передвиборні програми. На думку 10,6% опитаних, партії не обов'язково повинні мати певну ідеологію, партійні та передвиборні програми можуть формуватися відповідно до політичної, електоральної доцільності. Вважають жоден з підходів неприйнятним – 10,6%, обидва прийнятними – 8,7%.

Регіональний характер підтримки, відсутність загальнонаціональних партій. Згідно з чинним законодавством, в Україні можуть створюватися партії лише із загальнонаціональним статусом. Ця вимога реалізується через законодавчо визначені умови, необхідні для реєстрації партій та їх діяльності. Всі провідні політичні сили мають (або декларують) розгалужену мережу організацій в усіх регіонах України і, таким чином, формально є загальнонаціональними²⁶.

Водночас, як свідчать результати парламентських і президентських виборів, електоральна підтримка провідних політичних сил і їх кандидатів має виразний регіональний характер.

Так, у 1998р. основним був поділ між лівими та лівоцентристськими (Схід, Південь, частково Центр) і національно-демократичними політичними силами. У 2002р. він накладався на поділ між антипрезидентськими і пропрезидентськими політичними силами, що зумовило часткове зменшення рівня підтримки КПУ і зміщення “географічного кордону” розмежування на Схід. Після президентських виборів 2004р. на перший план вийшов соціокультурний поділ, який на початку четвертого етапу збігався з поділом між антипрезидентськими і пропрезидентськими силами (відповідно, “помаранчевими” та їх опонентами), проте згодом актуальність останнього значно зменшилася.

Відповідно, до кінця 1990-х років практично лише КПУ могла претендувати (зі значними застереженнями) на роль партії, яка має підтримку в переважній більшості із 27 регіонів України – в 19 регіонах вона посіла перше місце, і лише у двох (Івано-Франківській і Тернопільській областях) не змогла подолати виборчий бар'єр.

На виборах 2006р. і 2007р. спостерігалася чітка регіоналізація політичних симпатій на основі конфігурації, визначеної у 2004р. У 2006р. Партія регіонів перемогла в 10 регіонах, блоки “Наша Україна” і БЮТ – у 17. У 2007р.: Партія регіонів – в 11, блоки НУНС і БЮТ – у 16. Такий розподіл політичних симпатій засвідчили і президентські вибори 2010р.

Об'єктивною причиною регіоналізації є реальні відмінності ідентичностей і соціокультурних орієнтацій громадян України. Суб'єктивною – свідоме використання цих відмінностей політичними суб'єктами, сегментація електорату за соціокультурною ознакою, політизація найбільш вигідного для них соціального поділу²⁷. Така поведінка може бути виправданою з точки зору досягнення електоральних цілей, проте – не може вважатися політично відповідальною з точки зору її суспільних наслідків²⁸.

²⁴ Див.: *Вибори-2006: умови, суб'єкти, наслідки...*, с.20-21.

²⁵ Там само.

²⁶ За даними, наведеними на офіційних сайтах політичних партій.

²⁷ Як зазначалося вище, переважній більшості вітчизняних політичних партій досі не вдалося сформувати стійку соціальну базу саме на підставі поділу суспільства за соціально-економічними ознаками, майнового розшарування, стати виразником інтересів певної соціальної верстви та в такий спосіб “відокремити” власний електорат від прихильників інших партій.

²⁸ “Партії дійсно постійно опиняються перед необхідністю робити стратегічний вибір між старими та новими поділами. Вони втягуються в конкуренцію, намагаючись політизувати ті поділи, які є найбільш сприятливими для них, і не політизувати ті, які їм не сприяють” (переклад Центру Разумкова). Див.: Lipset S.M., Rokkan S. *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments*. – The West European Party System, Oxford, 1990, pp.91-111.

Відсутність *де-факто* загальнонаціональних партій ставить під сумнів виконання партіями функцій соціальної інтеграції, оскільки вони змушені орієнтуватися на протилежні цілі – диференціацію суспільства. Тобто, виникають і зміцнюються певні обмеження для виконання ними функцій соціального представництва, формулювання цілей розвитку суспільства, внутрішньої і зовнішньої політики, інших функцій. Така позиція обмежує розвиток самих партій, оскільки вони значною мірою стають заручниками тієї частини свого електорату, який чітко зорієнтований на певні позиції і не сприймає компромісних підходів до них. Це також здійснює поляризуючий вплив на партійну систему.

Громадська думка. Половина (53%) громадян вважають, що в Україні немає партій, які користувалися б підтримкою в усіх регіонах України, були б дійсно загальнонаціональними. Не згодні з цим 32,4% опитаних.

За умов регіоналізації партій, партійна система не в змозі забезпечити виконання функцій національної інтеграції. Навпаки, сприйняття громадянами політичної сили як представника інтересів певного регіону (регіонів), в разі проведення нею недостатньо зваженої політики під час перебування при владі, не лише знижує легітимність останньої у сприйнятті жителів інших регіонів, але й сприяє поляризації суспільства за регіональною ознакою²⁹.

Оскільки соціокультурні орієнтації громадян змінюються дуже повільно, то трансформація існуючих провідних політичних сил у загальнонаціональні виглядає проблематичною – така перспектива може пов'язуватися радше з новими політичними силами. Іншим варіантом розвитку може бути утворення партій, подібних за їх ідеологічними позиціями в соціально-економічній сфері, які представлятимуть, однак, інтереси різних соціокультурних спільнот³⁰.

Підконтрольність партій ФПГ, непрозорість фінансування, політична корупція³¹. Як зазначалося вище, всі провідні політичні сили України зазнають впливу з боку ФПГ, інтенсивність якого може різнитися від повного контролю до епізодичного впливу, зокрема, під час прийняття тих чи інших політичних рішень. Цей вплив здійснюється переважно через встановлення фінансової залежності партій (блоків), їх лідерів, народних депутатів, обраних за партійними списками, від джерела фінансування, яким виступає та чи інша ФПГ, проведення своїх представників до керівництва партії.

Головними причинами, які відкривають можливість такого впливу, є:

- зацікавленість ФПГ у політичних інструментах, за допомогою яких вони можуть впливати на дії і рішення органів влади (що, своєю чергою, є проявом більш загальної проблеми – не розмежованості бізнесу і влади);
- відсутність альтернативних джерел, які б дозволили забезпечити функціонування партій та

їх участь у виборчих кампаніях (неможливість існування на членські внески, відсутність державного фінансування, низька зацікавленість малого та середнього бізнесу в підтримці існуючих партій);

- надвисокі витрати на проведення виборчих кампаній, насамперед, на політичну рекламу в електронних ЗМІ, власниками яких часто є ті ж самі ФПГ;
- неефективність законодавства про фінансування партій і виборчих кампаній в частині обмеження незаконного фінансування, забезпечення його прозорості;
- відсутність дієвих механізмів контролю (державного і громадського) над партійними фінансами.

Громадська думка. Більшість (61,6%) громадян вважають, що в Україні немає партій, які фінансувалися б переважно за рахунок членських внесків, були б незалежними від олігархічних структур. Не згодні з цим 16,1% опитаних, не визначилися – 22,3%.

Вплив ФПГ на діяльність партій може мати різні форми: постійне спонсорство чи разова підтримка (насамперед, у виборчих кампаніях), підтримка однієї чи кількох партій (“диверсифікація ризиків”), одноосібна підтримка ФПГ певної політичної сили, чи спільно з іншими (“акціонерне товариство”) та ін. Кожна з провідних політичних сил має свою індивідуальну “історію” взаємин з ФПГ, яка може починатись і від самого моменту заснування партії.

Як зазначалося вище, вплив ФПГ на політичні партії і партійну систему мав переважно негативні наслідки. З точки зору функцій політичних партій, найбільшого викривлення зазнає функція представництва суспільних інтересів – партії залишаються їх представниками лише номінально, що й відбивається в оцінках громадян.

Громадська думка. Оцінюючи у п'ятибальній системі міру впливу на відносини між політичними партіями під час прийняття рішень у Парламенті, громадяни оцінили вплив інтересів “фінансових спонсорів партій” в 4,24 бала (середня оцінка); дещо вищою (4,25) була лише оцінка впливу такого чинника, як “збіг/конфлікт інтересів у боротьбі за владу”. Для порівняння: вплив інтересів виборців був оцінений найнижчим балом – 2,92.

Зазнають впливу функції, пов'язані з виробленням і реалізацією політики, оскільки партії мають враховувати відповідні інтереси у практичній діяльності. Присутність представників різних ФПГ у стінах Парламенту структурує його за власною логікою, внаслідок чого з'являється інша його структура, яка може не збігатися з політичною (фракційною). Відповідно, це позначається на функціонуванні формальних політичних структур Парламенту (фракцій, коаліцій), а також на взаємодії між Парламентом та Урядом. Не завжди цей вплив має однозначно негативний характер, з точки зору

²⁹ Так, перед парламентськими виборами 2006р. жителі різних регіонів України пов'язували протилежні наслідки з перемогою на виборах різних політичних сил. Див.: *Вибори-2006: умови, суб'єкти, наслідки...*, с.30-31.

³⁰ На зразок Бельгії. Див.: Мустафин А. Слоны, олсы и другие звери. – *Зеркало недели*, 29 сентября 2007г., <http://www.zn.ua/1000/1550/60642>

³¹ Докладно див.: *Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії...*, с.8-13.

ефективності діяльності влади, проте, він повністю викривлює суть Парламенту як представницького інституту.

Вплив підконтрольності партій ФПГ на партійну систему виявляється в її неспроможності адекватно забезпечувати зв'язок між громадянським суспільством і державою, виробляти узгоджений політичний курс, виходячи з інтересів суспільних верств, забезпечувати легітимність влади.

Відрив політичних партій від суспільства, невідповідність виборцям їх представників, обраних до органів влади. Специфіка політичних партій як інституту зумовлюється їх "проміжним" становищем. З одного боку, партії можуть бути віднесені до інститутів громадянського суспільства, оскільки за своєю організаційною формою вони є об'єднаннями громадян, покликаними формулювати та обстоювати інтереси різних суспільних верств. З іншого – партії, перемагаючи на виборах чи делегуючи своїх представників до владних інститутів в інший спосіб, беруть участь у реалізації влади, отже – належать до політичних інститутів держави. Таким чином, партії виступають головною ланкою, що забезпечує зв'язок між державою і суспільством.

Ефективність цього зв'язку найкраще оцінює громадська думка. Опитування, проведені Центром Разумкова в різні роки, засвідчують, що громадяни дуже критично оцінюють спроможність політичних партій України виконувати зазначену функцію³².

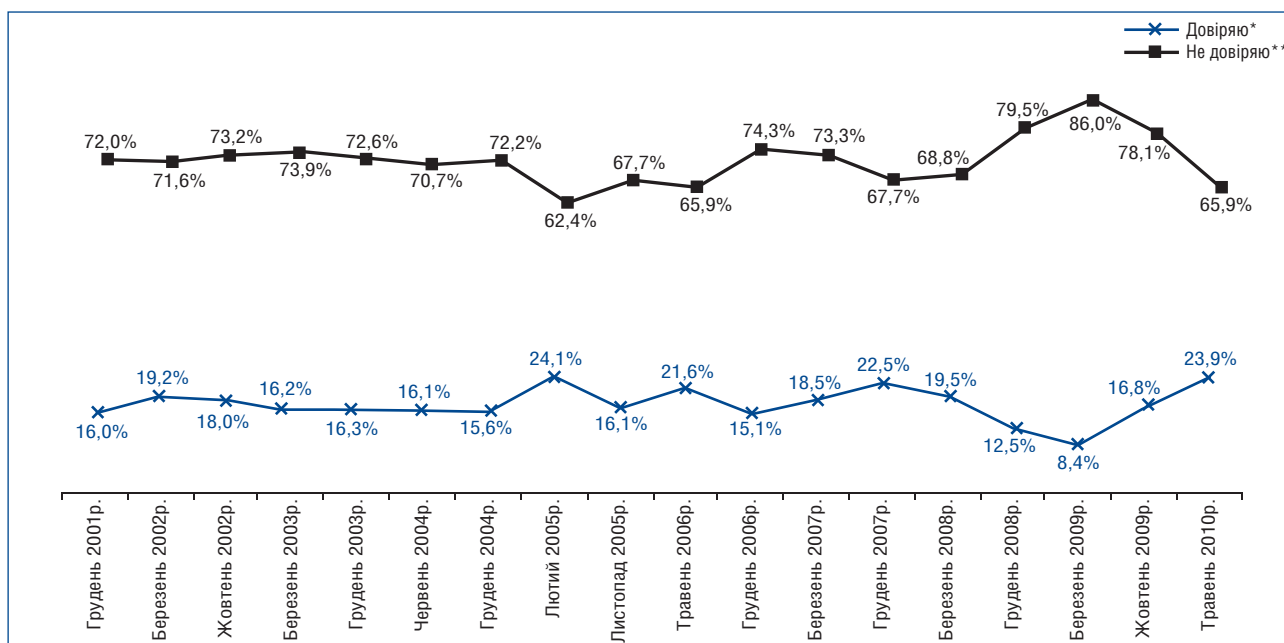
Громадська думка. Більшість громадян головними причинами недовіри до партій називають відсутність їх відповідальності за виконання своїх обіцянок, передвиборних програм (60%) та той факт, що партії не цікавить повсякденне життя людей, вони лише борються за владу (54%). Так само більшість (56%) громадян упевнені, що в Україні немає партій, які регулярно звітували б перед виборцями за виконання партійних і передвиборних програм.

Критично оцінюється стан виконання політичними партіями і блоками їх передвиборних програм³³, що спричиняє невдоволення діяльністю парламентської коаліції, опозиції і Парламенту в цілому.

У громадській думці відбиваються такі негативні характеристики партій, як зосередження на завданнях здобуття влади на центральному та місцевому рівнях, декларативному характері їх "турботи" про захист інтересів громадян, відсутність інтересу до процесів, що відбуваються на місцевому рівні. Половина громадян не чули про діяльність місцевих осередків партій у своїх регіонах.

За оцінками експертів, партії ведуть активну комунікацію з виборцями, використовуючи насамперед ЗМІ (як центральні, так і регіональні) та інші організаційні засоби (наприклад, громадські приймальні). Однак, така комунікація має переважно характер політичної реклами партій та їх лідерів, здійснюється переважно в періоди виборчих кампаній і підпорядковується їх цілям та не передбачає повноцінного діалогу з виборцями³⁴.

Чи довіряєте Ви політичним партіям?***
% опитаних

* Варіант відповіді "довіряю" є сумою варіантів "довіряю" та "скоріше довіряю".

** Варіант відповіді "не довіряю" є сумою варіантів "не довіряю" та "скоріше не довіряю".

*** Варіант відповіді "важко відповісти" на діаграмі не наведений.

³² Докладно див. матеріал "Політичні партії і партійна система України очима громадян", вміщений в цьому виданні.

³³ Зокрема, після парламентських виборів 2006р. понад 65% опитаних вважали, що всі парламентські політичні сили або зовсім не виконують передвиборних обіцянок або виконують їх незначною мірою. За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 10 вересня 2007р.

³⁴ Див.: Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – Український незалежний центр політичних досліджень, 2010, с.21-31.

Чинне законодавство не передбачає інших дієвих механізмів забезпечення підзвітності обраних від партій представників до органів влади (та органів місцевого самоврядування), крім виборів. Відповідні положення Закону “Про статус народного депутата України”, які передбачають здійснення зв’язків з виборцями, за умов пропорційної виборчої системи ставлять виконання цієї функції в залежність фактично від бажання та можливостей партії (блоку).

Проблема зв’язків партій із суспільством і підзвітності виборцям є однією з найважливіших, оскільки стосується головної їх сутнісної функції – забезпечення зв’язку між суспільством і владою. Невизнання суспільством за партіями такої ролі веде до позбавлення їх та партійної системи в цілому суспільної легітимності. Відповідно, підривається легітимність органів влади, які формуються партіями або за їх участю, та політичного курсу, який здійснюється владою.

Позиції експертів. Оцінюючи за п’ятибальною шкалою рівень виконання партіями їх функцій, експерти оцінили функцію соціального представництва у 2,13 бала (середня оцінка); функцію соціальної інтеграції – 2,07; функцію розробки і здійснення політичного курсу – у 2,6 бала. Для порівняння: “боротьба за владу” оцінена в 4,56 бала.

60% експертів заявили, що в Україні немає партій, які б регулярно звітували перед виборцями за виконання партійних і передвиборчих програм; водночас 63% – засвідчили наявність партій, які представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують з ними постійні зв’язки.

Блоковий характер партійної системи. Процес створення виборчих блоків для участі в парламентських виборах розпочався відразу після запровадження у виборчу систему елементу пропорційності. Однак, протягом 1998-2002рр. виборчі блоки створювалися саме для участі у виборах і не передбачали обов’язкової діяльності у блоковому форматі в Парламенті. Відповідно, фракції блоків могли припинити діяльність, розпадатися на партійні та непартійні парламентські фракції і групи.

Після конституційної реформи 2004р. та запровадження пропорційної виборчої системи виборчі блоки стали не лише суб’єктами виборчого процесу, але й, в особі своїх парламентських фракцій, суб’єктами процесу формування та реалізації влади. Як зазначалося, рівність прав політичних партій і блоків як у виборчому процесі, так і в Парламенті, у процесі формування та реалізації влади, дає підстави вважати виборчі блоки, особливо на нинішньому етапі, суб’єктами партійної системи.

Головними причинами створення виборчих блоків в Україні були:

- значна конкуренція серед партій певних спрямувань, прагнення уникнути небажаної конкуренції і збільшити електоральний результат;
- брак у деяких партій певних видів ресурсів (організаційних, фінансових, медійних, тощо) для самостійної участі у виборах;

- прагнення використати популярність певного лідера як електоральний ресурс;
- створення блоку як перехідний формат до об’єднання ідеологічно споріднених партій;
- розведення в часі президентських і парламентських виборів, коли блок розглядається як інструмент участі в обох виборчих процесах;
- створення блоку для розширення електоральної бази через залучення до нього партій різних спрямувань, “розмивання” негативного іміджу радикальних партій, що належать до блоку.

Водночас, в Україні досі немає практики створення блоків кількома потужними партіями, приблизно однаковими за рівнем підтримки, в розрахунку на формування більшості в Парламенті. Як правило, до складу блоків, які проходили до Верховної Ради, належала одна більш потужна партія і дрібніші партії-“сателіти”.

На виборах 1998р. більша частина блоків була створена за принципом ідеологічної спорідненості партій³⁵. На виборах 2002р. до цього принципу додався принцип лідерства. Найбільша активність у створенні блоків спостерігалася перед виборами 2006р., коли їх було утворено 17, при цьому тенденція до створення “іменних” блоків значно посилювалася.

Негативний вплив поширення практики формування блоків пов’язаний переважно з тенденцією до персоніфікації, оскільки внаслідок цього знижується увага до програмно-ідеологічної складової. Програми блоків, які мають виступати певним компромісом між позиціями партій, набувають більш популістського характеру. Це ж саме може відбуватися і в процесі вироблення блоками підходів до змісту коаліційних угод.

Участь у виборах у складі блоків знижує стимули до активності партій-“сателітів” між виборами, що може мати наслідком їх маргіналізацію. Зрозуміло, що в певні періоди для деяких партій це є єдиною можливістю шляхом отримання представництва в Парламенті, проте, постійна участь у виборах у складі блоків (тим більше, “іменних”) загрожує втратою політичного обличчя партій³⁶. Блоковий формат гальмує можливості для появи в партіях нових лідерів, оскільки значно підвищується рівень конкуренції під час формування виборчих списків.

Створення блоків, як правило, не веде до подальшої консолідації політичних партій, що до них належать. Навпаки, відомі приклади, коли фракції блоків після проходження до Парламенту розпадалися на партійні та непартійні фракції і групи³⁷. Тим самим зникав суб’єкт відповідальності за зобов’язання блоку, задекларовані під час виборчої кампанії.

Після запровадження фракційного формату створення коаліції, неоднорідність блоків, суперечливі політичні орієнтації їх складових (ідеться про “Нашу Україну” у Верховній Раді V скликання та НУНС у

³⁵ Зважаючи на особливості ідеологічної складової партій, така спорідненість іноді мала досить умовний характер.

³⁶ Прикладами можуть бути такі партії, як УСДП (належить до складу БЮТ), НРУ (член блоків “Наша Україна” та НУНС) та ін.

³⁷ Як це відбулося з фракцією Блоку “За Єдину Україну!” у Верховній Раді IV скликання.

VI скликанні) перешкождали нормальній роботі коаліції та Уряду, були причинами періодичних політичних криз.

Таким чином, негативний вплив поширеності створення блоків виявляється у послабленні стимулів до розвитку партій, зокрема, організаційного, кадрового та ідеологічного, зростанні рівня популізму та персоніфікації політики. Найбільшим може бути вплив цього явища на ефективність партій у процесі вироблення політики та реалізації влади, а також забезпечення її підзвітності виборцям.

Блоковий формат знижує стабільність партійної системи та політичної системи в цілому, ускладнює реалізацію партійною системою функцій вироблення й коригування політичного курсу.

Гіпертрофований характер особистісного чинника. Тенденція до посилення ролі особистості лідера в діяльності політичних сил, найбільш очевидним проявом якої можна вважати утворення “іменних” виборчих блоків, характерна для третього-четвертого етапів еволюції партійної системи України, хоч і до цього в деяких партіях роль лідерського чинника була дуже значною³⁸. Однак, якщо на попередніх етапах лідер був одночасно й уособленням, “символом” певної партії та її ідеології, то надалі зростало значення саме особистої привабливості лідера та, відповідно, зменшувалося – значення партій як таких³⁹.

Крайнім проявом цієї тенденції стало “політичне проектування”, коли під особистість лідера “підводиться” партійна структура (створюється нова або змінюється назва існуючої)⁴⁰. Створені в такий спосіб структури досить важко назвати партіями, оскільки вони не пов’язані з певними соціальними групами, а завдячують існуванню появі відповідного лідера.

Чинником інституційного характеру, що сприяв виникненню такої тенденції, є модель влади з сильним Президентом, що підвищує ціну посади та робить президентські вибори головною метою політичних сил та окремих політиків.

До інших чинників, що сприяли розвитку цієї тенденції, слід віднести:

- послаблення деяких раніше впливових партій, для яких входження до “іменних” блоків стало засобом політичного виживання;
- розмивання або несформованість соціальної бази партій; перенесення акценту в діяльності партій на виборчі кампанії (та, відповідно, зростання ролі медіа-технологій);
- зменшення ролі програмно-ідеологічної складової;
- розчарування частини виборців у здатності політичних партій забезпечити реалізацію їх

інтересів і “персоніфікація” політичних очікувань. За даними опитувань Центру Разумкова, особистість лідера стабільно посідає одне з перших місць серед мотивів голосування за політичні партії і блоки.

Громадська думка. Для більшості (58,1) громадян особистість лідера має першочергове значення під час голосування за відповідну партію; для 17,8% – другорядне значення, для 14,3% – зовсім не має значення.

Наявність електорально привабливого лідера може компенсувати брак окремих видів ресурсів, необхідних для успішної участі партії у виборах. Проте, він значною мірою ставить її майбутнє в залежність від особистості політика, його політичної кар’єри, сприйняття суспільством⁴¹. Організаційна побудова “лідерської” партії гальмує розвиток внутрішньопартійної демократії, оскільки об’єктивно поява альтернативних лідерів містить загрозу розколу⁴². Крім того, “лідерський” формат вимагає адаптації програмних, насамперед передвиборних документів партії до особистих якостей лідера, оскільки їх невідповідність може мати негативні електоральні наслідки.

Негативний вплив зазначеної тенденції на сучасному етапі виявляється, насамперед, у послабленні можливостей партій представляти інтереси певних соціальних груп, зниженні ролі раціональної мотивації при здійсненні політичного вибору, підміні “інтересів” “симпатіями”, зростанні популізму в політиці та, відповідно – зниженні рівня політичної відповідальності. Лідерський чинник може також перешкоджати виконанню партіями функцій політичного рекрутування, коли блокується просування “вгору” молодих і перспективних політиків, через загрозу їх конкуренції для “лідера”.

Вплив надмірної персоніфікації на партійну систему виявляється у зниженні її стабільності та підвищенні поляризації, що перешкоджає виконанню її основних функцій.

³⁸ Зокрема, покійного В.Чорновола – для НРУ, О.Мороза – для СПУ.

³⁹ Особливо характерним є приклад БЮТ, коли сама партія, очолювана Ю.Тимошенко, згадується значно менше, ніж назва блоку.

⁴⁰ Наприклад, політична партія “Фронт змін” А.Яценюка була зареєстрована у 2007р. під назвою “Демократичний фронт” (свідоцтво №144-п.п. від 26 червня 2007р.), політична партія “Сильна Україна” (С.Тігіпко) – у 1999р. під назвою “Трудова Україна” (свідоцтво №1217 від 30 серпня 1999р.).

⁴¹ Найбільш показовим є згадуваний приклад СДПУ(о).

⁴² Свідченням цього є розкол НРУ, численні конфлікти в СПУ, які призводили до утворення нових партій.

Брак внутрішньопартійної демократії. Закон “Про політичні партії в Україні” (ст.8) встановлює загальні вимоги до статутів політичних партій. Однак, визначаються лише переліки відомостей і внутрішньопартійних процедур, які мають бути вказані у статуті (зокрема, формування статутних органів партії, проведення партійних з’їздів, конференцій та ін.), проте не їх характер. Водночас, у законах про політичні партії розвинутих демократичних країн містяться конкретні вимоги до цих процедур, які мають на меті забезпечити демократизм внутрішньопартійного життя⁴³. Такий характер вітчизняного законодавства про політичні партії фактично робить внутрішньопартійну демократію “внутрішньою справою” партій і відкриває можливості для її ігнорування.

Громадська думка. Відносна більшість (42,9%) громадян вважають, що в Україні немає партій, які дотримувалися би принципів внутрішньопартійної демократії, дозволяли б молодим, перспективним членам партії обіймати керівні позиції в партії, бути обраними депутатами різних рівнів. Не згодні з цим твердженням 29,7% опитаних, не визначилися – 27,4%.

Наслідками порушень принципів внутрішньопартійної демократії, насамперед, під час вирішення кадрових питань, є численні розколи в політичних партіях, що часто закінчувалося виходом з їх складу певних груп (а іноді – й регіональних організацій), які утворювали нові політичні партії.

Найбільш очевидними проблемами з внутрішньопартійною демократією стали після запровадження пропорційної виборчої системи із закритими списками на парламентських і частково – місцевих виборах. Реальні важелі впливу на порядок розміщення кандидатів зосереджені в руках керівництва партій і представників ФПГ, які мають на них вплив. Роль представницьких органів партій (з’їздів, конференцій) у переважній більшості випадків зводиться до затвердження виборчих списків, підготовлених керівництвом партій.

Внаслідок цього, згадані суб’єкти отримують значні можливості впливу на партійну еліту, що призводить до формування в партіях, а після виборів – і серед депутатського корпусу, клієнтелістських угруповань за принципом особистої лояльності до тих чи інших партійних керівників чи лідерів ФПГ⁴⁴. Відповідно, визначальним чинником формування партійної (і владної) еліти стають не особисті і професійні якості кандидатів, а інші критерії.

Порушення принципів демократичності в діяльності партій безпосередньо позначаються на виконанні ними функцій політичного рекрутування та формування політичної еліти. Відбувається консервація і самовідтворення останньої, оскільки залучення нових членів може відбуватися лише за умов сприйняття ними її цінностей і “правил гри”. Відповідно, обмежується зростання рівня кадрового потенціалу партій, що позначається на ефективності дій їх представників в органах влади.

Про суспільне невдоволення характером формування політичної еліти та суспільну “втому” від неї,

свідчать низький рівень підтримки пропорційної виборчої системи, наявність суспільного запиту на нових політичних лідерів і нові політичні сили.

Недемократичний характер внутрішньопартійного життя слугує чинником нестабільності партійної системи (оскільки часто є причиною партійних розколів), знижує ефективність виконання нею функцій легітимації влади.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан політичних партій і партійної системи України характеризується наявністю низки проблем, які негативно впливають на виконання партіями тих функцій, які вони мають виконувати в демократичному суспільстві.

Ці проблеми зумовлені чинниками різного характеру, між деякими з них існує причинно-наслідковий зв’язок. Так, відсутність у більшості політичних партій сталої соціальної бази, регіональний характер їх підтримки, низький рівень зв’язків із суспільством значною мірою є наслідком впливу на їх діяльність з боку ФПГ, слабкості програмно-ідеологічних засад. Своєю чергою, такі проблеми, як регіональний характер, тенденція до створення блоків, гіпертрофованій характер лідерського чинника є похідними від відсутності сталої соціальної бази та необхідності досягати електоральних результатів за рахунок використання інших засобів.

Для ранжування проблем (отже – визначення пріоритетних цілей реформування партійної системи) необхідно встановити ієрархію функцій політичних партій і партійної системи, на виконання яких впливають ті чи інші проблеми. В основу такої ієрархії доцільно покласти два моменти.

По-перше, суспільну значимість цих функцій (якою мірою вони спрямовані на реалізацію інтересів громадян, якою – на реалізацію інтересів самих партій та інших структур). *По-друге*, роль політичних партій у виконанні цих функцій (чи є партії єдиними їх виконавцями, чи вони виконуються партіями та іншими інститутами, які можуть компенсувати неадекватність партій).

З цієї точки зору, найбільш суспільно важливими проблемами політичних партій слід визнати відсутність стабільних зв’язків із соціальними групами (усталеної соціальної бази), регіональний характер підтримки, низький рівень зв’язків із суспільством і не підзвітність йому, значний вплив ФПГ на їх діяльність.

Найбільш актуальними проблемами партійної системи є незадовільне представництво інтересів різних суспільних груп, конфліктний характер відносин між основними суб’єктами та “поліусами” партійної системи, сприяння партійної системи в її нинішньому вигляді закріпленню та інституціалізації соціокультурного поділу українського суспільства. ■

⁴³ Наприклад, Закон про політичні партії ФРН. Докладно див.: Ліннеманн Р. Релевантність організаційної структури стосовно участі. – Політичні партії в демократичному суспільстві, Київ, 1997, с.41-58.

⁴⁴ Докладно див.: Політична корупція в Україні: суб’єкти, прояви, проблеми протидії..., с.13.

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Протягом 20 років становлення багатопартійності в Україні політичні партії та партійна система зазнали значних змін. Протягом першого і частково другого етапів політичні партії намагалися відігравати провідну роль у процесі визначення цілей розвитку держави та суспільства і здійснювати їх через участь у діяльності органів влади.

Проте надалі ця роль перейшла до позапартійної влади, яка підтримувала інтереси крупного капіталу, найбільш потужних ФПГ, і фактично “заморозила” стан соціальної структури, сформувала власні “правила гри” в політичній системі та тип відносин із суспільством. За таких умов партії не набули характеру інститутів, що представляють інтереси суспільних груп, зосередилися на завданні забезпечення доступу до влади партійних еліт та/або бізнес-структур різного рівня.

При цьому, представництво суспільних інтересів для партій набуло переважно інструментального характеру, коли ті чи інші суспільні настрої, соціально-економічні інтереси, а надалі – соціокультурні орієнтації громадян використовувалися в цілях боротьби за владу. Це виявилось в таких тенденціях, як зменшення ролі програмно-ідеологічної складової, регіоналізація бази підтримки, зростання ролі лідерського чинника і “блокового” формату, обмеження внутрішньопартійної демократії.

Підвищення ролі партій у формуванні органів влади та самоврядування, розширення можливостей їх впливу на вироблення та реалізацію державної політики внаслідок конституційної та виборчої реформ, не призвело до якісного оновлення політичних партій. Навпаки, це спричинило посилення впливу на партії з боку найбільш потужних ФПГ, зміцнення інших негативних тенденцій в їх діяльності.

Таким чином, партії стали чинником консервації існуючих суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, не характерних для розвинутих демократичних країн. Їх найбільш негативними рисами є домінування кланово-олігархічних структур у політичній та економічній сферах, тотальна політична корупція і недовіра принципу верховенства права, надвисокий рівень майнового розшарування в суспільстві, не сформованість середнього класу, високий рівень конфліктності в соціокультурній сфері, який штучно підтримується.

На цей час в Україні сформувалася партійна система, яка за формальними ознаками наближається до тих, що існують у демократичних країнах, але за своєю сутністю є штучною “надбудовою” над суспільством, а не результатом його політичної структуризації, і тому може бути охарактеризована як “імітаційна”. Партійна система України не здатна адекватно представити інтереси різних верств суспільства, характеризується високим рівнем конфліктності, сприяє поглибленню існуючого соціокультурного поділу суспільства.

Невідповідність партій і партійної системи потребам суспільства відбивається у стабільно низькому рівні суспільної довіри до політичних партій, запереченні більшістю громадян потреби в багатопартійності, наявності суспільного запиту на якісно нові політичні сили. Водночас, за нинішньої моделі організації влади, громадяни позбавлені інших засобів впливу на неї, ніж через політичні партії, що зумовлює формування усталених партійних симпатій у частини виборців.

Як свідчать дані соціологічних досліджень, громадяни України хотіли б бачити політичні партії такими, що захищають їх інтереси (насамперед – соціально-економічні), виконують свої передвиборні програми та обіцянки, будують свою діяльність на основі певних ідеологічних засад, є активними на місцевому рівні.

Консервація нинішнього характеру політичних партій і партійної системи може стати чинником, що перешкоджає потребам демократичного розвитку українського суспільства: формуванню влади, відкритої і підзвітної громадянам; становленню середнього класу як найбільш чисельної, економічно незалежної від держави верстви населення; формуванню громадянського суспільства – як спільноти активних громадян та об’єднань, які можуть захистити демократичні права і свободи в країні. Більшість тенденцій, що спостерігаються сьогодні в партійній системі, свідчать про високу ймовірність консервації її негативних рис.

Водночас, функціонування демократичної держави неможливе без політичних партій, тому позапартійність чи зниження ролі політичних партій не повинні розглядатись як можливі альтернативи недосконалий багатопартійності. Необхідні суттєві зміни в політичних партіях і партійній системі, що мають бути спрямовані на забезпечення реального та ефективного виконання ними їх суспільних функцій, насамперед – представницької. Інші критерії, такі, як відповідність певним теоретичним моделям партій і партійних систем, можуть застосовуватися тією мірою, якою вони дозволяють досягти поставленої мети в конкретних умовах, що склалися в Україні.

Ці зміни можуть відбуватись як через трансформацію існуючих партій, так і шляхом створення якісно нових, через зміну характеру відносин між суб’єктами партійної системи. Визначення пріоритетів реформування має відбуватися з урахуванням ступеню значимості тих функцій політичних партій і партійної системи, на покращення виконання яких вони спрямовані.

Стимули до змін у політичних партіях та партійній системі можуть мати різний характер: мотивуватися ззовні (через зміни політичної ситуації та в “оточенні” партійної системи – інституційного чи соціального характеру), чи “зсередини” – через усвідомлення керівництвом політичних партій необхідності та, головне, доцільності певних змін для досягнення основних цілей партій (приходу до влади та/або її утримання, реалізації певної політики, збереження чи посилення внутрішньої єдності та ін.).

Таким чином, інструментарій здійснення бажаних змін у політичних партіях охоплює владні інститути (з точки зору їх нормотворчих функцій), самі політичні партії (керівництво, членський корпус, фінансові спонсори), інститути громадянського суспільства (неурядові організації, ЗМІ), громадську думку в цілому. При цьому, вплив з боку суспільства може мати не менший ефект, ніж засоби правового регулювання, оскільки наявність сформульованого “суспільного запиту” на певні якості політичних партій може спонукати останніх до внутрішніх трансформацій.

Засоби реалізації поставлених цілей мають оцінюватися з точки зору доцільності та ефективності для досягнення результату. Інші критерії (в т.ч. відповідність тих чи інших засобів певним міжнародним стандартам) мають враховуватися, проте вони не обов’язково повинні бути визначальними.

За наявності в певних засобів “побічних ефектів”, останні мають бути “зважені” відносно головного.

Із урахуванням викладеного, головними завданнями та напрямками реформування політичних партій і партійної системи можна визначити:

- забезпечення відповідності партійної системи соціальній структурі суспільства, формування стабільної соціальної бази партій на основі представництва інтересів соціальних груп;
- забезпечення відповідності партій їх загальнонаціональному статусу, стимулювання розвитку організаційних структур партій в усіх регіонах України, обмеження використання суспільно-конфліктних тем у виборчих кампаніях;
- обмеження впливу на політичні партії з боку ФПГ, забезпечення прозорості партійних фінансів, запобігання і протидія політичній корупції в партіях;
- запровадження дієвих механізмів підзвітності та відповідальності перед громадянами представників партій, обраних до органів влади та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності діяльності партій в органах влади, якості їх програмно-цільової та нормотворчої діяльності, професіоналізму кадрового корпусу;
- посилення ролі партій як інституту політичної соціалізації і рекрутування, налагодження ефективної, постійної комунікації партій з їх виборцями, розвиток внутрішньопартійної демократії;
- зниження рівня конфліктності між суб'єктами політичної системи, унеможливлення використання партіями, що перебувають при владі, адміністративного ресурсу у виборчому процесі, використання владних повноважень для тиску на опозиційні сили, запровадження цивілізованих правил політичного діалогу між владою та опозицією.

Нижче наводяться пропозиції, реалізація яких, на думку експертів Центру Разумкова, сприятиме реформуванню політичних партій і партійної системи відповідно до визначених вище завдань і суспільних потреб. Під час підготовки пропозицій враховані результати попередніх досліджень Центру Разумкова, а також інших неурядових аналітичних центрів з відповідної проблематики¹.

Реалізація визначених завдань у повному обсязі можлива лише за наявності політичної волі владних інститутів, самих політичних партій, як провладних, так і опозиційних, а також – артикульованого запиту на відповідні зміни з боку суспільства.

З метою стимулювання необхідних змін у політичних партіях і партійній системі, видаються необхідними наступні зміни до Конституції та чинного законодавства.

Зміни до Конституції України

Відмовитися від формалізації коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді. Передбачити формування Уряду парламентською більшістю, яка може бути представлена однією фракцією або коаліцією, що формується за результатами виборів на основі погодження позицій політичних партій і блоків.

У разі, якщо порядок формування коаліції не буде змінено, передбачити серед підстав припинення діяльності Кабінету Міністрів, припинення діяльності парламентської більшості, яка його сформувала.

Надати Програмі діяльності Кабінету Міністрів конституційного статусу, передбачити її обов'язковість як програмного документа Уряду, визначити терміни її подання та затвердження. Передбачити, що Програма діяльності Кабінету Міністрів базується на узгоджених політичних позиціях і програмних завданнях коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді².

Запровадити інститут конструктивного вотуму недовіри Кабінету Міністрів чи окремому члену Уряду.

Внести до підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України порушення ним принципу особистого голосування.

Внести зміни до ст.81 Конституції України, передбачивши серед підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України в разі його виключення з фракції. З метою запобігання зловживанню цією нормою керівництвом фракції: (а) визначити в Законі “Про Регламент Верховної Ради України” процедуру розгляду фракцією цього питання, передбачивши, що таке рішення приймається не менш ніж $\frac{3}{4}$ загального складу фракції; (б) депутат може оскаржити це рішення в судовому порядку. Передбачити тимчасовий характер дії норм, передбачених п.6 ч.2 ст.81 Конституції, з урахуванням запропонованої зміни.

Зміни до законодавства про вибори народних депутатів України

Передбачити проведення виборів народних депутатів за регіональними виборчими списками з пререференціями (напіввідкритими).

Запровадити диференційований виборчий бар'єр для політичних партій і виборчих блоків за схемою: 3% – для політичних партій, +2% – на другу партію, +1% – на кожну наступну партію у блоці.

Посилити вимоги до передвиборних програм, що подаються до ЦВК, передбачивши, зокрема, надання цих документів у повному і скороченому (для публікації у ЗМІ) форматах. При цьому, перший документ має містити розгорнутий виклад цілей і завдань партії (блоку) на п'ять років, а також шляхів їх реалізації (перелік конкретних законодавчих ініціатив, їх основних положень).

Запровадити норми стосовно обов'язкового характеру оприлюднення інформації про джерела надходжень виборчих фондів політичних партій і блоків у процесі виборчої кампанії та звітів про використання цих фондів після завершення виборчих кампаній

Зміни до законодавства про вибори органів місцевого самоврядування

Передбачити проведення виборів:

- депутатів ВР АР Крим, обласних рад – за пропорційною виборчою системою з відкритими списками, із запровадженням диференційованого виборчого бар'єру для політичних партій і виборчих блоків;
- депутатів міських, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, сільських та селищних рад – за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих

¹ Див., зокрема: Ковриженко Д., Чебаненко О. Якість виборів: Україна у вимірі міжнародних стандартів. – Парламент, 2007, №2, с.4-48; Ковриженко Д., Чебаненко О. Ефективність політичних партій: проблеми і перспективи. – Там само, 2007, №1, с.4-44; Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем. – Український незалежний центр політичних досліджень, 2009; Україна: Звіт щодо законодавства і регулювання діяльності політичних партій. Висновки і рекомендації. – Лабораторія законодавчих ініціатив, 2010; Політична корупція в Україні... , с.2-68.

² На цей час відповідні норми закріплені в Законі “Про Кабінет Міністрів України”.

округах, із висування кандидатів політичними партіями і блоками та шляхом самовисування;

- міських, селищних і сільських голів – за мажоритарною системою абсолютної більшості, із висуванням кандидатів політичними партіями і блоками та шляхом самовисування.

Передбачити посилення контролю та відповідальності політичних партій, кандидатів на виборах усіх рівнів за дотримання норм законодавства про фінансування виборчих кампаній, насамперед – щодо законності джерел і механізмів фінансування та його прозорості для виборців.

Зміни до законодавства про політичні партії

Передбачити такі вимоги до статутів політичних партій:

- закріплення демократичних принципів внутрішнього устрою партій;
- чітку регламентацію процедур обрання керівництва партії, формування статутних органів, скликання і проведення їх засідань, прийняття рішень, зокрема, щодо формування списків кандидатів у депутати різних рівнів, інших внутрішньопартійних процедур;
- наявність дієвих механізмів забезпечення прав рядових членів партії, місцевих осередків, партійної меншості при прийнятті рішень керівними органами партій;
- закріплення порядку висунення кандидатів у депутати різних рівнів та на посади в органах державної влади, забезпечення публічності і прозорості цього процесу як для рядових членів партії, так і для громадян;
- наявність норм про звітність перед партією депутатів різних рівнів та осіб, висунутих партією на посади в органах державної влади.

Передбачити чіткі вимоги до змісту партійних програм (зокрема, запровадження обов'язкового висвітлення у програмах позицій партії стосовно головних сфер суспільного життя, внутрішньої і зовнішньої політики держави).

Унормувати процедуру утворення нових політичних партій шляхом через об'єднання зареєстрованих партій.

Запровадити практику щорічних публічних звітів:

- центральних органів політичних партій – про результати діяльності парламентських фракцій партій та народних депутатів, обраних від партії;
- представників партії-членів Уряду – про стан виконання передвиборних програм;
- місцевих осередків партій – про діяльність партійних фракцій та обраних від партії депутатів відповідних рад, міських, сільських, селищних голів.

З метою диверсифікації джерел фінансування політичних партій, збільшення рівня незалежності від ФПГ:

- відновити дію норми про фінансування статутної діяльності партій з державного бюджету, передбачивши надання такого фінансування не лише парламентським партіям, але й партіям, які набрали не менше 1% голосів на виборах до Верховної Ради;
- розширити перелік легальних джерел фінансування статутної діяльності політичних партій, використовуючи відповідний досвід європейських країн;
- заборонити фінансування політичних партій юридичними особами недержавної форми власності, які постачають товари (роботи, послуги) за кошти державного бюджету;

- запровадити обмеження граничних розмірів надходжень на фінансування статутної діяльності партії з одного джерела протягом року. Аналогічну норму передбачити у виборчому законодавстві;
- уніфікувати підходи до регулювання фінансування статутної діяльності політичних партій та фінансування виборчих кампаній (формування виборчих фондів);
- визначити суб'єктів, уповноважених здійснювати контроль над фінансовою діяльністю політичних партій, їх повноваження, порядок їх реалізації, санкції за порушення цих норм;
- запровадити санкції за недотримання партіями норми Закону про щорічне оприлюднення в загальнодержавному ЗМІ фінансового звіту про доходи та видатки, а також звіту про майно політичної партії. Передбачити обов'язкове надання у фінансовій звітності інформації про (а) донорів, які зробили пожертви (одноразові чи сукупні) вищі, за встановлену законом межу, (б) доходи та видатки місцевих організацій партії.

Зміни до інших законодавчих актів

Передбачити в Законі “Про Регламент Верховної Ради України” норму, згідно з якою для прийняття парламентською фракцією рішення про входження до коаліції більшості необхідно понад 3/5 голосів її членів.

Передбачити в Законі “Про Кабінет Міністрів України”, що Програма діяльності Кабінету Міністрів має спрямовуватися на реалізацію завдань і досягнення цілей, визначених у передвиборній програмі політичної партії (блоку), який має більшість у Верховній Раді, або коаліційній угоді парламентської більшості, яка формує Уряд.

З метою стимулювання якісних змін у політичних партіях через “суспільний запит”, необхідним є наступне:

- інформування громадськості через ЗМІ, в т.ч. через започаткування спеціальних теле- та радіо-програм, рубрик у друкованих та Інтернет-виданнях про політичних партій та їх функції в демократичному суспільстві, основні ідеологічні течії, функціонування партійних систем в усталених демократіях та перехідних країнах;
- систематичне проведення соціологічних досліджень стосовно ставлення громадян до політичних партій, особливостей їх сприйняття, виявлення проблемних моментів і суспільних очікувань від них;
- формування на основі узагальнення результатів досліджень “моделі” бажаної для суспільства політичної партії, доведення її до лідерів політичних партій і громадськості;
- здійснення моніторингу діяльності політичних партій на центральному та місцевому рівнях, аналізу виконання ними передвиборних програм і зобов'язань, поширення результатів моніторингу через ЗМІ;
- активізація контактів і налагодження співпраці неурядових організацій з політичними партіями, не пов'язаної з виборчими процесами, залучення місцевих організацій політичних партій до підтримки локальних громадських ініціатив, використання їх представництва в органах місцевого самоврядування.

Зазначені заходи мають бути реалізовані насамперед зусиллями інститутів громадянського суспільства – неурядових організацій, у т.ч. аналітичних центрів, незалежних ЗМІ. ■

ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І МАЙБУТНЄ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

З метою всебічної оцінки процесу становлення багатопартійності в Україні, її сьогодення та майбутнього, Центр Разумкова звернувся до провідних політологів з проханням відповісти на питання, що стосувалися: особливостей процесу становлення багатопартійності в Україні; місця і ролі політичних ідеологій в цьому процесі; сучасного стану політичних партій в Україні та можливих напрямів їх еволюції¹.

Ігор КОГУТ,
голова Ради “Лабораторії
законодавчих ініціатив”

– У чому полягають головні особливості еволюції партійної системи України, порівняно з аналогічними процесами в інших пострадянських країнах? Які тенденції характеризують еволюцію партійної системи України сьогодні, якими можуть бути їх наслідки?

Ключовою особливістю еволюції політичних партій в Україні (як і в більшості пострадянських країн) є те, що за способом формування, складання статутних документів, реєстрації, логіки внутрішнього системного функціонування і специфікою участі в політичних процесах для них основною моделлю і взірцем була й залишається КПРС. Кволі спроби видозмінити процес появи та формування нових партійних проєктів є безрезультатними. Саме по собі словосполучення “партійні проєкти” красномовно ілюструє перенесення бізнесових підходів і стратегій на систему життєдіяльності сучасних політичних партій. Більшість спроб західних партійних фондів та інститутів показати альтернативний шлях розвитку або залишилися невдалим, або спровокували виникнення партійних гібридів з характерними для європейських партій зовнішніми ознаками, однак КПРСною сутністю іпризначенням.

Поза тим, що принцип “що б ми не будували, а виходить КПРС” є домінуючим, джерелом розвитку сучасних партійних систем на просторі європейської частини СРСР залишається доленосний 1989р. – рік перших вільних виборів, коли до Верховної Ради СРСР потрапили незалежні депутати. Формування

демократичної платформи та інших альтернативних груп стало імпульсом для появи партій. **Виникнення більшості з них було спровоковано ідеєю подолання владної монополії однієї партії.** Відтоді й був закладений лідерський (чи навіть вождистський) підхід до партійного будівництва, який знівелював роль класичних ідеологій в житті партій.

Описаний підхід призвів до подальшої залежності партій від фінансового впливу бізнесу. Досі джерела наповнення партійної каси більшості політичних осередків залишаються таємницею. На відміну від європейських країн, де існує державна фінансова підтримка політичних партій, а система приватних внесків є чітко регламентованою, **Україні за 18 років незалежності так і не вдалося виробити та законодавчо закріпити збалансовані підходи до фінансування партійного життя.** Недемократичні моделі фінансування стали однією з причин кризи (чи радше нівелювання) засад внутрішньопартійної демократії. В Україні монополія на фінансування партії фактично означає можливість контролю та маніпулювання її функціонуванням. Подібні процеси відбуваються в Молдові (наприклад, там, як і в Україні, ухвалили, але не ввели в дію законодавство про державне фінансування політичних партій). Єдиною відмінністю між двома країнами є масштаби фінансового та ресурсного впливу ФПГ.

У Росії вдалося “одержавити” основні політичні партії – тобто створити систему “віртуальної” партійності, де партії залучені до підконтрольної і лояльної до влади системи. В Білорусі, внаслідок особливостей суспільного розвитку, партії не відіграють помітної ролі, а опозиційні партії – залишаються на маргінесі суспільно-політичних процесів. Ці дві країни кардинально різняться у ставленні влади до партій. Яскравим прикладом є те, що серед найвищого керівництва Білорусі немає жодного члена якої-небудь партії, тоді як керівники Росії є почесними головами партії “Единая Россия”.

Для партійного будівництва Кавказу характерними є певні спільні тенденції. Так, у Вірменії існує одна велика й потужна партія при владі та багато малих. Опозиційні партії страждають від нестачі фінансів і браку програмно-ідеологічних засад. Вони орієнтовані на політичні особистості та функціонують у режимі

¹ Інтерв'ю проводилося у травні 2010р. Відповіді експертів наведені за групами питань, що їм ставилися, в алфавітному порядку, мовою оригіналу.

бізнес-проектів – отримують фінансування від партії влади та підтримують її на виборах.

Загалом, у більшості країн пострадянського простору політичні партії втратили інтерес не лише до ідеологій і програм, але й до рядових членів. Наразі більшість з них є лише проектами, а тому владні сили сприймають їх як статистів. За таких умов, тенденція, коли участь громадян у партійному житті дорівнює 2%, і надалі залишається актуальною.

Що стосується України, то в особі В.Януковича ми отримали першого партійного Президента. Попередні глави держави або уникали партійного статусу, або задовольнялися статусом почесних голів (як у випадку з В.Ющенком). Це вказує на зростання впливу партій в політичній системі та оформлення певних аспектів демократичної політичної конкуренції. Враховуючи такі зрушення, для України на сучасному етапі надзвичайно важливим викликом є вирішення ключових проблем партійного будівництва, а саме – реформа виборчого законодавства, зміна системи партійних фінансів (необхідність запровадження часткового державного фінансування і правил відкритості джерел приватного фінансування), стимулювання розвитку внутрішньопартійної демократії (забезпечення інституту членства та відкритої процедури делегування членів на партійні форуми, обрання керівництва партії та кандидатів до представницьких органів влади через “праймеріз” чи інші форми внутрішньопартійної конкуренції, діяльність спеціалізованих етичних комісій (рад старійшин), що вирішують внутрішньопартійні спори та несуть відповідальність за “добре ім’я” партії).

Очевидно, що досліджуючи еволюцію політичних партій на пострадянському просторі, варто зважати на різні конституційно-правові модальності їх функціонування. Головним інститутом, здатним стимулювати демократичний розвиток партійної системи, є ефективний парламент, який, будучи представницьким органом, повинен ефективно здійснювати законодавчу та контрольну функції. Важливо робити акцент на проблемі імперативного мандата з метою забезпечення політичної відповідальності партій і конкретних партійців. Не варто забувати про формат і процедури ухвалення державних рішень, оскільки саме партії мають виступати акумуляторами суспільних інтересів, а отже – покликані відстоювати інтереси та виправдовувати очікування виборців. ■

Андрій МЕЛЕШЕВИЧ,
декан факультету
правничих наук
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”

– У чому полягають головні особливості еволюції партійної системи України, порівняно з аналогічними процесами в інших пострадянських країнах? Які тенденції характеризують еволюцію партійної системи України сьогодні, якими можуть бути їх наслідки?

Головні особливості розвитку та теперішнього стану української партійної системи співвідносяться, насамперед, з розвитком і станом демократії у країні.

Після розпаду СРСР багато колишніх союзних республік оголосили метою свого політичного майбутнього створення демократичного суспільства. Кілька з них (а саме – країни Балтії), успішно приєдналися до світової спільноти конституційних демократій. Сьогодні головні політичні партії в цих країнах здебільшого відповідають традиційній моделі парламентських партій європейського зразка. Деякі пострадянські країни, що ніколи не мали демократичних амбіцій, змінили один вид авторитарного суспільства на інший; партії тут або не існують, або є не більш ніж засобом утримання влади правлячою елітою.

Україна потрапила до групи, яку Т.Каротерс назвав країнами “безвідповідального плюралізму” (*feckless pluralism*) і які знаходяться в сірій зоні між демократією та авторитаризмом. Такий стан є перехідним і довго тривати не може, рано чи пізно країна або наближається до стандартів демократії, або повертається до недемократичної системи. Саме за цим варіантом розвитку й пішли майже всі інші держави, що належали до цієї групи (Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Росія). У більшості з них головну владну функцію виконують партії влади.

Україна все ще залишається у стані “безвідповідального плюралізму”. З одного боку, формально, політика в Україні здійснюється в межах партійної системи, існує партійне різноманіття, партії реально змагаються за голоси виборців. Починаючи з 2005р., роль партій в політичній системі України значно посилилася, вони “захопили” традиційні для партій парламентського типу політичні ніши: виборчу та урядову. Зріс рівень ідентифікованості (*identifiability*) партій в суспільстві.

З іншого боку, партії залишаються “крихкими”, персоніфікованими, здебільшого неідеологічними. Вони не мають стабільного коріння в суспільстві і не представляють інтереси виборців; рівень суспільної довіри до них є надзвичайно низьким. Рівень їх політичної відповідальності (*accountability*) – в ембріональному стані. Всі головні партії не нехтують зловживаннями владою. Тією чи іншою мірою їм властиві риси партій влади.

– Які чинники найбільшою мірою впливали на еволюцію партійної системи України протягом 1991-2010рр.?

На еволюцію партійної системи України найсуттєвіше вплинули три чинники: (1) виборча система пропорційного представництва; (2) конституційна реформа 2005р.; (3) певною мірою, Помаранчева революція.

До 1998р., коли була вперше застосована змішана виборча система, політичні партії в Україні, з практичної точки зору, фактично не існували. Змішана система виборів до Верховної Ради скаталізувала процес інституціоналізації партій – політичні актори усвідомили їх цінність як засобу досягнення політичної влади. Остаточно з неформальною та аморфною партією влади, що суттєво гальмувала процес розвитку партійної системи, покінчила виборча система пропорційного представництва, за якої проводилися вибори 2006р. і 2007р.

Хоча конституційна реформа 2005р. й заслуговує на критику, але вона була одним з найважливіших факторів, що сприяв розвитку політичних партій і партійної системи в Україні. Зміцнення ролі Парламенту за рахунок президентських повноважень, а саме – у формуванні Кабінету Міністрів і певному контролі над його діяльністю, своєю чергою, сприяло тому, що партії заповнили ще одну свою традиційну нішу – формування Уряду.

Помаранчева революція вплинула на процес легітимізації прозорих і справедливих виборів як виключного механізму формування органів державної влади. Закономірно можна припустити, що політичні еліти багатьох відтінків наблизилися ще ближче до розуміння того, що зловживання виборчим процесом може бути занадто ризикованим для амбітних політиків.

Отже, можна констатувати, що **на цей час в Україні створені інституційний і законодавчий механізми, сприятливі для подальшого розвитку національної партійної системи**, а політичні партії є головним (якщо ще й не ексклюзивним) засобом отримання влади.

Зрозуміло, що зростаючий рівень ідентифікації політичних партій потенційно має наслідком їх зростаючу політичну відповідальність перед виборцями. Бажають цього партії чи ні, але вони не можуть ігнорувати цей фактор. З огляду на це, є два можливих варіанти розвитку як партійної, так і політичної системи України.

Якщо партії, особливо ті, які знаходяться при владі, усвідомлять, що вони неминуче мають складати тест з політичної відповідальності перед суспільством – принаймні під час виборів, а виборці, замість сліпого наслідування своїх кумирів, будуть справно виконувати свою демократичну функцію екзаменатора, Україна має шанс вийти зі стадії “безвідповідального плюралізму” та наблизитися до світової демократичної спільноти.

Інший варіант – це рух у протилежному напрямі. Тривожні ознаки згортання демократичних елементів після приходу нової влади свідчать про реальні ризики створення авторитарної партії влади, що призведе до компрометації самої ідеї політичних партій в Україні. З цієї точки зору, певним лакмусовим папірцем можуть стати наступні парламентські та місцеві вибори – якщо вони відбудуться. ■

Олексій ГАРАНЬ,
професор
Національного університету
“Киево-Могилянська академія”,
науковий директор Школи
політичної науки НАУКМА

– Яке місце посідали політичні ідеології на початкових етапах розвитку багатопартійності в Україні, яке місце вони посідають сьогодні?

Якщо говорити про “кінець ідеологій”, то насправді ця теза виявилася досить контрверсійною. З одного боку, безумовно, **виявилася тенденція до зближення всіх основних ідеологій сучасності: соціал-демократії, лібералізму та консерватизму**. Бар’єри між ними часто стають доволі умовними. Однак, відмінності залишаються: між лівоцентристами і правоцентристами в європейській політиці, між демократами та республіканцями у США. Хоч ідеологічні кордони не є такими різкими, як у I половині XX ст., чи одразу після Другої Світової війни, певні ідеологічні маркери лишаються.

В Україні дійсно є проблема з постанням ідеологічно і програмно орієнтованих партій. Проблема

в тому, що весь час незалежності ми насправді повертаємося до потреби захисту, *по-перше*, демократії, *по-друге* – суверенітету та незалежності. А для цього якраз потрібні широкі, а не ідеологічні об’єднання. І Народний Рух України виник у 1989р. як широкий фронт, що об’єднував різні ідеологічні сили: від комуністів-реформаторів до правих радикалів. Однак, Рух швидко радикалізувався і вже на осінь 1990р. перетворився на правоцентристську антикомуністичну силу, що проголосила метою незалежність України. Але коли після 1991р. Рух перетворився на партію, це об’єктивно призвело до звуження його електоральної бази.

Потім потужною партією правого центру могла стати “Наша Україна”. Одним із факторів перемоги В.Ющенка стала успішна мобілізація суспільства під гаслами, спільними для Заходу і Сходу країни: боротьба з корупцією, верховенство права, європейські цінності. Була можливість сформувати нормальну правоцентристську партію європейського зразка, але партія почала будуватись адміністративними методами, і з нею сталося те, що й мало статися з партією, будованою “згори”. Плюс до цього внутрішні суперечності: партія ніяк не могла визначитись і коливалася разом з “лінією Президента”, в результаті – маргіналізація.

Очевидною є тенденція зменшення впливу КПУ: колись за неї голосували понад 20% виборців, зараз – лише 3-5%. Це пояснюється почасти тим, що значна частина ліво орієнтованого електорату, а також електорату русоцентричної орієнтації охоплена Партією регіонів. Якщо говорити про радикалів, то у принципі в Україні радикальні ідеології ніколи не були досить сильними: ні крайні ліві (навіть комуністи *де-факто* ще з часів Л.Кучми перестали бути “антисистемними”), ні крайні праві, ні українські націоналісти, ні націоналісти проросійської орієнтації. Такі партії майже ніколи не долали 3% бар’єр.

Якщо говорити про нішу соціал-демократії, то в ній могла бути СПУ О.Мороза. Такий рух був, і він був позитивний. Після виборів 2006р. вона втратила позиції, і так само, як і соціал-демократи (“об’єднані”), себе дискредитувала. В результаті ця ніша виявилася вільною.

– Які критерії, “маркери” можуть бути застосовані для віднесення провідних політичних сил України до лівих, центристських, правих? Як у результаті застосування цих критеріїв розмістилися б на ліво-правій шкалі політичні сили, представлені у Верховній Раді України?

Після різкої зміни позиції СПУ на лівоцентристську нішу претендував БЮТ (який на виборах 2002р., маючи у складі патріархів українського правого центру, таких як Л.Лук’яненко та С.Хмара, знаходився правіше за “Нашу Україну”). Але “Батьківщина” несподівано повернула вправо і стала асоційованим членом ЄНП (як “Наша Україна” і Рух).

Ключові слова консерватизму домінували в дискурсі В.Ющенка. Одна з проблем полягає в тому, що **відбувається міжперсональна конкуренція** і в результаті в одному й тому спектрі опинилися і “Наша Україна”, і “За Україну!”, і УНП, і Рух та ін. Тому так ускладнюється процес формування правоцентристської сили та їх ідеологічної диференціації.

Партія регіонів, хоч і є партією великого капіталу та порівнює себе з американськими республіканцями, на цей час демонструє радше позаідеологічну орієнтацію. Про Блок Литвина годі й казати: абсолютна кон’юнктура, конформістська позиція.

Насправді можна говорити, що в Україні немає партій, які чітко представляють основні політичні ідеології – лібералізм, соціал-демократію, консерватизм. Ці ніші є, у принципі, вільними, але це не означає, що українське суспільство не має в них потреби.

Таким чином, перед українським суспільством у політичній сфері стоїть подвійна задача. З одного боку, створення повноцінних програмових партій. З іншого – нинішня ситуація “термідору” відновлює завдання створення широкого фронту для захисту демократичних свобод і суверенітету України. Це, однак, знову перешкоджає будувати суто ідеологічні партії, оскільки вимагає відсунення ідеологічних розбіжностей на другий план. ■

Ігор ЖДАНОВ,
президент Аналітичного центру
“Відкрита політика”

– Яке місце політичні партії України реально посідають у системі влади та в суспільстві? Які з функцій політичних партій вони реально виконують? Чиї інтереси представляють?

Формально політичні партії в Україні є одними зі стержнів її політичної системи.

Вибори до Парламенту, а також до більшості місцевих рад здійснюються за закритими партійними списками. В Парламенті саме за результатами виборів партіями (блоками) – переможцями утворюються фракції, які можуть сформувати коаліцію та Уряд. Отже, формально це надає партіям (блокам) серйозні важелі впливу на зовнішню і внутрішню політику України.

Однак, враховуючи, що більшість партій в Україні є або суто лідерськими, або провідниками інтересів фінансово-промислових кіл, їх формальний статус не завжди збігається з реальним.

Реально роль більшості українських партій зводиться фактично до трансляції, інтеграції та забезпечення інтересів або окремої групи політиків-партійних лідерів, або партійних спонсорів з тих же ФПГ. До того ж, нещодавнє рішення Конституційного суду щодо можливості індивідуального членства в коаліції також суттєво зменшило вплив фракцій (а отже – партій) на формування Уряду та коаліції.

Щодо виконання партіями своїх функцій.

Сьогодні найбільш ефективно виконується та функція, для якої власне створюється партія – боротьба за владу. Однак, фактично партії використовуються винятково як інструмент політичної боротьби.

За цим інструментом часто немає реального наповнення у вигляді розроблених програм, які б містили не лише стратегічне бачення розвитку України, але й мали перелік конкретних заходів, спрямованих на досягнення цих цілей.

Як правило, партії приходять до влади, будучи до її здійснення абсолютно не готовими. На жаль, інтелектуальний потенціал партій є слабким, але й він не використовується повною мірою.

В Україні немає загальнонаціональних партій, з огляду на політичний розкол суспільства. Українські партії переважно орієнтовані на виборців або Півдня і Сходу, або Центру і Заходу. Говорити про всеохоплюючі партії в Україні (у класичному розумінні цього слова) неможливо. Водночас, спостерігається цікавий феномен: для просування своїх ідей на “ворожу” територію практично всі партії використовують популістські соціально-економічні гасла.

Про сталу соціальну базу партій в Україні, за невеликим винятком, говорити не можна. Водночас часто партії порушують власні передвиборні обіцянки, або приймають рішення, що зовсім не відповідають настроям електорату, на який вони спираються.

На жаль, партії не стали соціальним кар’єрним ліфтом, слабо виконують функції формування української політичної еліти. Як правило, до партійних списків потрапляють або вже перевірені партійні “білці”, які вже кілька термінів поспіль є народними депутатами, або партійні спонсори, які фінансують виборчу кампанію, забезпечуючи собі місце в партійних списках. Зробити сьогодні кар’єру в партії молодому енергійному, але ще не зовсім досвідченому та не дуже грошовитому партійцю, дуже важко.

Одне з головних завдань партії – соціальна та суспільна інтеграція – сьогодні не виконується зовсім. Навпаки, під час парламентських чи президентських виборів передвиборна риторика, яку використовують більшість політичних сил, дедалі більше посилює суспільний розкол в Україні.

– Чи можливі в сучасній Україні політичні партії, які представляли б інтереси соціальних груп, що виокремлюються за соціально-економічною ознакою, чи перехід до моделі catch-all (всеохоплюючих) партій відбувся безповоротно?

В Україні немає партій catch-all, що продукують ідеї, які сприймаються всіма без винятку верствами та соціальними, а головне – регіональними групами. Політичний розкол суспільства робить створення такої партії (ще раз підкреслю, у класичному розумінні) неможливим.

Ідея всеохоплюючої партії в Україні працює лише на рівні соціальних питань. Адже соціально-економічні проблеми є для всіх регіонів України однаковими. Передвиборні гасла із соціальних питань Партії регіонів, “Нашої України” чи БЮТ різняться лише в деталях. Усі обіцяють підвищення зарплат і пенсій, зниження податків, збільшення соціальних виплат.

Однак, їх передвиборні програми мають суттєві відмінності, якщо говорити про політичні питання: мову, напрями зовнішньої політики тощо.

На цей час у демократичних країнах відбувається конвергенція ідеологій, партії поступово перетворюються на передвиборні машини, які у своїх програмах намагаються охопити все суспільство, поступово “розмивається” соціальна база традиційних партій – соціал-демократів, ліберальних демократів і консерваторів.

Такі ж процеси відбуваються й будуть відбуватися в Україні, але з поправкою на її специфіку. Якщо говорити про соціально-економічне питання,

то партії в цій частині, безумовно, будуть всеохоплюючими. І цей процес відбувся практично безповоротно (за невеликим винятком: наприклад, КПУ, що буде й надалі орієнтуватися на специфічні електоральні групи). ■

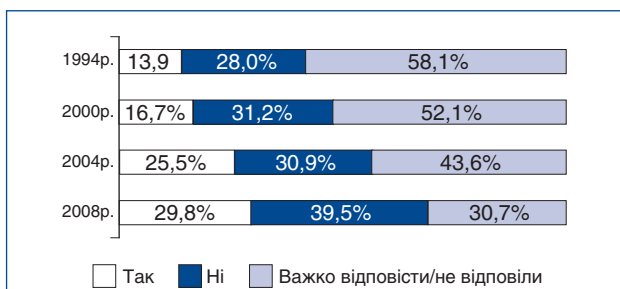
Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління
Центру прикладних
політичних досліджень "Пента"

– Яке місце політичні партії України реально посідають у системі влади та в суспільстві? Які з функцій політичних партій вони реально виконують? Чий інтереси представляють?

У системі влади політичні партії України посідають штучно монопольне місце, але не відіграють вирішальної ролі. На систему влади впливають не стільки партії як інституції, скільки партійні лідери та їх оточення, а також впливові бізнес-політичні угруповання як у партіях, так і за їх межами. Цілком вірогідно, що в умовах нового політичного режиму – якщо він буде розвиватися так, як зараз і стане стабільним – вплив політичних партій на систему влади навіть зменшиться.

В українському суспільстві місце партій є важливим, але дуже суперечливим. Насамперед, неоднозначним є ставлення суспільства до партій. З одного боку, українські виборці вже звикли до сучасних партій, сприймають політичні партії як елемент системи влади та одне з правил гри в електоральну демократію. З іншого – ставлення до партій є досить критичним. За даними опитування Інституту соціології НАН України і Центру "СОЦІС" (квітень 2009р.), лише 32,7% респондентів відзначили наявність партії, близької їм за ідеологічними та програмними цілями (48% такої партії не бачать), лише 30,1% – відзначили, що є такі партії, які відстоюють інтереси таких людей, як самі респонденти (46,2% вважали, що таких партій немає). За даними щорічного моніторингу громадської думки Інституту соціології НАН України, полярність ставлення до політичних партій посилюється (діаграма "Чи є в Україні політичні партії...?").

Чи є в Україні політичні партії і рухи, яким можна довірити владу?
% опитаних

З усіх класичних функцій політичних партій українські партії майже винятково зосереджені на функції боротьби за позиції у виборчих органах влади (хоча конкурують вони лише між собою). Тобто вони виступають насамперед як електоральні машини. Похідною від електоральної функції є функція участі в державному управлінні. Наші партії найбільше впливають на представницькі органи влади через свої фракції, а ось вплив на виконавчу владу здійснюється радше через їх представників, делегованих до відповідних органів влади. В обох випадках цей вплив є неоднозначним. У фракціях дуже часто шкутильгає партійна дисципліна. А представники у виконавчій владі виконують переважно лобістські функції. Головна проблема – українські партії не виробляють власного системного бачення державної політики та, відповідно, не реалізують свій політичний курс в органах державного управління.

Вкрай погано здійснюється функція відбору лідерів та еліт. У нас лідери формують партії, а не навпаки. Низька якість політичних еліт є наслідком невдалої реалізації цієї функції, торгівлі місцями у виборчих списках, відсутності системної кадрової політики в партіях тощо.

Погано здійснюються також функції представництва соціальних інтересів та їх узгодження. Сучасні партії дедалі більше відходять від колишньої ролі представників певних соціальних інтересів, представляючи радше інтереси певних харизматичних лідерів і певних бізнес-політичних угруповань. Можна говорити також хоча б про відносно та опосередковане представництво інтересів великих етнокультурних громад (наприклад, російськомовного та україномовного населення). Щодо узгодження різних соціальних інтересів, то українські партії далеко не завжди можуть узгодити навіть власні партійні інтереси, внаслідок поганої договороздатності.

На середньому рівні виконується функція залучення громадян до участі в політиці (хоч і краще, ніж раніше). За даними згаданого вище щорічного моніторингу, на цей час членами політичних партій називають себе близько 4% респондентів (для порівняння: до 1998р. – менше 1%, у I половині 2000-х років – близько 2%). Цей показник відповідає європейським стандартам².

Досить задовільно виконується функція забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу. Українська політика є однією з найбільш конкурентних у Східній Європі, не кажучи про пострадянський простір. Чи залишиться вона такою надалі? Питання є відкритим. Не виключається можливість започаткування тенденції переходу до "керованої демократії".

Незадовільною є реалізація функції формування громадської думки із суспільно-важливих питань. Ця функція виконується скоріше в деформованому вигляді, коли на перший план у партійних дискусіях виносяться проблеми, що не є ключовими для суспільства (наприклад, мовне питання), а про стратегічні питання розвитку держави, питання змісту та форми структурних реформ у партійно-політичних дискусіях не йдеться. Вкрай низькою залишається й культура партійних дискусій, чим подається поганий приклад громадянам.

Не ефективно виконується також функція забезпечення легітимності політичної системи. Відсутність єдності серед провідних партій з ключових

² Згідно з даними порівняльних європейських досліджень, за різними показниками партійно-політичної активності (участь у мітингах і демонстраціях, використання партійної символіки тощо) Україна випереджає практично всі східноєвропейські країни й поступається лише окремим країнам розвинутої демократії.

питань державної політики, надмірна конфліктність української політики підривають довіру і до системи влади, і до самих політичних партій.

– Чи можливі в сучасній Україні політичні партії, які представляли б інтереси соціальних груп, що виокремлюються за соціально-економічною ознакою, чи перехід до моделі catch-all (всеохоплюючих) партій відбувся безповоротно?

Від моделі представництва інтересів окремих соціальних груп відходять і сучасні європейські партії, тому не варто очікувати ставки на соціально-групову “спеціалізацію” від наших партій. Проте **модель всеохоплюючих партій у нас не зовсім працює через етнокультурну різноманітність суспільства.** Крім того, зв’язок з певними соціальними групами у нас все ж простежується. Насамперед, як зазначалося, це зв’язок з певними етнокультурними групами. Та ж Партія регіонів протягом останніх років виступає як партія, що переважно репрезентує інтереси російськомовного населення. Партії націонал-демократичного та націоналістичного спрямування орієнтуються на українськомовне населення. Ще один приклад – СПУ і Блок Литвина, які робили ставку на центрально-українські регіони та переважно сільський електорат. Були спроби, хоч і невдалі, представництва інтересів нового середнього класу. Але робота з цільовою соціальною групою і системне представництво її соціальних інтересів – це не тотожні речі. **У програмній і передвиборній діяльності наші партії займаються не стільки формулюванням і представництвом певних соціальних інтересів, скільки заграванням з масовими соціальними інстинктами, імітацією соціальних інтересів та їх маніпулюванням.** ■

Вадим КАРАШЕВ,
директор Інституту
глобальних стратегій

– Чи можлива поява в Україні загальнонаціональної політичної партії, для якої б розбіжності в соціокультурних орієнтаціях громадян різних регіонів не мали б принципового значення?

Поява в Україні загальнонаціональної політичної партії є питанням радше академічним, ніж прагматичним. **Виникнення такої партії можливе лише тоді, коли нація, визначивши власні зовнішні адміністративно-територіальні кордони, постає сформованою єдиною політико-правовою, національно-культурною, лінгвістичною спільнотою.** Перед такою спільнотою-нацією не виникає проблема вибору цивілізаційного коду, а відповідно – не ставиться питання про формат державності і стратегію національного розвитку. Протиріччя соціального, економічного, політико-партійного розвитку, що існують у межах вже сформованої нації, каналізуються в конкурентну партійну систему. Партії в подібних суспільствах репрезентують інтереси різних соціальних груп і конкурують за

Фахова дискусія, 27 травня 2010р.

програмними пропозиціями соціально-економічного розвитку, а тому – можуть бути масовими, загально-національними, оскільки всі стоять на варті інтересів держави та нації.

У 1991р. у фундамент української державності була вмонтована ідея *nation-building* або в українській транскрипції “націотворення”, носіями якої виступив масовий національно-демократичний рух. Однак із здобуттям незалежності ідея економічного суверенітету і створення інституційних ознак формальної державності підмінила ідею будівництва нації. Пріоритетними завданнями для пострадянської політичної еліти було створення автономної від союзного центру адміністративно-бюрократичної системи та відновлення економічних зв’язків на пострадянському та постсоціалістичному просторах.

На відміну від постсоціалістичної Східної Європи, де завданням демократичних рухів була реконверсія політичного режиму та відновлення ринкової економіки, в пострадянській Україні завданням національного руху було не лише позбавлення від тоталітарного минулого, але й від імперського центру. Тобто перед Україною стояло подвійне завдання – перезаснування радянської республіки на засадах незалежної держави та створення нації плюс побудова демократії і ринкової економіки.

Поки відбувалася розбудова адміністративно-бюрократичної системи, **партії функціонували як регіональні, місцеві організації.** Однак після завершення адміністративного проекту державності перед українською бюрократичною елітою постала проблема модернізації політичної системи. Тоді виявилось, що **був згаяний етап націотворення. Будь-які спроби “націоналізації” партій, тобто трансформація регіонально-територіальних об’єднань у загальнонаціональні політичні організації, зазнавали поразки.** Невирішене питання націотворення після кожних виборів заморожувало електорально-регіональні розбіжності в різних вимірах – лінгвістичному, економічному, історичному, конфесійному. Найбільш критичним фактором гальмування державо- та націотворення є те, що ці виміри накладаються один на одного та цементуються регіональними відмінностями: на Сході країни – російськомовне населення, православні парафії переважно Московського патріархату, слов’янсько-російська ідентичність, пострадянська сировинно-індустріальна економіка; на Заході – україномовне поліконфесійне населення, українсько-європейська ідентичність, економіка середнього та малого підприємництва.

Таким чином, в Україні поступово оформлюється цивілізаційний розкол: Європейський Захід – Російський Схід. У партійному полі репрезентантами цих регіональних кластерів виступають дві умовні “партії” – “партія Європи” та “партія Росії”. Тому загальнонаціональна партія можлива лише в умовах дооформлення або Європейської України, або Російської України. Або це будуть дві окремі України.

– Якими мали б бути її основні програмні принципи в економіці, соціальній сфері, внутрішній (в т.ч. гуманітарній), зовнішній політиці? Чи можна віднести таку партію до певної ідеологічної течії?

Питання створення основних програмних принципів загальнонаціональної партії прямо залежить від цивілізаційного вектора – проєвропейського або проросійського.

Після приходу В.Януковича як представника Сходу до влади Україна почала швидко входити до великоросійського простору. Партія регіонів, скоріш за все, зробить спробу створити загальноукраїнську партію влади на базі проросійського зовнішньо-політичного вектора та фронтальної односторонньої інтеграції з РФ – певну версію “проросійських уклоністів”. Уклоністів насамперед тому, що програмні принципи цієї партії будуть спрямовані на втягування України до геополітичного, культурного, гуманітарного, соціально-економічного російського цивілізаційного простору. Тому питання внутрішньо-політичного та соціально-економічного розвитку буде підпорядковане координатам великоросійської імперської політики.

Чи можна визначити ідеологію подібної партії? Ідеологія не може будуватися лише на зовнішньо-політичному односторонньому стрибку, вона повинна мати внутрішній національний контент. Відсутність національного порядку денного, а отже – національної програми економічних і соціальних реформ означає, що Україна отримає ще одну невдалу спробу імітації існування загальнонаціональної партії. ■

Микола ПРИМУШ,
професор Донецького
національного університету

– Чи можлива поява в Україні загальнонаціональної політичної партії, для якої б розбіжності соціокультурних орієнтацій громадян різних регіонів не мали б принципового значення?

У сучасному розумінні, партія – це група людей, які об'єдналися для участі в політичному житті та мають на меті завоювання політичної влади. У структурному аспекті в партії можна виділити три рівні. Найбільш невизначений і розмитий рівень – це той блок виборців, які ідентифікують себе з партією і

систематично голосують за неї на виборах. Другий – це офіційна партійна організація. Природно, **організаційна структура партії починається там, де знаходяться виборці.** Третій рівень – це партія в системі управління, що складається з посадових осіб у державному апараті, які отримали посади через належність до відповідної партії (губернатори, парламентарі, члени законодавчих зборів областей, місцевих органів та ін.).

У багатьох країнах комуністичні, соціалістичні та навіть соціал-демократичні партії, якщо й не зникли остаточно, то перебувають у занепаді. Навіть у консервативній Англії спостерігається процес деідеологізації старих партій і виникнення нових. Особливо помітний крах “старих лівих”.

Сьогодні можна констатувати, що **не лише в Україні, але й світі спостерігається криза ідей – аж до повного розмивання і зникнення ідеологій.**

В Україні відмовилися від соціалізму, але наші політичні еліти не сприйняли й західний лібералізм. За останні 10 років практично зійшли зі сцени КПУ, СПУ, ПСПУ, низка соціал-демократичних партій, Рух. Але народження та розвитку партій, які відстоювали б класичні ліберальні цінності, так і не сталося. Водночас, **без ідеології будь-яка партія перетворюється на комітет з вирішення певних питань, на лобістську контору, свідомо маніпулюючи страхами людей.**

Політичні ідеології стають дедалі більш мінливими, пишуться вже не на десятиліття, тим більше, не на століття, а “від виборів – до виборів”. З одного боку, це суттєво підриває довіру до таких ідеологій, а з іншого – дозволяє силам, які їх уособлюють, оперативно реагувати на вимоги часу. Така ситуація дозволяє політичним партіям більш чітко сконцентруватися на реалізації пріоритетних національних проєктів у сфері охорони здоров'я, освіти, сільського господарства та житлового будівництва.

Показовим є досвід партії “Единая Россия”, яка хоч і проводить всеросійські конкурси соціальних проєктів, спрямовані на становлення інститутів громадянського суспільства, проте навіть вона не вважається загальнонаціональною, оскільки у своїй роботі орієнтується на адміністративний ресурс, і партійні ідеї просуваються та реалізуються зверху. У цьому розумінні партія повністю дублює безрезультатний шлях розвитку КІРС:

1. “Единая Россия”, хоч і визначила у своїх програмних документах ідеологію (консерватизм), але методи роботи, партійна структура, свідомість багатьох чиновників залишилися “радянськими”, тобто немає орієнтації партійних функціонерів на соціокультурні особливості жителів Росії. Як результат – “Чеченська проблема”, Інгушетія;

2. “Единая Россия” хоча й отримує на виборах понад 60% голосів виборців, але в чотирьох регіонах посідає другу позицію: в Іркутській, Брянській, Сахалінській і Тульській областях виборці віддають перевагу комуністам.

Подібна ситуація, але з великими застереженнями, склалася в Україні. Подібність з Росією полягає в тому, що в орієнтаціях чиновників і методах їх роботи залишилися елементи радянської адміністративної

системи, тобто використання адміністративного ресурсу для них є нормою. Це чітко було видно в 1998р. – партія СДПУ(о), у 2002р. – блок “За Єдину Україну!”. Відмінність від Росії – лише в тому, що в Україні велику роль відіграє соціокультурний аспект: так жителі Сходу та Півдня орієнтуються на проросійську Партію регіонів, а жителі Центру, Півночі та Заходу – на націоналістичні партії, які проголошують курс на євроінтеграцію країни. Тобто говорити про створення єдиної загальнонаціональної партії не доводиться, навіть попри те, що багато партій себе такими називають і пропонують “загальнонаціональні стратегії розвитку”, однак пропонувані ними альтернативи навряд чи можуть замінити стару політику з її поділом на лівих і правих. Як зауважують експерти, із занепадом лівих і правих виникає можливість повної втрати того, що нам було так добре відомим раніше: ритм політики, її зв’язок з минулим і майбутнім, чіткий та ясний набір загроз і завдань, стабільна активність виборців та їх політична належність. Це не лише збільшує розчарування в політиці, але й підсилює враження безсилля правлячої еліти, яка, схоже, опікується лише захистом власних матеріальних інтересів.

Доводиться констатувати, що **зараз немає не лише ідеологічного, але й політичного проекту, який можна було б назвати настільки ж привабливим і водночас обережним, як проекти нації-держави, демократії, держави загального добробуту чи європейської інтеграції.** Ті ж політичні проекти, які прагнуть заповнити цю порожнечу, ставлять під загрозу демократію і цілісність суспільства.

Хоча кінець ідеологій може здатися спокусливим, без ідей, без дискусій політика загиває, і виборець не може зробити усвідомленого вибору. Більше того, **консенсус еліт визначається такими речами, які негласно, але постійно виключаються з громадського обговорення: причини бідності, влада великого бізнесу, вихолощення демократії і т.ін. Все це замінюють надуманими проблемами – мови, федералізації...**

Ліва утопія “рівності бідних” уже довела свою неспроможність і була відкинута самим суспільством. Утопії правих лібералів зруйновані досвідом реформ 1990-х років. Енергія догматичного протистояння “правих і лівих” розколює суспільство, породжує соціальні конфлікти. Національна партія за своєю суттю – це партія громадянської згоди, а не громадянської суперечки (конфлікту).

Отже, з огляду на викладене та з урахуванням сформованих світових і загальноукраїнських тенденцій, можна стверджувати, що **поява на українському політичному Олімпі загальнонаціональної партії є неможливою, навіть за умови встановлення толерантних відносин між регіонами в соціокультурній сфері.**

– Якими б мали бути її основні положення програми/принципів в економічній, соціальній сферах, внутрішній (в т.ч. гуманітарній) зовнішній політиці? Чи можна віднести таку партію до певної ідеологічної течії? Якщо так, до якої?

Припустимо, що нове ідеологічне вчення створено. Але чи стане воно фактично чинною ідеологією, залежить від безлічі факторів, що лежать поза межами цього вчення? Чи з’являться люди, які захочуть взяти

Фахова дискусія, 27 травня 2010р.

таке вчення за основу для своєї ідеології? Чи зможуть ці люди створити організацію, яка буде зберігати, покращувати, відстоювати та пропагувати це вчення? Чи зможуть вони на базі цього вчення виробити програму дій, подібну до тієї, яку свого часу створили комуністи на чолі з Леніним? Чи зможуть вони сформувати розуміння поточних конкретних подій в дусі нового вчення? Чи знайдуться достатньо великі та соціально значимі сили серед населення, які добровільно стануть об’єктом впливу нової ідеології? Наскільки здатними піти на жертви заради захисту нової ідеології та досягнення пропонованих нею ідеалів будуть прихильники цієї ідеології?

З точки зору цих факторів, пострадянська реальність України виглядає досить невтішно. Сили, які не бажають появи нової ідеології, про яку йдеться, і здатні перешкодити її появі, – значні; а сили, які прагнуть її появи і здатні докласти до цього зусилля, – слабкі (якщо взагалі існують). Уся система освіти та виховання побудована так, щоб не допустити людей зі способом мислення, здатним до сприйняття та розуміння нових ідей. ЗМІ, які стали головним фактором формування ідеологічних прихильностей населення, безперешкодно прищеплюють людям з дитинства спосіб мислення, який докорінно виключає хоча б якийсь наукове розуміння реальності та наукових учень. Людям, які хоча б зацікавилися ідеями вчення, про яке йдеться, просто нізвідки взятися. Державі, яка відкинула світську ідеологію і стала на шлях відродження релігійного начала, нова світська ідеологія ворожа. Ділові кола, у кращому випадку, до неї байдужі. Політичні кризи і громадянські розбіжності очолюють процес ідеологічної деградації країни. Тому нова ідеологія навряд чи може розраховувати на помітний успіх ізолювано від західних країн. Вона повинна створюватися як явище інтернаціональне, а не вузько національне.

Щоб ідеологічне вчення змогло вижити та відіграти помітну роль повинна з’явитись організована група людей, які приймають це вчення як свої переконання і готові присвятити свої сили його захисту і пропаганді. Тут потрібне історичне терпіння, бо така діяльність може принести бажані плоди лише через багато років, можливо – десятиліть.

Якщо з часом число людей, які приймають нову ідеологію, стане досить великим, вони можуть створити партію, що спирається на цю ідеологію, і виробити програму практичної діяльності. Який вигляд

матиме ця партія, залежить від конкретних умов, які складуться на той час у світі, та від здатності членів цієї партії зрозуміти їх і зробити практично доцільні висновки. Але це – справа майбутнього, та й то лише гіпотетичного.

А поки що з великою впевненістю про це можна сказати лише наступне: Партія Майбутнього не повинна розглядати себе як представницю інтересів якоїсь певної частини населення країни, чи-то пригноблених, експлуатованих, знедолених і т.п. класів на зразок пролетаріату в марксизмі. Це не означає, що таких суспільних категорій немає, – їх достатньо. Але Партія Майбутнього повинна надати представництво їх інтересів іншим організаціям, так само, як і використання цих категорій людей в інтересах партії (наприклад, як виборців). Вона повинна усвідомити себе насамперед як особливе об'єднання, що має одну мету: розробку нової ідеології (ідеології майбутнього), її пропаганду серед співгромадян незалежно від їх соціального становища, етнічної належності, статі, професії і т.п., збільшення числа однодумців та об'єднання їх у рамках цієї мети для спільних дій.

Сам характер нової ідеології підказує, що найбільш імовірними прихильниками нової ідеології можуть стати не представники нижчих верств населення, а люди з відносно високим рівнем освіти, культури, моральності, інтелектуальних інтересів, тобто – частина інтелектуальної, творчої та ділової еліти, схильна до індивідуальної опозиції до існуючого ладу і способу життя, яка помічає і певною мірою розуміє соціальну сутність панівного напрямку еволюції людства, стурбована згубними наслідками цієї еволюції. Такі люди можуть мати більш-менш високе соціальне становище, можуть бути активними та навіть успішними у своїй діяльності. Партія Майбутнього у сформованих на планеті умовах може зародитися лише на вищому рівні інтелектуально-творчого та морального життя сучасного суспільства.

Партія Майбутнього не повинна брати участь у дріб'язковій суспільно-політичній метушні в рамках існуючої соціальної організації. Не справа опозиції такого рівня діяти на благо цієї організації. У неї більш значна мета епохального масштабу, а саме – розпочати боротьбу людства за соціальний ідеал, альтернативний західному.

Таким чином, Партію Майбутнього можна віднести до т.зв. ідеології Просвітництва – певний синтез протилежних ідей – консерватизму та неомарксизму. До того ж, з останнім відбуватимуться складні трансформації, наприклад, у міжнародній

політиці та економіці. Сфера міжнародних відносин буде тяжіти до положень реалістів про необхідність збройного захисту власної території, але з урахуванням збереження панівної світ-системи (наприклад, Китай та Венесуела). В економіці дедалі більшої популярності набуватимуть ідеї соціально-орієнтованої економіки із впровадженням у виробництво високих технологій (наприклад, ЄС і США).

Консерватизм у цьому разі буде спрямований на соціальну та гуманітарну сфери. У гуманітарній сфері Партія Майбутнього особливий акцент зробить на системі нової освіти, в основу якої будуть покладені традиції класичної моральності; соціальна сфера буде зорієнтована на підтримку соціальної справедливості та толерантності соціокультурних відмінностей суспільства. ■

Валентин ЯКУШИК,
професор
Національного університету
"Кієво-Могилянська академія"

– Як можна охарактеризувати сьогоденне состояние партійної системи України? Можливо ли говорять о её кризисе?

Тезис о "кризисе партийной системы" в современной Украине вызывает вопрос: "Если это называть кризисом, то что же тогда расцвет?"

Огромное количество официально зарегистрированных партий (не менее 180), конечно, можно истолковывать как "кризис перепроизводства". Но активная роль многих из них как в парламентской, так и внепарламентской политической жизни говорит о том, что они – живой, действенный, существенный компонент политических процессов в Украине (иное дело – процессов какого типа?)

А наличие специфического рынка партий как объектов купли-продажи – обычно за немалые деньги, часто "под ключ" – свидетельствует о том, что **партии как институт политической системы довольно гармонично вписались в процессы экспансии принципов "свободного" (а иногда "управляемого", как и соответствующая демократия) рынка на практически все сферы "переходного" постсоветского общества.**

Может, безусловно, высказываться и мысль, что "настоящая", "правильная" партийная система, должна быть похожей на современную британскую или германскую. Но, *во-первых*, почему только на современные? Ведь и эти партийные системы проходили целый ряд этапов, отнюдь неоднозначных, в т.ч. и с точки зрения основных постулатов "чистой демократии". А, *во-вторых*, почему именно этих европейских стран? Откуда такое пренебрежение опытом не менее великих стран – таких, например, как Япония или Бразилия? И для чего забывать об Африке "южнее Сахары" или о традиционалистских государствах Океании?

Фахова дискусія, 27 травня 2010р.

Ещё неизвестно, что следует считать примером проявления “нетипичного” изоморфизма (схожести внешних форм при различии внутреннего содержания): (1) нынешнее, возникшее вследствие удачного стечения исторических обстоятельств, образцово-демократическое состояние партийных систем в странах северной Европы, или же (2) расцвет “кланово-племенного” партийного строительства в большинстве современных африканских (и некоторых постсоветских, посткоммунистических) стран.

– Какие из существующих проблем политических партий и партийной системы Украины являются реальными, а какие – мнимыми?

Остановлюсь на двух проблемах.

Проблема внутрипартийной демократии. Слышна справедливая критика, что партийные лидеры в Украине делают всё возможное, чтобы не допустить реальной ротации элит – как внутри самих партий, так и в стране в целом. Но кто сказал, что партии обязаны строиться на основе реальной внутренней демократии?

Да, в Украине партии законодательно (и на уровне господствующего политического дискурса) “принуждают” имитировать внутреннюю демократию. Но ведь многие (если не большинство) из организаторов партийного строительства и непосредственных потребителей их политического продукта отдают предпочтение внутрипартийным авторитарным структурам и процессам.

И “настоящая” демократия должна предоставить как претендентам на роль политических “пасторов”, так и их потенциальной и реальной “пастве” право на выбор, включая и выбор модели организации своих партийных структур.

Проблема идеологических партий. Политические партии с полным основанием могут создаваться не только для объединения идеологических единомышленников (и их попутчиков), но и для представительства (в т.ч. на вне- и над-идеологической основе) тех или иных кланов, этнических и субэтнических, языковых, региональных и земляческих групп, а также групп, структурируемых на базе традиционных связей между бывшими и нынешними сослуживцами и/или соучениками.

С учётом этого, партийная система Украины даёт широкий простор созданию под вывеской партийности комфортных условий для развёртывания клубной жизни и структур, способствующих максимально возможному самовыражению и самоутверждению лидеров “второго и третьего эшелона”. В частности, это касается проектов самообразования и “политического туризма”, которые становятся возможными особенно благодаря наличию значительного числа панъевропейских партий и глобальных межпартийных Интернационалов.

Зачастую это воспринимается нашими соотечественниками (и не безосновательно) как специфический рынок “официально декларируемых ценностей лояльностей” и вытекающих из них клубных услуг и привилегий. К примеру, дилемма, стоявшая в своё время перед “Батьківщиной” Ю.Тимошенко, – выбор лояльностей между Социнтерном (Партией европейских социалистов) и Европейской народной партией – не была по своей сути ценностной, а лишь “рыночно” обусловленной.

Критика подобных явлений с тех или иных ценностных позиций является нормальной, так же, как нормальна и сама подобная политическая реальность, пусть даже представляющаяся “извращённой” и “циничной”. Она адекватна типу социума, его эволюционному уровню и его нынешнему общесистемному состоянию.

– Какие сценарии эволюции партийной системы Украины возможны в будущем? Какие факторы будут определять выбор между ними?

В принципе, возможными, хотя в разной мере вероятными, выглядят такие варианты.

1. Продолжение характерного для “помаранчевого” и начального “постпомаранчевого” периода “управляемого хаоса” партстроительства, сохранение атомизированной партийной системы с двумя разновидностями противостоящих друг другу центров тяготения и двумя типами линий политического противостояния: этнонационализм (с элементами трайбализма) – цивилизационный консерватизм; защита всевластия олигархии и системы чиновничьего произвола – движение к социальной солидарности и гуманистичной справедливости.

2. Неконтролируемая умеренная поляризация партийной системы на базе формирования межпартийных (и внепартийных) “мегаблоков” в рамках общей логики цивилизационного ценностного размежевания по условной линии “запад – восток (юго-восток)”. При этом будет сохраняться и “серая зона”, которую могут заполнить партийные и фракционные структуры, созданные не-этнонационалистическими, прагматически ориентированными группами, отошедшими от БЮТ. Возможна также дальнейшая радикализация нынешнего руководства БЮТ и ведомых им политических сил, их всё большее скатывание в региональное “политическое гетто”.

3. Перенос реальной партийной политики из центра (из общенациональных политических институтов и СМИ) в регионы и регионализация партийной системы, формирование в значительной степени автономных региональных партийных систем. Такое состояние может возникнуть в случае безвольной и аморфной политики партийного и коалиционного строительства со стороны нынешнего политического гегемона – Партии регионов и группирующихся вокруг неё политических сил, либо же, наоборот, – при преобладании в этой политике волевых и чётко структурированных действий, осуществляемых со стратегически бесперспективных позиций безудержного бюрократического (и предпринимательского) эгоцентризма.

4. Формирование научно и политтехнологически выверенной плюралистической партийной системы с партией-гегемоном, при заимствовании действенных элементов, разработанных либерал-демократами Японии, христианскими демократами Италии, революционно-институционалистской партией Мексики, а также партией “Единая Россия” в РФ. Следует отметить, что создание подобного типа партийной системы не исключено, но маловероятно, в силу широкого спектра и сложности задач, связанных с реализацией этого проекта.

В любом случае, несомненным является то, что партийная система Украины в ближайшем обозримом будущем будет коренным образом переформатирована, что может происходить как в эволюционной, так и кризисной (скачкообразной) форме. ■

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТО-ПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ*

Еволюція партійної системи: характер і чинники впливу

Характер еволюції партійної системи протягом 20 років переважна більшість експертів оцінюють як стагнацію.

За оцінками експертів, найбільший вплив на її формування справляли зміни в нормативно-правовому полі діяльності партій (зміни виборчого законодавства, прийняття Конституції і внесення до неї змін, прийняття законів про об'єднання громадян та про політичні партії).

Другий за інтенсивністю вплив мали політичні події, в т.ч. ті, що викликали зміни в характері політичного режиму (насамперед – Помаранчева революція, президентські вибори 2010р. та перемога на них В.Януковича), а також деякі процеси в політичних партіях (заборона КПУ в 1991р., перетворення НРУ на політичну партію в 1993р.). Дещо нижче оцінено вплив політичних процесів і подій кінця 1990-х – початку 2000-х років, а також процесів створення партій певних типів (“партій влади”, “лідерських” партій тощо).

На думку експертів, найбільш дієво впливали на політичні партії та партійну систему позиції найбільших ФПГ. Дещо нижче оцінюється ефективність впливу діяльності ЗМІ та дії органів влади (формування нормативно-правового поля діяльності партій). Далі за ефективністю впливу – громадська думка, діяльність міжнародних фондів і програм, позиції органів влади зарубіжних країн та їх об'єднань, позиції інститутів громадянського суспільства України. На останньому місці – позиції політичних партій зарубіжних країн.

Сучасний стан політичних партій: характеристики і проблеми

На думку абсолютної більшості (90%) експертів, політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур. Понад половина експертів вважають, що вони служать інтересам партійних лідерів, і лише 12% – переконані, що партії служать інтересам виборців.

Рівень виконання партіями своїх функцій експерти оцінили по-різному. Найкраще виконується функція боротьби за владу, найгірше – такі функції, як соціальна інтеграція, соціальне представництво.

Однакові частки експертів вважають, що представниками інтересів громадян у суспільних процесах мають бути політичні партії і громадські організації. Ці два типи інститутів мають значний відрив від інших, наведених у переліку (профспілки, ЗМІ, окремі політики та ін.).

Досить цікавим є розподіл думок експертів стосовно притаманності вітчизняним партіям певних ознак. Так, більшість експертів вважають, що в Україні є партії, які представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують з ними постійні зв'язки.

Водночас, так само більшість експертів ставлять під сумнів наявність партій, фінансово незалежних від ФПГ, загальнонаціональних за своїм характером, таких, що регулярно звітують перед своїми виборцями і дотримуються принципів внутрішньопартійної демократії.

Думки експертів стосовно наявності ідеологічно послідовних партій розділилися майже навпіл: 49% визнають наявність таких партій, тоді як 44% її заперечують.

Оцінюючи ступінь притаманності партіям певних якостей (характеристик) експерти найбільш критично оцінили вміння та бажання захищати інтереси простих людей, а також вміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян – понад 40% експертів вважають, що вони відсутні в усіх політичних партіях.

Більшість експертів (від переважної до простої) вважають, що лише окремим партіям притаманні такі характеристики, як: вміння організувати роботу на місцях; наявність сильних лідерів; вміння виробити чітку програму дій; наявність достатнього фінансування; вміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян; наявність чіткої стратегії розвитку держави. Лише 1-3% експертів вважають, що кожна з наведених вище характеристик притаманна практично всім партіям в Україні.

Найбільші частки експертів вважають, що політичним партіям, насамперед, не вистачає наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави, а також вміння та бажання захищати інтереси простих людей.

Дещо менші частки експертів відзначили, що партіям не вистачає вміння виробити чітку програму дій,

¹ Всеукраїнське опитування експертів “Розвиток політичних партій в Україні” проведене соціологічною службою Центру Разумкова 14-20 травня 2010р. Опитано 100 експертів – представники органів державного управління, науково-дослідних установ, керівництва політичних партій, ВНЗ, незалежні експерти, політологи, юристи.

достатнього фінансування, вміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян, організувати роботу на місцях.

Найбільш актуальними проблемами політичних партій, на думку експертів, є політична корупція, невідповідність виборчим та залежність від ФПГ.

Далі (в порядку зменшення ваги) були названі: переважно регіональний характер підтримки; слабкість програмно-ідеологічних засад; відсутність постійної комунікації з суспільством; брак внутрішньо-партійної демократії; відсутність стабільної соціальної бази та залежність від зовнішніх впливів. При цьому, всі ці проблеми мають досить високу актуальність – від 3,47 до 4,32 бала за п'ятибальною шкалою.

Партії та ідеології

Порівняно з громадянами, експерти значно чіткіше визначили притаманність певних політичних принципів лівим, центристським і правим партіям (таблиця

“Визначення експертами головних принципів лівих, центристських і правих партій”²). В експертних оцінках різниця між цими партіями в частині головних принципів у різних сферах внутрішньої і зовнішньої політики виглядає досить виразною.

Оцінюючи провідні політичні сили України в категоріях **“ліві – праві – центристи”**, експерти однозначно віднесли до лівих партій КПУ.

До центристів – переважна більшість віднесли Блок Литвина.

“Нашу Україну” більшість експертів віднесла до правих сил, хоча 27% – вважають її центристською. **Партію регіонів** більшість також віднесла до центристських сил, проте, помітні частки віднесли її до лівих і до правих політичних сил. **БЮТ** відносна більшість віднесли до центристських сил, хоча не набагато менша частка – до правих.

Зважаючи на визначені експертами **“маркери”**, такі оцінки не викликають подиву, оскільки у програмах та

Визначення експертами головних принципів лівих, центристських і правих партій

Напрями	У соціально-економічній політиці	У внутрішній і правовій політиці	У гуманітарній політиці	У зовнішній та безпековій політиці
Ліві партії	заборона вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення; розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств; захист інтересів громадян з низькими доходами; більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили; заборона продажу землі особам, які не є громадянами України	забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості; рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”; створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави	запровадження російської мови як другої державної	приєднання України до Союзу Росії і Білорусії та вступ до ЄП; приєднання до оборонного союзу країн СНД (ОДКБ)
Центристські партії	захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів; пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу; створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів; більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили	зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони; рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”; підхід до влади як до “найманого працівника” суспільства, забезпечення підзвітності і підконтрольності влади суспільству	розуміння української нації як усіх громадян України, незалежно від їх національності; захист державою прав усіх національних груп рівною мірою; однакове ставлення держави до всіх Церков і конфесій, що існують в Україні, партнерські відносини з ними, неутручання в міжконфесійні та міжцерковні відносини	реалізація Україною курсу на наближення до європейських стандартів життя та захисту прав громадянина, не ставлячи питань про членство в міжнародних об'єднаннях; не входження України до існуючих військових блоків, закріплення статусу нейтральної держави
Праві партії	державне сприяння крупному національному бізнесу; приватна власність на землю, вільна купівля-продаж землі сільськогосподарського призначення; створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів	надання “еліті” певних привілеїв, зумовлених її статусом; забезпечення пріоритету прав особистості перед правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.); створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави; зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони; підхід до влади як до “найманого працівника” суспільства, забезпечення підзвітності і підконтрольності влади суспільству	розуміння української нації як громадян України української національності, корінного народу, громадян інших національностей – як національних меншин; пріоритетний захист державою прав української нації; державний статус української мови; державне сприяння створенню в Україні єдиної Помісної православної церкви	вступ України до НАТО; вступ України до ЄС в осяжній перспективі

² Певний принцип віднесено до характеристик однієї групи партій, якщо його віднесли до неї понад 50% експертів. Якщо певний принцип віднесли до однієї групи менше половини експертів, то він віднесений до тих груп, до яких його віднесли не менш ніж 30% експертів. Принципи визначені за сферами, в порядку зменшення підтримки.

підходах згаданих партій і блоків (крім КПУ) можна знайти поєднання принципів, які, на думку експертів, характеризують різні політичні сили.

Партії в Парламенті: влада і опозиція, виборче законодавство

На думку майже половини експертів, парламентські політичні сили несуттєво відрізняються між собою за своїми передвиборними програмами (наявність помітної різниці чи, навпаки, її відсутність засвідчили рівні частки респондентів). Водночас, стосовно характеру діяльності політичних сил такої визначеності позицій немає: відносна більшість (39%) експертів вважають, що різниця виражена помітно, водночас 35% – що різниці майже немає. Кожен п'ятий експерт констатує наявність незначної різниці.

Експерти без проблем класифікували партії за критерієм опозиційності. Понад 70% експертів віднесли до опозиції БЮТ і ВО “Свобода”, понад 50% – “Народну самооборону”, НРУ, “Громадянську позицію”, “Нашу Україну”, понад 40% – “Фронт змін” та УНП. Лише 5% визначили як опозиційну партію “Сильна Україна” на чолі з С.Тігіпком.

Переважає більшість експертів визнають недостатню захищеність прав опозиції в Україні: 46% вважають, що ці права захищені частково; 40% – вважають їх зовсім незахищеними; лише 13% – дотримуються думки, що права опозиції в Україні захищені.

На думку експертів, максимальний вплив на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Парламенті мають збіг/конфлікт інтересів цих сил у боротьбі за владу та інтереси фінансових спонсорів партій. Другу за значимістю групу чинників становлять економічні інтереси керівництва партій і внутрішньопартійна конкуренція (конфлікти між лідерами певної партії чи блоку). Серед інших чинників (у порядку зменшення значимості): інтереси членів партій, зовнішній (закордонний) вплив, ідеології, передвиборні програми; на останньому місці – інтереси виборців, які голосували за ці партії.

Бажаний “образ” партії

Бачення експертами “нормативної моделі” побудови політичної партії є неоднозначним. Переважає більшість експертів упевнені, що партії обов'язково повинні мати ідеологію, тобто віддають перевагу типу “ідеологічних” партій перед “прагматичними”. Водночас, лише 36% експертів вважають за обов'язкове для партій виступати представниками певної соціальної групи, 19% – підтримують модель “всеохоплюючої” партії, а 20% – вважають правильними обидва підходи.

Відносна більшість (43%) експертів вважають, що партії в Україні мають розвиватися в напрямі “всеохоплюючих”, орієнтуватися на підтримку різних верств населення; втричі менше експертів – підтримують модель “класових” партій, які представлятимуть інтереси певних соціальних груп; 40% – упевнені, що в Україні мають існувати партії обох типів.

Також відносна більшість експертів підтримують розвиток партій в напрямі “прагматичних”, програмні документи яких враховуватимуть потреби та інтереси якомога ширшого кола виборців. Розвиток

партій як “доктринальних”, програмні документи яких базуватимуться на основі класичних політичних ідеологій, підтримують менше чверті експертів. Третина – вважають, що в Україні мають бути партії обох типів.

В питанні взаємовідносин фракції і депутата, обраного за партійними списками відповідної партії чи блоку, більшість експертів підтримують позиції т.зв. “імперативного мандата”: вважають, що депутат не повинен мати можливості не входити до фракції чи вільно виходити з неї, не нести жодних санкцій в разі виключення з фракції, входити до складу коаліції “на індивідуальних засадах”, якщо його фракція перебуває в опозиції. Більшість експертів підтримують права депутатів голосувати всупереч позиції власної фракції та публічно критикувати її позиції.

Водночас, слід зазначити, що в усіх питаннях, що ставилися, досить помітні частки експертів мають протилежні думки.

Експерти досить критично оцінюють вплив пропорційного способу формування на діяльність Верховної Ради та органів місцевого самоврядування. За 10-бальною шкалою, усі оцінки розмістилися в діапазоні 3,89-4,79 бала. Відносно вище був оцінений вплив пропорційної системи на діяльність Парламенту, найнижче – на діяльність районних і міських рад.

Серед ініціатив щодо вдосконалення нинішнього варіанту пропорційної системи виборів до Парламенту переважна більшість експертів назвали запровадження відкритих і регіональних виборчих списків. Так само переважна більшість – проти скасування виборчого бар'єру. Понад половина – підтримують пропозицію про встановлення диференційованого бар'єру для політичних партій і виборчих блоків.

Неоднозначно сприймаються пропозиції про значне підвищення виборчого бар'єру та про заборону блокам брати участь у виборах (відповідно, за – 45% і 41%, проти – 43% і 32%).

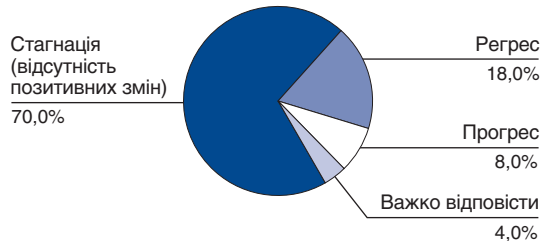
Напрями еволюції партійної системи

На відміну від громадян, серед експертів абсолютна більшість визнають необхідність існування в Україні багатопартійної системи. Стосовно кількості партій думки експертів розділилися: приблизно рівні частки вважають, що має бути, відповідно, до п'яти партій, та від 5 до 10 партій, дещо менше – що партій має бути від 10 до 20.

Підтримкою відносної більшості експертів користується напрям, який передбачає наявність партійної системи з 5-7 партіями різних спрямувань, які можуть утворювати коаліції різного формату, тобто до багатопартійної системи без домінуючої партії, поміркованого плюралізму.

Рівні частки експертів (по 28%) підтримують, відповідно, еволюцію до двопартійної системи (з двома сильними центристськими партіями) та до “трипартійної”, в якій одна з партій (центристська) є домінуючою, інші (право- та лівоцентристська) – по чергово входять до коаліції з нею. ■

20 років тому в Україні почала формуватися багатопартійна система. Сьогодні зареєстровано вже понад 170 політичних партій. Як би Ви оцінили процес розвитку багатопартійності в Україні?
% опитаних експертів

Оцінка інтенсивності впливу наведених подій на формування партійної системи в Україні в 1990-2010рр.*
середній бал

Прийняття Конституції України у 1996р.	7,34
Запровадження повністю пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 2004р.	7,22
Прийняття Закону "Про політичні партії в Україні" у 2001р.	7,18
Запровадження змішаної, мажоритарно-пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 1997р.	7,16
Внесення змін до Конституції України у 2004р., які передбачали формування Уряду коаліцією депутатських фракцій	6,73
Президентські вибори 2004р., Помаранчева революція	6,65
Прийняття Закону "Про об'єднання громадян" у 1992р.	6,23
Заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р.	6,14
Президентські вибори 2010р., перемога лідера Партії регіонів В.Януковича	6,10
Перетворення Народного Руху України на політичну партію у 1993р.	6,03
Політична криза 2006-2007рр. та дострокові вибори 2007р.	5,71
Створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах-2010 С.Тігіпком, А.Яценюком, А.Гриценком	5,36
Акції протесту "Україна без Кучми"	5,29
Законодавче запровадження державного фінансування політичних партій у 2005р. та його наступне скасування	5,04
Спроби створення в Україні "партій влади" (НДП, АПУ)	4,92
Президентські вибори 1999р.	4,92
Конфлікти між Президентом Л.Кучмою і Верховною Радою у 1998-2000рр.	4,91
"Касетний скандал", "справа Гонгадзе"	4,62
Спроби створення партій бізнес-структурами ("Громада", ПНЕРУ та ін.)	4,60

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає мінімальний вплив, а "10" – максимальний.

Хто має в першу чергу представляти інтереси громадян у суспільних процесах?
% опитаних експертів

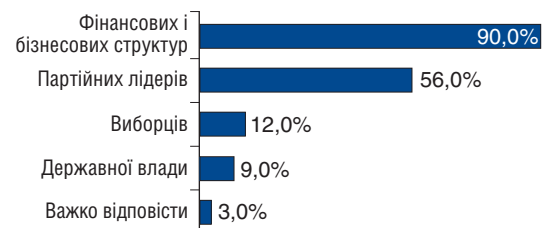

Оцінка ефективності впливу наведених чинників на розвиток політичних партій та партійної системи в Україні*, середній бал

Позиції найбільших ФПГ	3,98
Діяльність ЗМІ	3,39
Дії органів влади (прийняття законів, інших нормативно-правових актів стосовно політичних партій)	3,26
Громадська думка стосовно політичних партій	2,76
Діяльність фондів, програм, проектів допомоги, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій	2,65
Позиції органів влади зарубіжних країн та їх об'єднань	2,55
Позиції інститутів громадянського суспільства (неурядових організацій, профспілок) України	2,50
Позиції політичних партій зарубіжних країн	2,02

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну ефективність, а "5" – максимальну.

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?*
% опитаних експертів

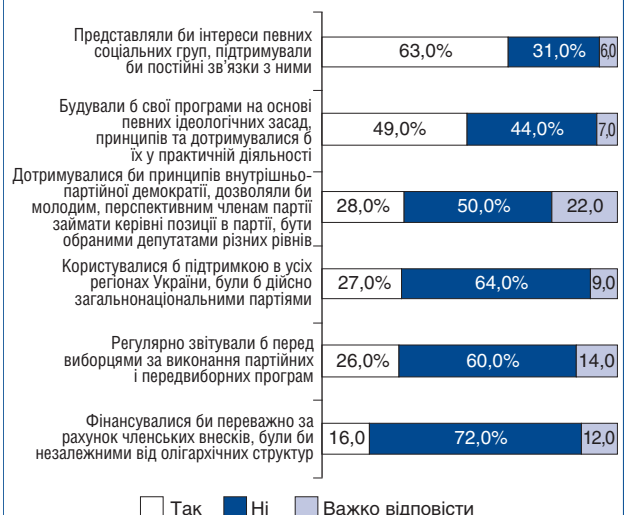
* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Оцінка рівня виконання політичними партіями України своїх функцій*, середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що не виконують зовсім, а "5" – виконують повною мірою.

Чи є в Україні політичні партії, які б відповідали наведеним критеріям?
% опитаних експертів

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних експертів

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України є наведені проблеми?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну актуальність, а "5" – максимальну.

До якого ідеологічного напрямку Ви віднесли б партію, яка керується наведеними ідейними принципами – до лівих, правих або центристів?*
% опитаних експертів

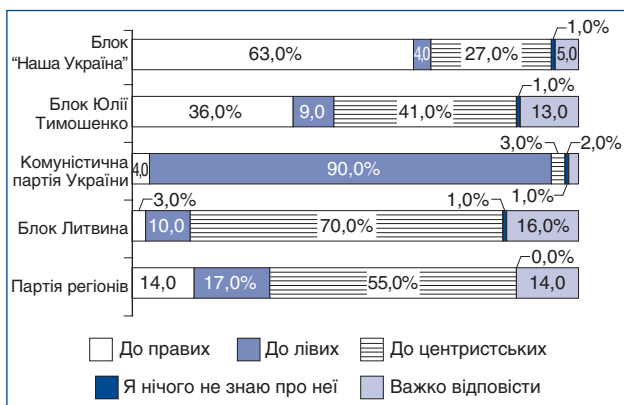
	Ліві	Праві	Центристи	До жодного	Важко відповісти
Соціально-економічна політика					
Створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів	6,0	38,0	48,0	7,0	9,0
Державне сприяння крупному національному бізнесу	9,0	52,0	35,0	3,0	9,0
Пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу	9,0	26,0	62,0	2,0	6,0
Захист інтересів громадян з низькими доходами	72,0	10,0	15,0	6,0	4,0
Розширення державного сектору економіки, повернення у державну власність раніше приватизованих підприємств	77,0	11,0	7,0	4,0	3,0
Захист інтересів "середнього класу" – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	15,0	25,0	63,0	2,0	3,0
Більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили	48,0	14,0	34,0	5,0	5,0
Приватна власність на землю, вільна купівля-продаж землі, в т.ч. сільськогосподарського призначення	4,0	66,0	28,0	3,0	5,0
Заборона вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення	79,0	9,0	7,0	3,0	3,0
Заборона продажу землі особам, які не є громадянами України	45,0	27,0	16,0	6,0	11,0
Внутрішня та правова політика					
Рівність усіх громадян перед законом – "Закон один для всіх"	34,0	28,0	41,0	9,0	8,0
Надання "еліті" суспільства певних привілеїв, зумовлених її статусом	5,0	47,0	16,0	17,0	19,0
Забезпечення пріоритету прав особистості перед правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)	10,0	40,0	28,0	13,0	11,0
Створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави	32,0	36,0	20,0	8,0	9,0
Підхід до влади як до "найманого працівника" суспільства, забезпечення підзвітності та підконтрольності влади суспільству	18,0	30,0	41,0	12,0	9,0
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	56,0	15,0	13,0	6,0	11,0
Концентрація влади у столиці, забезпечення максимальної керованості з центру процесів у всіх регіонах країни	27,0	28,0	22,0	20,0	8,0
Зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони	16,0	32,0	43,0	7,0	13,0
Гуманітарна політика					
Українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх національності. Тому держава повинна захищати права всіх національних груп рівною мірою	31,0	15,0	62,0	4,0	6,0
Українська нація – це громадяни України української національності. Вони є корінним народом на території України, а представники інших національностей є національними меншинами. Українська держава повинна захищати права української нації в першу чергу	6,0	64,0	7,0	10,0	14,0
В Україні повинна бути єдина державна мова – українська. Російська та інші національні мови мають вільно розвиватися і вживатися на всій території України в усіх сферах	4,0	52,0	41,0	3,0	7,0
В Україні має бути дві державні мови – українська та російська	63,0	9,0	20,0	8,0	7,0
В Україні має бути єдина Помісна православна церква, влада має всіляко цьому сприяти	6,0	55,0	13,0	14,0	13,0
Держава має захищати канонічне православ'я в Україні	19,0	17,0	21,0	18,0	28,0
Держава має однаково ставитися до всіх Церков і конфесій, що існують в Україні, мати з ними партнерські відносини, не втручатися у міжконфесійні та міжцерковні відносини	12,0	13,0	62,0	12,0	8,0
Зовнішня політика та безпека					
Україна має реалізовувати курс на наближення до європейських стандартів життя та захисту прав громадянина, не ставлячи питання про членство в міжнародних об'єднаннях	10,0	29,0	56,0	3,0	9,0
Україна повинна ставити за мету вступ до ЄС в осяжній перспективі	8,0	54,0	34,0	3,0	12,0
Україна має увійти до Союзу Росії і Білорусі, вступити до Єдиного Економічного Простору	81,0	4,0	7,0	7,0	4,0
Україна не повинна входити до існуючих військових блоків, а мати статус нейтральної держави	27,0	11,0	54,0	9,0	9,0
Україна повинна вступити до НАТО	2,0	74,0	11,0	7,0	12,0
Україна повинна приєднатися до оборонного союзу країн СНД	70,0	4,0	5,0	10,0	11,0

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

**Якою мірою політичним партіям України, про діяльність яких Вам відомо, притаманні
кожна з наведених якостей чи характеристик?**
% опитаних експертів

	Ця якість виражена практично в усіх політичних партій	Ця якість виражена у більшості політичних партій	Ця якість виражена лише у деяких політичних партій	Цієї якості немає у жодної політичної партії	Важко відповісти
Наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	3,0	15,0	56,0	23,0	3,0
Уміння виробити чітку програму дій	2,0	5,0	70,0	20,0	3,0
Уміння і бажання захищати інтереси простих людей	1,0	6,0	44,0	44,0	5,0
Наявність достатнього фінансування	2,0	23,0	66,0	2,0	7,0
Наявність сильних лідерів	1,0	17,0	75,0	6,0	1,0
Уміння організовувати роботу на місцях	1,0	8,0	75,0	12,0	4,0
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	1,0	4,0	50,0	42,0	3,0
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	2,0	12,0	62,0	19,0	5,0

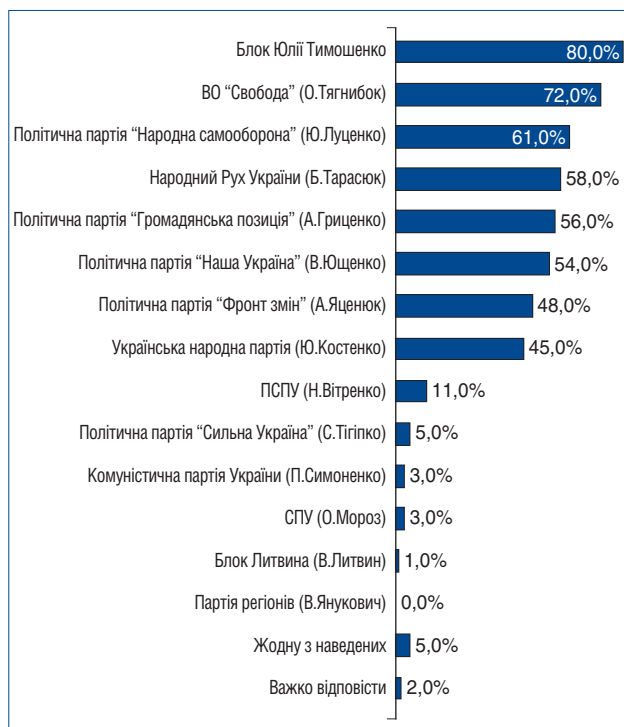
До яких політичних сил – лівих, правих чи центристських – відноситься кожна з наведених політичних сил?
% опитаних експертів

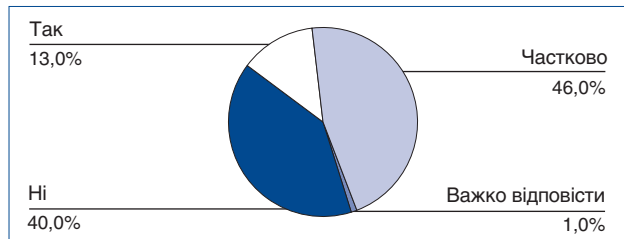
Наскільки істотною є різниця між головними політичними силами, що представлені в нинішній Верховній Раді?
% опитаних експертів

Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?*
% опитаних експертів

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

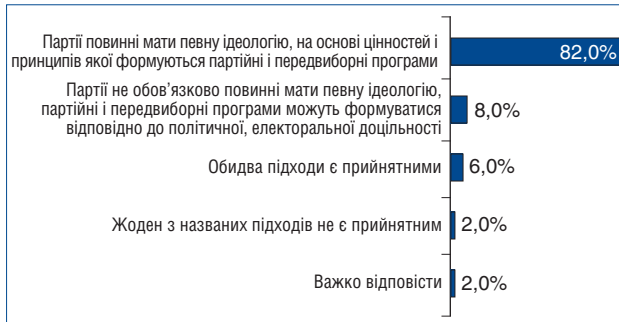
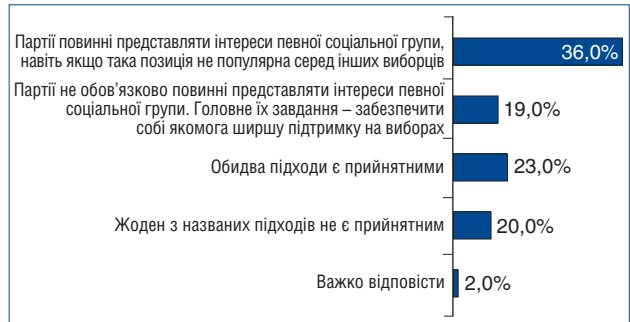
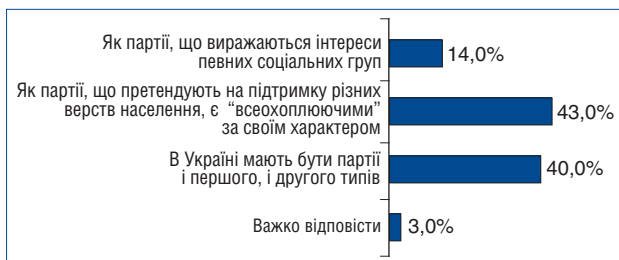
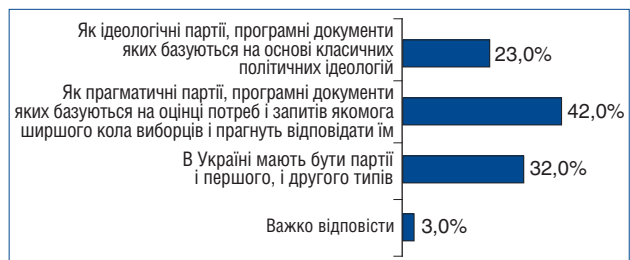
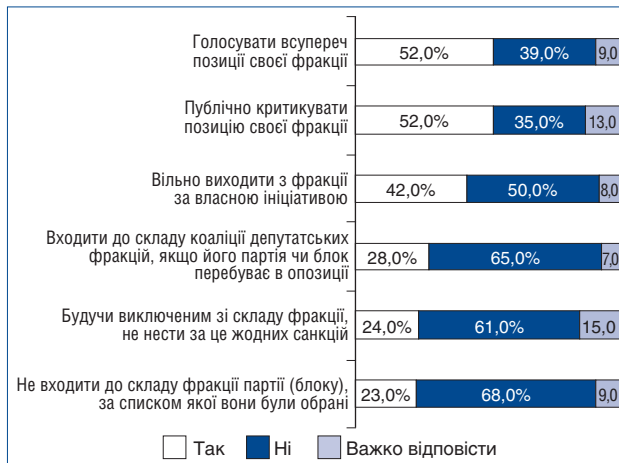
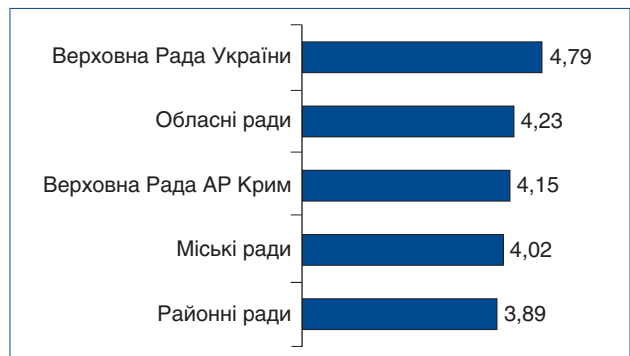

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Верховній Раді?*
середній бал

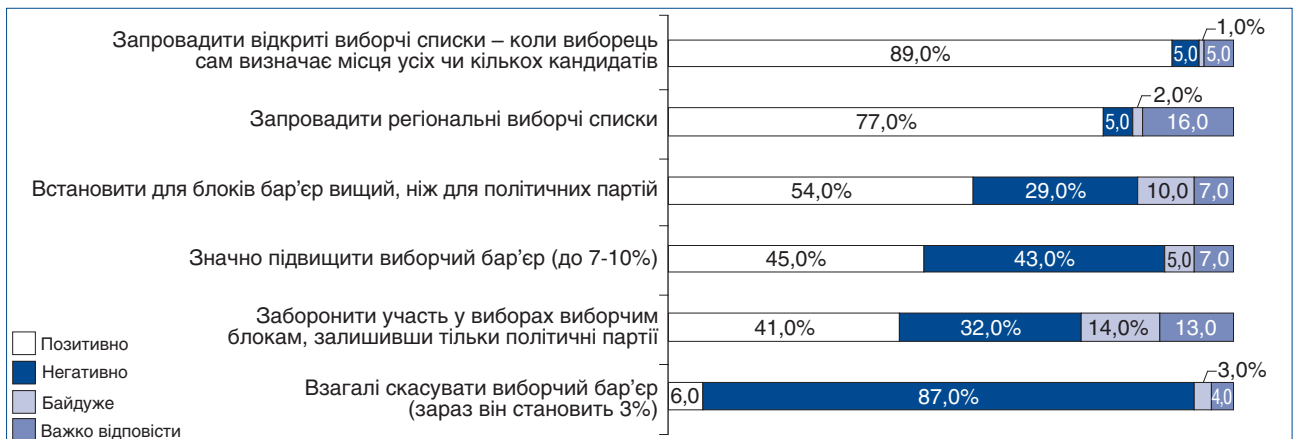

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

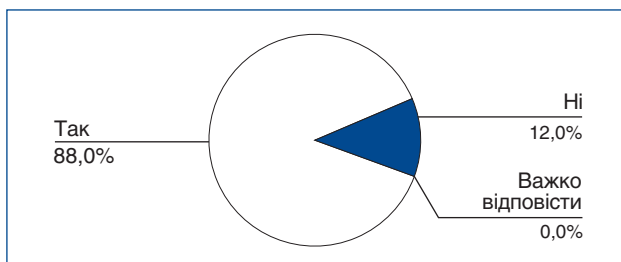
* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальний вплив, а "5" – максимальний.

Який підхід до ідеологічних засад діяльності політичних партій є більш прийнятним в умовах України?
% опитаних експертів

З яким підходом до побудови політичних партій в Україні Ви згодні найбільшою мірою?
% опитаних експертів

В якому напрямі мають розвиватися політичні партії в Україні за характером соціального представництва?
% опитаних експертів

В якому напрямі мають розвиватися політичні партії в Україні за характером їх програмних засад?
% опитаних експертів

Чи повинні депутати, обрані за партійним списком, мати можливість...?
% опитаних експертів

З 2006р. Верховна Рада та місцеві ради різних рівнів в Україні формуються за партійною ознакою. Як би ви оцінили вплив такого способу формування на ефективність діяльності рад?*
середній бал

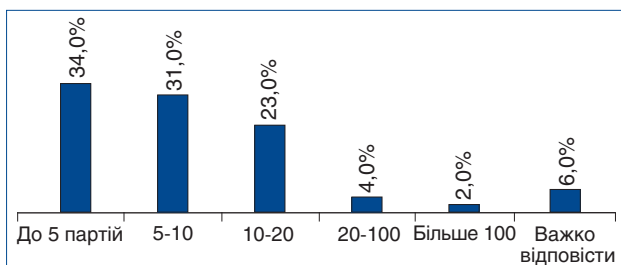
* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає максимально негативний вплив, а "10" – максимально позитивний.

Протягом останнього часу вносилися різні ініціативи щодо удосконалення Закону про вибори народних депутатів України. Як би Ви поставилися до наведених пропозицій?
% опитаних експертів

Чи потрібна Україні багатопартійна система?
% опитаних експертів

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?
% опитаних експертів

Який напрям еволюції партійної системи в Україні в майбутньому є найбільш сприятливим для розвитку країни?
% опитаних експертів

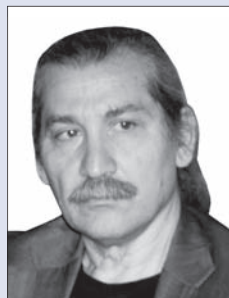
Оцінка електоральних ресурсів наведених політичних партій та блоків*, середній бал

	Організаційний ресурс (чисельність, розгалуженість мережі парторганізацій в регіонах, їх дієздатність)	Фінансовий ресурс (потенційні можливості для залучення коштів на ведення перед-виборної кампанії)	Медіа-ресурс (наявність власних ЗМІ, можливість доступу до центральних та регіональних друкованих та електронних ЗМІ)	Адміністративний ресурс (наявність представників партії на керівних посадах у центральних та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування)	Ідеологічний ресурс (наявність у партії власної ідеології, яка сприймається електоратом, здатність до розробки на її основі якісних перед-виборних програмних документів)	Кадровий ресурс (наявність підготовлених кадрів для заміщення посад у центральних та місцевих органах виконавчої влади в разі перемоги партії на виборах)	PR-ресурс (наявність у партії популярної символіки, "розкрученого" бренду, знакових для певних суспільних кіл постатей, здатності до проведення ефективної рекламної кампанії)	Загальний індекс (наявності різних видів ресурсів)
Партія регіонів	4,36	4,78	4,53	4,67	3,26	3,90	4,29	4,33
Блок Юлії Тимошенко	3,86	4,08	3,45	3,03	2,89	3,23	3,94	3,73
КПУ	2,74	2,18	2,02	2,05	3,18	2,17	2,67	2,40
Блок "НУНС"	2,51	2,61	2,51	2,16	2,52	2,28	2,67	2,32
Фронт змін	2,35	2,78	2,20	1,69	2,17	2,09	2,59	2,28
Блок Литвина	2,24	2,44	2,16	2,35	1,94	2,28	2,22	2,17
Сильна Україна	2,05	2,60	2,11	1,73	1,98	1,88	2,20	2,07
ВО "Свобода"	2,19	1,91	1,72	1,43	3,03	1,83	2,56	2,00
СПУ	1,79	1,54	1,45	1,52	2,04	1,66	1,84	1,63
ПСПУ	1,52	1,51	1,40	1,34	1,80	1,35	1,62	1,46
Громадянська позиція	1,53	1,49	1,47	1,27	1,89	1,48	1,58	1,44

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ресурс мінімальний, а "5" – ресурс максимальний.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ МАЙБУТНЄ: СТАБІЛІЗАЦІЯ, КОНСЕРВАЦІЯ, (Р)ЕВОЛЮЦІЯ?*

У НАС ВІДБУВАЄТЬСЯ ІНВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Віталій КОНОНОВ,
екс-голова
Партії зелених України,
народний депутат України
III скликання

Добре пам'ятаю процес становлення української багатопартійності – адже Партія зелених була третьою офіційно зареєстрованою політичною партією в Україні. Але 20 років тому, коли в Україні зароджувалася партійна система, дуже важко було уявити, що вона стане такою, як зараз. Коли ми в той час починали, то думали, що у нас буде європейська модель, і більшість із нас схилилися до німецької моделі парламентаризму...

Є багато причин, з яких сьогодні українські громадяни не сприймають багатопартійність. Можна говорити про тяжкий спадок радянських часів, коли існувала лише одна – Комуністична партія. І через це саме слово “партія” викликало в українського народу відчуження, яке існує й досі. На жаль, владна еліта незалежної України також добре попрацювала над тим, щоб партії в народі не любили.

Вважаю, що до назви нашої дискусії треба додати ще одне слово: “інволюція”, оскільки процес створення справжніх партій у нас згортається у принципі. Сьогодні існує тенденція до створення політичних проєктів великим капіталом. Організації, які обслуговують його інтереси, називаються партіями, але насправді – це просто політичні корпорації.

Можна багато говорити про те, які проблеми заважають розвитку партій в Україні, але я не можу сказати, що треба зробити, щоб наш народ сприйняв політичні партії і почав голосувати за ідеї, а не за особистості. Тому чекаю від фахової дискусії висновків і для себе. ■

Фахова дискусія, 27 травня 2010р.

ПАРТІЇ МОЖУТЬ МАТИ УСПІХ І БЕЗ ПІДТРИМКИ ОЛІГАРХІЇ

Микола КАТЕРИНЧУК,
народний депутат України,
лідер Європейської партії України

Українське суспільство проходить сьогодні випробування на здатність захистити ті мінімальні демократичні свободи, що були завойовані за останні п'ять років. У цьому дуже багато залежатиме від партій, партійної системи.

Довіра громадян до політичних партій є дуже низькою. Головна причина полягає в тому, що партії просто використовуються бізнесом для вирішення його завдань – встановлення контролю над розподілом бюджетних ресурсів, приватизацією, медіа-простором. Для цього потрібно лише “розкрутити” одного лідера і вже під нього вибудувати структуру. Тому зараз більшість політичних партій – це виборчі проєкти. Їх роль обмежена забезпеченням діалогу між лідером і потенційними виборцями, яким цей лідер має сподобатися. Реальної ж участі в житті суспільства ці структури не беруть.

Політикам і політичним партіям треба також чітко розуміти можливі наслідки економічної кризи, адже вона буде знищувати не лише певні економічні чи політичні свободи, можливості профспілок тощо, але й дрібні політичні партії. Так, представникам середнього бізнесу, які є в нашій партії, ще важче заощаджувати якісь кошти для того, щоб пропагувати партію та її ідеї.

Хтось пропонує партіям об'єднуватися. Але тут постає питання лідерства. На жаль, ми маємо дуже негативну тенденцію у стосунках між політиками, яка виявляється у взаємній недовірі, нездатності тримати слово, нечесності, перетворенні політики на цинізм і бруд. Через усе це громадяни вважають, що в політику йдуть люди, далеко не кращі за своїми якостями.

За таких умов, можна говорити про певну кризу політичних партій, яка підштовхує їх до співпраці з олігархами. Однак, політичні партії, які будуть відстоювати інтереси більшості населення, дії і рішення яких будуть зрозумілими для громадян, мають шанси на успіх. Він буде можливим навіть без серйозної підтримки олігархії, яка сьогодні фактично монополізувала вплив на політичну систему. ■

* Фахова дискусія відбулася 27 травня 2010р. Тексти доповідей підготовлені за стенограмою дискусії, наводяться у скороченому вигляді, в порядку виступів учасників під час роботи Фахової дискусії.

ЯКІСНО НОВІ ПАРТІЇ ВИРОСТУТЬ З ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ

Тарас СТЕЦЬКІВ,
народний депутат України,
заступник голови
фракції Блоку “Наша Україна –
Народна самооборона”

Сучасний стан партійної системи України можна охарактеризувати як стагнацію з елементами деградації. Щонайменше протягом останніх 10 років виразно оформилися два напрями її розвитку: частина партій обслуговують інтереси конкретних ФПГ, які їх створюють і фінансують, інша частина – є фан-клубами своїх лідерів.

Протягом останніх років та особливо під час останньої виборчої кампанії, спостерігалися певні тенденції, які можуть свідчити про деградацію партійної системи.

Перша – подрібнення і клонування партій. Суспільство хотіло б від політиків кроків у напрямі консолідації, формування спільного бачення розвитку країни. Однак політики роблять протилежне: вони створюють власні партії, і цей процес має перманентний характер. Головною причиною цього є, очевидно, страх політичних лідерів перед конкуренцією. Тому вони створюють проекти, де є лідерами від самого початку, а вже під них створюються партійні осередки.

Друга тенденція – підміна реальної роботи рекламою. В будь-якому великому місті можна побачити безліч білбордів політичних партій. Для мене це означає, що реальна політична робота підміняється певною сумою коштів, які витрачаються на рекламу. Деякі партії вважають навіть, що перемогу на виборах можна здобути лише за рахунок реклами.

Досить часто зустрічається теза про те, що в Європі ідеологічні партії є анахронізмом. Частково з цим можна погодитись. Можливо, класичні ідеологічні партії дещо трансформуються, є певне зближення лівих і правих, але кожна серйозна політична партія має певний набір цінностей і, як мінімум, пропонує суспільству певні шляхи вирішення актуальних проблем. Що роблять наші партії? Вони пишуть програми, правильні речі, але програми ніхто не читає, і навіть не звертає уваги на назви партій, в яких відбивається їх ідеологія.

Чому це відбувається? Тому що суспільство не розглядає вітчизняні політичні партії як власне партії. Головна проблема практично всіх українських партій полягає в тому, що вони не відбивають суспільні інтереси, не формують перспективи й не ведуть щоденної роботи серед громадян. Діяльність партій не виростає зі щоденних потреб суспільства. Тому вони є закритими клубами. В суспільстві існує запит на оновлення, на створення ідейних, якщо не ідеологічних партій, на їх консолідацію. Однак, через страх перед конкуренцією, така консолідація є неможливою.

За таких умов є інший шлях. Нова політика та нові політичні партії мали б виникнути “знизу”, з різних

форм громадянської активності. В усіх регіонах України існують сотні й тисячі локальних громадянських ініціатив – екологічних, просвітницьких, культурологічних тощо. Партія, яка змогла б поєднати ці ініціативи в мережу, налагодити комунікацію між ними, забезпечити їх інтеграцію і структурування, могла б стати серйозною політичною силою.

Новий політичний процес мав би початися з інвентаризації всього активного та життєздатного у громадянському житті. Потім ці елементи мали б бути поєднані в мережу. Тоді група інтелектуалів могла би сформулювати певну узагальнену позицію. Адже за відомим висловом Аристотеля, політика – це те, що стосується всіх. Тому не є політикою те, що ми бачимо в Парламенті. Політикою є представництво щоденних, життєвих потреб та інтересів конкретних територіальних громад. Саме в такому напрямі могло б відбуватися формування якісно нових політичних партій. ■

ДЛЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙ СЛІД НАСАМПЕРЕД СТИМУЛЮВАТИ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНУ ДЕМОКРАТІЮ

Ігор ЖДАНОВ,
президент Аналітичного центру
“Відкрита політика”

Підсумки 20-річної еволюції партійної системи я б охарактеризував як прогрес. Але не на кожному етапі, а за весь період. Якщо порівняти партійну систему 2010р. і 1990р., то ми зрозуміємо, чого досягли. Але на різних етапах розвитку партійної системи дійсно відбувалися дуже різнопланові процеси.

Зараз нас найбільше цікавить **останній період. Відбувається стагнація партійної системи.** За умов, коли партії є “лідерськими” або представляють інтереси певних ФПГ (а подекуди поєднують обидві ознаки), про виконання партіями класичних функцій говорити не можна. **Лише одна функція виконується на 100% – боротьба за владу. Партії є інструментом політичної боротьби, який використовується обмеженим колом осіб** – партійними лідерами або тими ж олігархами.

Відсутність ідеологічних партій, за окремими винятками, зумовлена не лише проблемами, про які йшлося, але й відсутністю суспільного запиту на такі партії. Мотивація голосування на виборах відрізняється від підтримки певної ідеології. Суспільство зорієнтоване на підтримку лідерів, що, своєю чергою, стимулює політиків до створення партій лідерського типу. Крім того, в усьому світі відбувається розмивання ідеологічної бази, конвергенція ідеологій, що також спричиняє проблеми для створення ідеологічних партій.

Я підтримую висловлену тут думку, що лідерський характер партій гальмує об'єднавчі процеси. Але є різний досвід об'єднання партій. З одного боку, намагання створити єдину національно-демократичну партію на основі “Нашої України” завершилося нічим. Проте, на іншому фланзі Партія регіонів успішно реалізувала схему “поглинання” малих партій. Ця схема спрацювала завдяки досить жорсткій позиції регіоналів та їх лідера.

Можна визначити дві головні проблеми розвитку партій і партійної системи.

Перша – брак внутрішньопартійної демократії. Більшість рішень приймається без широкої внутрішньопартійної дискусії. В партіях існує певна самоцензура, їх члени бояться висловлювати свою думку, аби не втратити довіру лідера, а з нею – місце в закритому виборчому списку.

Друга – монопольне фінансування партійних структур олігархічними угрупованнями. Прийнятий у 2003р. закон, яким запроваджувалося державне фінансування політичних партій, частково спрацював лише у 2007р. Після цього виконання цієї норми закону постійно призупинялося.

Для того, щоб забезпечити розвиток партій і партійної системи, потрібно, по-перше, стимулювати внутрішньопартійну демократію. Це можливо через зміни в законодавстві, в т.ч. через запровадження нової виборчої системи, яка висуватиме на перший план суспільну підтримку певного кандидата, а не його відданість лідеру.

По-друге, необхідно відновити державне фінансування партій, що зменшить їх фінансову залежність від олігархічних груп. Важливу роль тут відіграватиме й сама модель економічного розвитку: якщо в країні буде не п'ять мільярдів, а 250 громадян, які мають сотні мільйонів і зацікавлені в політиці, то це дозволить диверсифікувати джерела фінансування політичних партій. ■

МАЙБУТНЄ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ – В РЕАЛЬНИХ ПАРТІЯХ

Олег ЗАРУБІНСЬКИЙ,
народний депутат України,
заступник голови
фракції Блоку Литвина

Такі визначення, як прогрес, регрес чи деградація, навряд чи адекватно характеризують нинішній стан партійної системи. Краще її характеризує таке слово, як *відсутність*. Те, що ми маємо сьогодні, не є системою у прямому розумінні цього слова.

Тут уже говорили про проблеми політичних партій. **Хотів би привернути увагу до нової і дуже небезпечної тенденції: створення в Україні ринку продажу-купівлі партій.** Схема дуже проста. З'являється новий амбітний політик з тимчасовим, "сезонним" рейтингом, у якого є "група підтримки". Йому потрібна політична партія, а створити нову досить важко. Що він робить? Просто купує одну зі 180 партій з гарною назвою, створену "під ключ" 5-10 років тому, очолює її і змінює назву. Сьогодні це дійсно є тенденцією, таку схему вже реалізувала ціла низка відомих політиків. Називати такі структури партіями, я не можу. Можливо, через років 10 вони і стануть партіями, поки ж вони є просто товаром.

Як змінити цю практику? Політики, на відміну від експертів, мають такі можливості. Тому я хотів би сказати про два законопроекти, внесені мною до Верховної Ради.

Перша законодавча ініціатива передбачає **внесення до Закону про політичні партії норми про обов'язкову звітність партій за виконання їх програм** На практиці, для переважної більшості політичних

партій програми потрібні лише для реєстрації, вони можуть бути цілком "ідеологічними", містити певну систему цінностей тощо – але голосування представників цих партій у Парламенті може не мати нічого спільного з їх програмами. Таких прикладів багато. Коли йдеться про т.зв. ідеологічні партії, можу сказати: там, де є інтерес, немає ідеології.

Тому пропонується дуже проста норма: політичні партії, представники яких є народними депутатами України, щорічно звітують про перебіг реалізації програми партії і її передвиборної програми; партії - учасниці виборчих блоків – надають спільний звіт. Звіти публікуються у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр".

Наступне: Законом встановлено вимоги стосовно кількості підписів на підтримку створення партії, наявності її організаційних структур у регіонах. Водночас, серед понад 180 існуючих партій, дуже багато таких, де є голова партії, кілька родичів, дружина й собака. Що пропонується? *Перша пропозиція*, можливо, дискусійна: "партія набуває права висувати кандидатів, для участі у виборах Президента України та до Парламенту за умови, якщо вона зареєстрована не менш ніж за два роки до дня виборів, в яких вона збирається брати участь" – а не за рік, як це є сьогодні. *Друга пропозиція* – "для участі у виборах до Верховної Ради АР Крим, місцевих рад та сільських, селищних міських голів місцеві організації політичних партій повинні бути зареєстровані за рік до дня виборів". В чинному законодавстві такої норми немає.

Третя: пропонується визначити як додаткові підстави для анулювання реєстраційного свідоцтва, *по-перше*, отримання партією (і висунутими нею кандидатами) підтримки на виборах меншої, ніж кількість підписів, необхідних для її реєстрації, *по-друге* – відсутність у партії організацій в більшості регіонів України протягом усього часу її існування, а не лише через шість місяців після реєстрації, як це є сьогодні.

Розумію, що ці пропозиції не всім сподобаються, оскільки тоді в нас буде не 180 партій, а набагато менше. Але я переконаний, що майбутнє партійної системи України – в реальних партіях, які ведуть реальну роботу. ■

ЯКЩО МИ ХОЧЕМО МАТИ РЕАЛЬНІ ПАРТІЇ, ТО ЗАВДАННЯМ ПОЛІТИЧНИХ І ВЛАДНИХ ЕЛІТ МАЄ СТАТИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Вадим КАРАСЬОВ,
директор Інституту
глобальних стратегій

Аналіз становлення партійної системи України за 20 років – хороша ідея, оскільки 20 років – це революційний цикл, що завершується або термідором, або контрреволюцією. Або навпаки – стабілізацією суспільства. Якщо брати партійний вимір, то сукупність партій за цей час перетворюється на партійну систему, якої, за висловом, що тут пролунав, у нас немає.

Наша дискусія переважно технологічна, інженерна. Однак, якщо ми не знаємо, які фактори впливають

на партії і на партійну систему, не пізнали її природу на цьому етапі в цьому суспільстві, то всі пропонувані закономірні новачки не спрацюють.

Тому хочу зосередитися на аналізі навіть не партій і партійної системи, а принципу партійності. Тому що партійність суспільства або є, або її немає, вона може бути прихованою або переживати кризу, про яку сьогодні вже говорилося. Якщо немає різниці між БЮТ і Партією регіонів (а це дві великі партії), то це означає кризу партійності. Тому що партійність – це відмінність. Якщо немає відмінностей, то немає й партій, немає партійності.

Регрес чи прогрес? Порівняно з Росією і Центральною Азією – прогрес, порівняно з Центральною і Східною Європою – стагнація. З Росією і Центральною Азією все зрозуміло: авторитарні режими, інституціоналізація кланових політик і кланових економік, вирішена проблема правонаступництва: РФ є правонаступницею Радянського Союзу.

Центрально-Східна Європа – це правонаступництво незалежних країн, які існували в період між Першою і Другою світовими війнами. Як зміни відбулися в їх партійній системі? Були відновлені й запрацювали партії, які існували раніше. Була проведена реституція, людям повернули власність, і вони почали голосувати не як “бюджетними” – вчителі, лікарі, шахтарі, а як власники. Тому їх цікавить проблема податків, а не проблема подачок від бюджету напередодні виборів. А що таке представництво? Це проблема податків. Без представництва немає податків, без податків немає представництва. Це – принцип парламентсько-партійної моделі.

У цьому сенсі Україна “зависла”. Вона не вирішила проблему правонаступництва, ніхто не знає, є Україна правонаступницею УРСР чи УНР. Вона і не Росія, і не Східна Європа, яка вже в ЄС. Цей “підвішений” стан впливає на все. Тут згадувалося суспільство. В Україні його немає, а є населення, виборці, які мають право голосу.

У чому полягають проблеми України з точки зору партійної системи? **Україна мала вирішити чотири завдання:** перехід від плану до ринку; перехід до демократії; створення нації; створення держави. **Всі ці завдання, які вирішила Центральна і Східна Європа, в Україні вирішені наполовину.** Якщо брати ринковий перехід, то ми перейшли “від плану до клану”, але не до ринку. Теж саме і з демократизацією. Ця ситуація напів-реформ, напів-переходу, напів-транзиту, безумовно, відбивається на стані партійної системи.

Проаналізуємо структурні фактори, які впливають на партійність в Україні.

Перше: аморфне, децентралізоване суспільство – і централізована влада. У централізованому суспільстві діють громадські організації, профспілки, студентські організації. Це виводить людину з атомізованого стану, формуються групові ідентичності, які підхоплюються партіями. Такі партії стають громадянськими або народними. У нас же чинником формування партій виступає влада, яка є централізованою і сильнішою, ніж атомізоване суспільством. Тому партії, які охоплюють політичну еліту, у нас створюються “згори”. Якщо ми хочемо мати реальні партії, то завданням політичних і владних еліт має стати формування суспільства.

Друге: слабкість ідеологічних інститутів, групових ідентифікацій. Ця риса є характерною для пост-радянських країн, вона проявляється через індивідуалізоване політичне змагання. За відсутності групових ідентифікацій, коли в бізнесі чи в політиці

діє принцип хижацького індивідуалізму, постійно буде генеруватися міжособистісна конкуренція. На цьому тлі мають перевагу партії, що формуються за ключовим принципом як закриті структури.

Третє: стан держави як цілого. Якщо процеси створення держави та нації не завершені, не завершено формування культурних, інформаційних, військових кордонів країни, коли українські економічні активи надмірно відкриті до зовнішнього тиску (насамперед, російського), то загальнонаціональною може бути тільки партія влади, як це було за президентства Л.Кучми.

Але якщо зовнішніх кордонів в Україні немає, то, відповідно, будуть кордони внутрішні. Це означає, що країна на рівні партійної системи ділиться на підставі геополітичних чи цивілізаційних відмінностей. В Україні основний фактор розколу – геополітичний вибір. Цього не було у Східній і Центральній Європі, де еліта консолідувалася навколо одного вектора – повернення до Європи.

Тому в Україні є дві партії – це партії Сходу (й не важливо, хто займає цю нішу сьогодні) і партії Заходу. Надалі, можливо, буде “партія Москви” і “партія України” – такою буде реальна партійна система України, і в ній партії шукатимуть собі місце.

Які ще варіанти можуть бути? Може бути відновлена партія влади, і це означатиме рух до домінантної партійної системи. Це може бути єдина загальнонаціональна партія, яка “зліпить” країну. Але це буде не справжня партія, а створена владою адміністративна структура.

Можливий інший варіант. Через кілька років, якщо діюча влада не зможе реалізувати свої соціально-економічні обіцянки, політичний маятник в Україні хитнеться в напрямі Європи. І лише тоді можна буде вирішувати питання створення в Україні проєвропейської партійної системи чи системи європейського типу. ■

ВІДБУВАЄТЬСЯ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЇ ВЛАДИ, ЯКА АБСОЛЮТНО НЕ ЗАЦІКАВЛЕНА У ВІДКРИТОСТІ І ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Віктор ЧУМАК,
директор Українського
інституту публічної політики

До таких оцінок, як стагнація і деградація, можна додати ще одне слово – деформація. Йдеться не лише про деформацію партійної системи, а й політичної системи в цілому, зокрема, інститутів конституціоналізму, парламентаризму, президентства, місцевого самоврядування тощо. А оскільки партійна система пов'язана з цими інститутами, то її деформація тягне за собою їх деформацію.

У своєму нинішньому вигляді партійна система стала головним гальмом суспільного розвитку. Чому головним? Тому що ця система не дає продукту, який від неї вимагається – програм розвитку суспільства, які мають бути основою для міжпартійної конкуренції. За таких умов партії ідентифікують

винятково на підставі регіональних геополітичних уподобань або за особистим ставленням до їх лідерів.

Іншою серйозною проблемою є відсутність внутрішньопартійної конкуренції та, як наслідок – нездатність до рекрутування кращих представників суспільства до органів влади. А відсутність критичної маси людей, налаштованих на реформи, не дає можливості їх здійснити.

Усі розуміють, що головним завданням партій, представлених у владі, є використання цієї влади заради доступу до державних ресурсів та участь у їх перерозподілі. Але партії не існують самі по собі, вони існують у певному середовищі, яке впливає на них. Тут варто відзначити два моменти. Перший – недосконала й деформована виборча система, яка не стимулює ні внутрішньопартійну конкуренцію, ні розвиток партійної системи в цілому. Другий – деформація системи фінансування політичних партій.

При цьому, нинішня ситуація цілком влаштує партійну й політичну еліту. На жаль, не бачу зацікавлених сторін, які могли б просувати певні зміни, крім, можливо, регіональної еліти, яка сьогодні недостатньо представлена у владі, а тому зацікавлена у зміні правил гри.

Отже, що робити?

По-перше, реформувати виборчу систему, перейти до виборчих списків з преференціями.

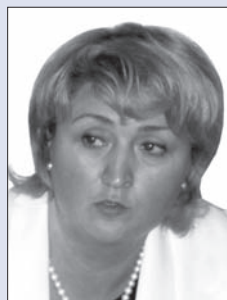
По-друге, обмежити “ринок партій”. Головним критерієм дієвості партій має бути їх участь у виборах, а неучасть – підставою для ліквідації за ініціативою держави.

По-третє, вдатися до законодавчих заходів із стимулювання внутрішньопартійної конкуренції (наприклад, партійних “праймеріз”).

По-четверте, передбачити обов’язкове державне фінансування партій, які беруть участь у виборах (залежність фінансування від результатів виборів – це питання дискусійне), а також – запровадити обов’язкове декларування фінансування партій юридичними та фізичними особами та обов’язкову щорічну фінансову звітність партій.

Такі кроки уможливлять певні зміни, але не думаю, що це станеться найближчим часом, оскільки сьогодні відбувається формування партії влади, яка абсолютно не зацікавлена у відкритості та демократичності партійної системи України. ■

БУТИ ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ НАД ПАРТІЯМИ – НЕ РОБОТА МІН’ЮСТУ І ДЕРЖАВИ

Олена СЕМЬОРКІНА,
директор департаменту
легалізації об’єднань громадян,
державної реєстрації друкованих
засобів масової інформації
та інформантств
Міністерства юстиції України

Хотіла б торкнутися деяких аспектів виконання Міністерством юстиції законодавства про політичні партії, зокрема в частині їх реєстрації.

До 1997р. Міністерство у процесі розгляду установчих партійних документів намагалося встановлювати їх достовірність, надалі ця практика була припинена. Проте, потреба повернутися до неї виникла у

2007р., коли результати вибіркової експертизи підписів, поданих на підтримку створення політичної партії, виявили, що вони зроблені однією рукою. Партія не була зареєстрована, і це мало вплив – **надалі партії ретельніше ставилися до підготовки документів.**

Існує проблема подібності назв партій, коли для новоствореної партії або нової назви діючої партії використовується відомий бренд, в якому, наприклад, змінюється порядок слів. Але з формальної точки зору ми не маємо права відмовляти в реєстрації такої партії або погоджувати зміни назви, навіть маючи висновки лінгвістичних експертиз. Очевидно, оцінку таких дій партій мають давати виборці.

Інша проблема – об’єднання або злиття партій. Аналіз подій, що відбувались останніми роками в цій сфері, свідчить, що **процес об’єднання партій потребує законодавчого врегулювання:** в який спосіб це має відбуватися, яким чином можуть зберігатися назви партій, які об’єднуються, чи повинні вони проходити процедуру ліквідації тощо. На цей час фактично всі спроби об’єднання закінчувались безрезультатно, зокрема саме через небажання партій досягти компромісу.

Деякі проблеми внутрішньопартійного життя. Останніми роками набуло поширення явище, коли питання обрання керівництва партій, зміни їх назв, статутних документів, відбуваються на партійних з’їздах, де присутні менше 25 осіб. При цьому, формально статутні норми виконуються, але таке мінімальне число делегатів викликає питання. Під час перевірок правомочності з’їздів і конференцій політичних партій ми не знаходимо 30% партійних організацій за тими адресами, що вказані в реєстрах.

На виконання контрольних повноважень Міністерство юстиції щорічно відстежує, чи утворені територіальні організації партії протягом шести місяців з дня її реєстрації. За результатами 2009р., були зроблені подання до судів на вісім політичних партій, які протягом відведеного часу не утворили навіть обласних організацій. З цих позовів задоволений лише один.

Хочу відповісти на заклик, що тут пролунав: “щось робити з “неіснуючими” партіями”. На виконання прикінцевих перехідних положень Закону про політичні партії, з 2011р. Міністерство започаткує перевірку виконання партіями Закону в частині участі у виборах протягом 10 років з моменту реєстрації. Але хочу зазначити: **Міністерство юстиції має чітко визначені повноваження стосовно контролю над дотриманням партіями законодавства і їх статутів.** А бути “дамоклевим мечем” над партіями, напевне, це все ж не робота Мінюсту й держави загалом. Це радше справа виборців. ■

ГОВОРИТИ ПРО ДЕГРАДАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ НЕ ЗОВСІМ КОРЕКТНО

Михайло ГРИЩЕНКО,
представник партії
“Фронт Змін”

Оскільки я говорю від імені політичної партії, то прошу розглядати мій виступ як своєрідний зріз проблем, про які сьогодні говорилось і які стосуються й нашої політичної сили.

Перша проблема – це формування соціальної бази партії, або, як тут говорилося, щоденної роботи заради інтересів громади та суспільства. Організувати таку роботу набагато складніше, ніж влаштувати “медійну піраміду”, де центральний офіс поширює меседжі для кінцевого споживача. Ми, наприклад, застосували проектний підхід: люди, які вважають себе експертами в місцевих проблемах, надсилають нам свої проекти змін на місцях, а визначені на конкурсних засадах – беруть участь у формуванні локальних політик партії.

Друга проблема – предмет політичної діяльності. Наші місцеві координатори, як і в більшості політичних партій, є вихідцями з бізнесу або громадськими діячами. Тому дуже часто політичну діяльність вони розуміють як благодійну: пофарбувати паркан, висадити дерева, відвідати дітей в інтернаті тощо. Для розв’язання цієї проблеми ми створили “Уряд змін” – окремий проект, який дозволяє в постійному режимі аналізувати політику влади, спілкуватися з експертними колами.

Третя – невиконання партіями програмної функції, їх “неідеологічність”. Що ускладнює дискусію навколо програми в нашій партії? *По-перше*, дуже складно знайти організаційні форми, які дозволили б сформувати програму партії не як документ, який готується кількома експертами, приймається з’їздом і передається “вниз”, а як результат зусиль усієї партії. Складно знайти форми взаємодії між представниками різних обласних організацій, поєднати у процесі комунікації різні, часом протилежні точки зору. *По-друге*, люди, у принципі, не дуже звикли брати участь у таких дискусіях, частіше вони чекають, що програму партії їм спустять “згори”.

Четверта – проблема комунікації з виборцями і прихильниками. Є традиційні засоби комунікації, є нові, які ми використовуємо. Це і робота в Інтернет-мережі, в соціальних мережах, і безпосереднє спілкування “від дверей до дверей”. Спостерігаючи за іншими національно-демократичними партіями, ми бачимо подібну активність. Тому говорити про деградацію, напевне, не зовсім коректно. Думаю, що партійна система еволюціонує. На рештках партій, які створювалися протягом 20 років, формуються нові проекти, що відповідають сучасним викликам. ■

ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЗИ ПАРТІЇ, ЗАХИСТУ ЇЇ ІНТЕРЕСІВ, Є АКТУАЛЬНИМ ДЛЯ БУДЬ-ЯКОЇ ПАРТІЇ

Володимир СТРЕТОВИЧ,
заступник голови фракції
Блоку “Наша Україна –
Народна самооборона”,
голова партії “Християнсько-
Демократичний Союз”

У 1994р., коли я прийшов до Парламенту, перемигши в мажоритарному окрузі, я був безпартійною людиною. Але зрозумів, що на зміну однопартійності в Україні має прийти багатопартійна система, і в країні з сильними християнськими традиціями має бути партія, яка їх обстоюватиме і втілюватиме в життя. Це зумовило мій прихід до християнської демократії.

Прагнення створити справжню християнсько-демократичну партію призвело до утворення Християнсько-народного союзу, а у 2003р., після об’єднавчих процесів – партії “Християнсько-Демократичний Союз”. Два роки тому ми знову ініціювали об’єднання з іншими християнськими за назвами партіями, але, на жаль, вони відмовилися від цього. Про причини цього тут уже йшлося – партії є товаром, які хочуть вигідно продати перед виборами.

Ми не мали іншого виходу, ніж ставати сильними, більше заявляти про себе, проникати в усі верстви суспільства. Завдання формування соціальної бази партії, захисту її інтересів є сьогодні актуальним для будь-якої партії. **Ми взяли за правило захищати українських віруючих і досягли в цьому практичних успіхів – домоглися прийняття низки законодавчих актів, що полегшували реалізацію їх релігійних прав.** На виборах 1998р. наша партія, яка не була прислужницею великого капіталу, набрала понад 4% голосів виборців і мала пройти до Парламенту. Але наші голоси перейшли до “партій влади”. Так розпорядилась історія.

Сьогоднішня наша дискусія є досить позитивним моментом: ми повинні удосконалювати партійну систему. Це, в т.ч., і обов’язок держави. Тому я апелюю до Міністерства юстиції і підтримую тезу про те, що не повинно бути партій, які формально зареєстровані, але фактично не діють. Завдання партій, згідно зі ст.37 Конституції, – брати участь у виборах, відстоювати політичні інтереси. Якщо вони цих завдань не виконують – тоді навіщо понад 180 партій? Тоді партійна система не процвітає, а стагнє. ■

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ ВІДРОДИТЬСЯ ЗУСИЛЛЯМИ МОЛОДІ

Віталій ШИБКО,
директор Інституту
демократії і соціальних процесів,
член Політради СПУ (1998-2008рр.),
народний депутат України
II, IV, V скликань

Я не знаю, чи є криза в партіях ліберального, консервативного або комуністичного спрямування. Однак можу стверджувати, що соціал-демократія в Україні дійсно перебуває у кризі. Але це не трагедія, оскільки ця криза повинна привести до відродження.

Соціал-демократичні та соціалістичні партії, що існують в Україні, зробили корисну справу. Вони поширювали в суспільстві соціал-демократичні ідеї, привернули до України увагу світової соціал-демократії. Криза ж полягає в тому, що ці партії, з тих чи інших причин, сьогодні не сприймаються суспільством.

Сьогодні в Україні багато партій, які декларують соціал-демократичне спрямування. Соціал-демократичні партії Європи і світу шукають партнерів в Україні. Отже, незважаючи на нинішню кризу, основа для розвитку соціал-демократії в Україні створена. Це дасть можливість молоді поширювати цю ідею і розвивати цей рух.

Думаю, що соціал-демократія в Україні відродиться зусиллями молоді, і це буде відбуватися разом з європейськими перетвореннями в нашій країні. ■

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ОЧИМА ГРОМАДЯН

Громадяни і політика: форми участі

Майже половина громадян України постійно слідкують за політичним життям, приблизно стільки ж мають стійкі політичні переконання¹. Жителі Півдня України є більш політизованими, ніж представники інших регіонів².

Водночас, членом політичної партії є один з двадцяти громадян України, найбільше членів партій на Півдні – кожен десятий. Більшість тих, хто не є членами партій, не мають у цьому потреби, інші мотиви згадуються набагато рідше. При цьому, порівняно з 2005р., частка громадян, які не мають потреби в партійному членстві, значно зросла.

Присутність партій на регіональному рівні є відчутною: понад 40% громадян чули про діяльність осередків партій у своїх регіонах, і ця частка, починаючи з 2001р., постійно зростає.

Інтерес до політичного життя і ступінь залученості до нього зростають з віком та рівнем освіти респондентів, серед чоловіків він є дещо вищим, ніж серед жінок.

Згідно з оцінками громадян, рівень демократії у країні – дещо вище задовільного (3,46 бала за п'ятибальною шкалою, де “1” – диктатура, а “5” – повна демократія). Відносно краще українську демократію оцінюють на Півдні і Сході країни.

Сучасний стан політичних партій: характеристики і проблеми

Більшість (абсолютна чи відносна) громадян у країні та в усіх її регіонах вважають, що партії в Україні не виконують свої суспільні функції. Найбільш критичне ставлення до партій – на Заході та в Центрі, менш критичне – на Сході та Півдні. Частка критиків зростає з підвищенням рівня освіти і зменшується з покращанням матеріального стану респондентів.

Водночас, порівняно з 2001р., більш ніж удвічі зросла частка респондентів, які вважають, що партії свої функції виконують. Очевидно, після набуття чинності змінами до Конституції, роль політичних партій у формуванні та діяльності влади стала більш помітною.

На думку більшості громадян, політичні партії служать інтересам фінансових і бізнесових кіл та партійних лідерів. Кожен п'ятий респондент вважає, що партії служать інтересам державної влади, і лише кожен десятий – що вони служать інтересам виборців.

Порівняно з 2001р., частка громадян, які вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур та інтересам партійних лідерів, зросла, як і частка тих, хто вважає, що партії служать інтересам виборців. Поменшало респондентів, які вважають, що партії служать інтересам державної влади, а також тих, хто не зміг відповісти на запитання.

Приблизно однакові частки громадян вважають, що в Україні є політичні партії, які представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують постійні зв'язки з ними, і що таких партій немає. Респонденти, які визнають наявність таких партій, становлять більшість (абсолютну чи відносну) на Півдні і Сході, їх опоненти – на Заході та в Центрі.

Більшість громадян в Україні та в кожному з її регіонів вважають, що у країні немає партій, які б фінансувалися переважно за рахунок членських внесків і були б незалежними від олігархічних структур. Так само, більшість респондентів вважають, що немає партій, які б регулярно звітували перед виборцями за виконання своїх партійних і передвиборних програм. Більшість респондентів у країні та в більшості регіонів (крім Півдня) вважають, що в Україні немає загальнонаціональних партій.

Відносна більшість громадян вважають, що в Україні немає політичних партій, які б будували свої програми на основі певних ідеологічних засад та дотримувалися б їх у своїй діяльності. Однак, на Сході та Півдні частка тих, хто визнає наявність ідеологічних партій, перевищує число тих, хто її заперечує, тоді як на Заході та в Центрі оцінки протилежні.

Відносна більшість респондентів вважають, що в Україні немає партій, які б дотримувалися принципів внутрішньопартійної демократії, дозволяли б молодим, перспективним членам партії обіймати керівні позиції в партії, бути обраними депутатами різних рівнів. Такі оцінки характерні для всіх регіонів, крім Півдня.

¹ Тут і далі наведені результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 15-20 травня 2010р. в усіх регіонах України. Опитано 2 014 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Окремі результати цього опитування порівнюються з результатом попередніх досліджень, починаючи з 2001р.: 25 листопада - 5 грудня 2001р. (опитано 2 000 респондентів); 21-28 травня 2002р. (2 015); 2-7 квітня 2003р. (2 013); 6-12 жовтня 2005р. (2 007); 3-13 листопада 2005р. (1 993); 31 травня - 18 червня 2007р. (опитано 10 956 респондентів, теоретична похибка вибірки не перевищує 1%); 1-10 вересня 2007р. (2 004); 22 лютого - 3 березня 2007р. (2 012); 7-19 жовтня 2008р. (10 865); 18-28 грудня 2009р. (опитано 2 009 респондентів).

² Застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: АР Крим, Севастополь, Одеська, Херсонська, Миколаївська області; **Схід**: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Більшість громадян висловлюють повну або часткову згоду з такими характеристиками політичних партій (в порядку зменшення підтримки):

- політичні партії цікавляться лише забезпеченням представництва в органах влади – загальноукраїнських чи місцевих (74%);
- політичні партії не цікавляться процесами, що відбуваються на рівні конкретного населеного пункту, району (71,3%);
- політичні партії, хоч і декларують захист тих чи інших прошарків населення, насправді реально захищають інтереси вузького кола осіб, наближених до їх керівництва (70,6%);
- на програмні положення політичних партій не потрібно звертати уваги, все одно вони їх не дотримуються (58,4%).

На Сході та Півдні України більшість громадян згодні з кожним із цих тверджень, проте їх частки є помітно меншими, ніж на Заході та в Центрі.

Головним недоліком нинішніх політичних партій громадяни вважають невідання та небажання захищати інтереси простих людей. Серед інших вад партій: відсутність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави; невідання вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян; невідання виробити чітку програму дій. Рідше відзначаються такі недоліки, як невідання організувати роботу на місцях, відсутність сильних лідерів, невідання співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян. Найменше громадян відзначили таку проблему для партій, як відсутність достатнього фінансування.

Загалом, така ієрархія проблем є характерною для всіх регіонів. Примітно, що на Півдні і Сході, де ставлення до партій в цілому є більш позитивним, ніж в інших регіонах, частка тих, хто визначає їх головним недоліком невідання та небажання захищати інтереси простих людей, є помітно більшою.

Відносна більшість громадян в Україні та в усіх регіонах, крім Півдня, вважають, що їх інтереси в

суспільних процесах мають представляти насамперед політичні партії. Проте, частка цих респондентів не перевищує 30%. Першість партіям як засобу політичного представництва віддали представники всіх соціальних і соціально-демографічних груп.

У цілому, більш критичними в оцінках політичних партій є громадяни з вищим освітнім рівнем та з нижчим рівнем добробуту.

Ідеологічні орієнтації громадян: характер, зміст і партійне представництво

Більшість громадян України не мають уявлення про те, чим відрізняються між собою праві, ліві та центристські партії. Менше третини респондентів дещо знають про ці відмінності або знають небагато, і лише кожен двадцятий – добре знає про них. Найкраще обізнані з такими відмінностями громадяни на Заході країни.

Співвіднести свої політичні погляди з існуючим поділом політичних сил на ліві, праві та центристські змогли трохи більше чверті опитаних. Серед них відносно більше громадян визначили свої погляди як центристські, приблизно рівні частки – як ліві і праві. Прихильники правих поглядів виразно переважають на Заході, лівих – на Півдні, центристських – на Сході. В Центрі розподіл найбільшою мірою подібний до загальноукраїнського.

Порівняно з 2005р., в Україні зменшилися частки тих, хто відносить себе до правих і до лівих сил, зросли частка “центристів” та громадян, які не мають політичних поглядів.

Опитування дало можливість з'ясувати, які політичні принципи пов'язують громадяни з тими чи іншими політичним напрямом (таблиця “Уявлення громадян про головні принципи лівих, центристських і правих партій”³).

Як видно з таблиці, найбільш аморфними є уявлення громадян про центристські партії. Відмінності між лівими і правими партіями найбільшою мірою виявляються в гуманітарній політиці та зовнішній і безпековій політиці.

Уявлення громадян про головні принципи лівих, центристських і правих партій

Напрями	У соціально-економічній політиці	У внутрішній і правовій політиці	У гуманітарній політиці:	У зовнішній та безпековій політиці
Ліві партії	захист інтересів громадян з низькими доходами; розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”; забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	запровадження російської мови як другої державної; розуміння української нації як усіх громадян України, незалежно від їх національності	приєднання України до Союзу Росії і Білорусі та вступ до ЄП; приєднання до оборонного союзу країн СНД (ОДКБ)
Центристські партії	пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу; захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці із середнім рівнем доходів; державне сприяння крупному національному бізнесу	жоден із принципів не був відзначений більш ніж 30% опитаних	розуміння української нації як усіх громадян України, незалежно від їх національності	жоден із принципів не був відзначений більш ніж 30% опитаних
Праві партії	державне сприяння крупному національному бізнесу	надання “еліті” певних привілеїв, зумовлених її статусом	розуміння української нації як громадян України української національності; державний статус винятково української мови	вступ України до НАТО; вступ України до ЄС в осяжній перспективі

³ Певний принцип відносився до характеристик групи партій, якщо його віднесли до неї понад 50% опитаних. Якщо певний принцип віднесли до однієї групи партій менше половини опитаних, то він віднесений до тих груп, до яких його віднесли не менш ніж 30% опитаних. Принципи визначені за сферами, в порядку зменшення підтримки.

Громадяни, у принципі, адекватно розуміють відмінності між партіями різних напрямів у соціально-економічній політиці, проте, відносять захист інтересів крупного національного бізнесу до принципів як правих, так і центристських партій.

У різних регіонах громадяни подекуди відносять одні й ті самі характеристики до різних партій. Як правило, підтримувані більшістю населення принципи (наприклад, захист громадян з низькими доходами), приписуються партіям, які є більш популярними у відповідному регіоні.

Громадянам досить важко визначити, до яких напрямів належать провідні політичні сили України. Найменше питань виникає щодо КПУ – переважна більшість вважає її лівою партією. Блок “Наша Україна” майже половина віднесли до правих сил.

Водночас, Партію регіонів майже 37% опитаних віднесли до центристських, 23% – до лівих, а 21% – до правих сил, Блок Юлії Тимошенко 39% респондентів вважають правим, 23% – лівим, 20% – центристським, Блок Литвина третина (34%) визнала центристським, 28% – лівим, 10% – правим.

Визначити свої симпатії до конкретних ідейно-політичних напрямів змогли половина громадян. Серед них найбільші частки обрали, з одного боку, політичний напрям, що містить ідеї возз’єднання України з Росією (далі – “реінтеграціоністський”), з іншого – національно-демократичний напрям. Прихильники лівих напрямів (комуністичного, соціалістичного та соціал-демократичного) сумарно складають третю за чисельністю групу.

Водночас, поглядам прихильників як “реінтеграціоністського”, так і національно-демократичного напрямів у соціально-економічній політиці притаманний помітний елемент лівизми. Відмінності спостерігаються насамперед у питаннях гуманітарної та зовнішньої політики.

За регіональним розподілом на Півдні і Сході переважають прихильники “реінтеграціоністського” та лівих напрямів, на Заході – національно-демократичного, християнсько-демократичного та національно-радикального. Водночас, частка прихильників націонал-демократії є досить помітною і на Сході. В Центрі відносно більшу частку становлять прихильники націонал-демократичного напрямку, другі за чисельністю – прихильники “реінтеграціоністського” та лівих напрямів.

Два найбільш популярні сьогодні напрями були такими і п’ять років тому. Водночас, зменшилися частки прихильників соціалістичного та комуністичного напрямів, що корелює зі зниженням ваги відповідних партій в політичному житті.

Майже дві третини громадян, які змогли визначитися ідеологічно, зазначили, що в Україні є політична партія, практична діяльність якої відповідає обраному ними напрямку. Серед прихильників “реінтеграціоністського” напрямку переважна більшість назвали такою силою Партію регіонів, серед прихильників комуністичного напрямку переважна більшість обрали КПУ.

Найбільш розпорошеними є прихильники національно-демократичного напрямку. Серед них майже третина обрали в якості “своїх” партій ВО “Батьківщина”, кожен шостий – ВО “Свобода”,

кожен десятий – “Фронт змін”, кожен двадцятий – “Нашу Україну”, партію “Пора”, Народну партію. “Традиційні” національно-демократичні партії (як, зокрема, НРУ, УНП, ПРП, КУН, УРП “Собор”), відзначили менше 1% респондентів.

Здатність визначити свої ідейно-політичні симпатії залежить від рівня освіти та віку респондентів – серед молоді відносно більше тих, хто не визначився. Жінки дещо менше визначені в політичних поглядах, ніж чоловіки. Представники центристських поглядів переважають у всіх вікових групах, крім найстаршої, де перше місце посідають прихильники лівих.

Влада і опозиція

Більшість громадян України вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права. Такої думки дотримуються більшість респондентів в усіх регіонах, представники всіх соціально-демографічних груп.

У питанні, чи захищені в Україні права опозиції, думки громадян розділилися. На думку відносної більшості, ці права не захищені, дещо менші частки дотримуються думки, що вони захищені або захищені частково, чверть опитаних не змогли відповісти на це питання. **На Півдні і Сході відносна більшість громадян вважають, що права опозиції захищені, на Заході та в Центрі – дотримуються протилежної думки.** Частка тих, хто вважає, що права опозиції не захищені, підвищується із зростанням освітнього рівня респондентів. Слід зазначити, що з 2002р. частка громадян, які констатують захищеність прав опозиції в Україні, зросла.

Відносна більшість громадян оцінюють сучасний стан відносин опозиції і влади в Україні як відкриту конфронтацію. На Півдні такі громадяни становлять абсолютну більшість, на Сході, в Центрі та на Заході – відносно. Другою за рівнем підтримки в більшості регіонів є характеристика цих відносин як “відсутність співпраці і конфронтації”. Лише на Заході друга за чисельністю частка респондентів вважають, що відносини влади і опозиції є “прихованою конфронтацією”.

Для відносної більшості респондентів (майже третина опитаних) опозиційність чи не опозиційність партії не має значення, приблизно однакові частки з більшою симпатією ставляться до провладних чи опозиційних партій. Частка тих, для кого фактор опозиційності/провладності не є значущим, протягом останніх років помітно зросла.

З-поміж провідних політичних сил переважна більшість громадян визнали опозиційною силою Блок Юлії Тимошенко. Майже половина респондентів вважають опозиційною “Нашу Україну”, понад третина опитаних – “Фронт змін”, ВО “Свобода”, “Народну самооборону”. “Сильну Україну” С.Тігіпка вважають опозиційною лише 3% громадян.

Партії в Парламенті: оцінки діяльності, права депутатів, виборче законодавство

Більшість громадян не задоволені діяльністю Верховної Ради України, задоволені – понад чверть респондентів. Діяльністю парламентської коаліції не задоволені відносна більшість, задоволені – понад третина респондентів. Найбільше незадоволені громадяни діяльністю парламентської опозиції.

Оцінки громадянами діяльності Верховної Ради в цілому та коаліції зокрема мають чітко виражену регіональну специфіку. На Півдні і Сході частка задоволених становить абсолютну або відносну більшість, на Заході та в Центрі виразно переважають незадоволені. Лише в оцінках парламентської опозиції є однаковість – нею в усіх регіонах не задоволені понад 60% респондентів.

Половина опитаних вважають, що різниця між передвиборними програмами парламентських сил є незначною або її немає зовсім. Понад третина респондентів вважають, що різницю помітно вираженою, відносно більше таких громадян на Півдні і Сході. Більш очевидною для громадян є різниця в характері діяльності парламентських партій і блоків – як помітно виражену її оцінюють більшість респондентів (абсолютна чи відносна) в усіх регіонах.

На думку громадян, найбільший вплив на відносини між політичними силами у Верховній Раді мають такі чинники, як збіг/конфлікт інтересів у боротьбі за владу, інтереси фінансових спонсорів партій і збіг/конфлікт економічних інтересів керівництва партій. Ці чинники (в різному порядку) ввійшли до першої трійки в оцінках громадян у всіх регіонах. Так само, в усіх регіонах громадяни поставили на останнє місце такий чинник, як інтереси виборців, які голосували за ці партії.

Найбільш позитивно громадяни оцінюють стан виконання передвиборних обіцянок Партією регіонів – половина респондентів вважають, що вона їх виконує повністю або частково. Що стосується всіх інших політичних сил, то частка негативних відповідей значно перевищує частку позитивних. Найбільш критично громадяни оцінюють Блок “Наша Україна” – переважна більшість громадян вважають, що він взагалі не виконує або виконує незначною мірою свої обіцянки.

Оцінки громадян мають чітку регіональну специфіку, яка може бути зумовлена особливостями їх політичних орієнтацій. Однак, критичні оцінки стосовно популярних у певних регіонах партій їх жителями (зокрема, БЮТ і НУНС – на Заході та в Центрі, КПУ – на Сході, Блоку Литвина – в Центрі) свідчать про реальне розчарування громадян цими політичними силами.

Громадяни по-різному ставляться до обсягу прав, якими мають користуватися депутати, обрані за партійними списками.

Відносна більшість респондентів вважають, що депутат не повинен мати права не входити до складу партії (блоку), за списком якої він був обраний до Верховної Ради, а також входити до складу коаліції, якщо його фракція перебуває в опозиції. Проте, індивідуальне входження до коаліції опозиційних депутатів підтримується відносною більшістю на Півдні і Сході.

У питаннях про можливість вільного виходу депутата з фракції, відсутності відповідальності в разі виключення з її складу, голосування всупереч позиції фракції, публічної критики цієї позиції думки респондентів розділилися практично порівну. Частіше пропозиції щодо “автономії” депутата від фракції підтримуються на Півдні і Сході.

Вплив партійного принципу на формування та діяльність представницьких органів громадяни

оцінили у 5,12-5,24 бала за 10-бальною шкалою (де “1” означає максимально негативний вплив, а “10” – максимально позитивний). При цьому, на Півдні і Сході громадяни оцінюють цей вплив краще, ніж на Заході та в Центрі.

Найкращою для виборів Верховної Ради України майже половина респондентів назвала мажоритарну систему. Змішану, мажоритарно-пропорційну систему підтримують понад 18% опитаних, пропорційну – лише 8% респондентів. Слід відзначити, що пропорційна виборча система протягом 2001-2009рр. постійно користувалася найменшою популярністю, порівняно з іншими, проте, з 2007р. рівень її підтримки різко знизився (вдвічі). Знизилася також підтримка змішаної системи, натомість мажоритарної – суттєво зросла.

Серед кількох можливих напрямів удосконалення пропорційної виборчої системи в Україні понад половина громадян підтримали запровадження відкритих виборчих списків, понад 40% – регіональних списків. Ці пропозиції підтримали більшість опитаних (абсолютна чи відносна) в усіх регіонах. Третина опитаних позитивно поставилася б до значного підвищення виборчого бар’єру, проти цього – кожен п’ятий.

Неоднозначно сприймаються такі пропозиції, як заборона участі у виборах виборчих блоків, встановлення для блоків бар’єру вищого, ніж для партій.

Більшість респондентів (абсолютна чи відносна) в усіх регіонах негативно ставиться до ідеї скасування виборчого бар’єру.

Політичні (електоральні) симпатії громадян: характер і чинники формування

Понад 40% респондентів вважають, що в Україні є політична сила, діяльність якої вони вважають правильною і за яку будуть голосувати на наступних виборах. Понад третина респондентів визнають наявність політичних сил, які вони певною мірою підтримують, але виявляють готовність змінити свій вибір, якщо з’явиться краща політична сила. 12% громадян не підтримують жодну з нинішніх політичних сил.

На Півдні і Сході понад половина громадян мають “свою” політичну силу. В Центрі і на Заході їх значно менше; відповідно – в цих регіонах більше тих, хто готовий змінити свої симпатії в разі появи кращої альтернативи. В цих регіонах більше й “розчарованих” громадян.

Порівняно з 2008р., помітно зросла частка респондентів, які вважають, що в Україні є політична сила, діяльність якої вони вважають правильною. Водночас, поменшало громадян, які констатують відсутність політичних сил, вартих їх підтримки.

Понад третина респондентів, як правило, голосують на виборах за одну й ту саму політичну силу. Дещо менше третини – роблять вибір між ідеологічно спорідненими політичними силами, з яких обирають кращу. Майже чверть респондентів на кожних виборах роблять вибір незалежно від попереднього голосування.

Найбільш усталений характер голосування – у виборців на Сході України, де понад половина постійно голосують за одну й ту саму політичну силу. На Півдні та в Центрі значні частки

респондентів також голосують стабільно, майже рівномірно розподілилися частки респондентів, які обирають між спорідненими силами чи незалежно від попереднього голосування. На Заході третина респондентів обирає з-поміж споріднених політичних сил, чверть – голосують “заново”, майже 19% – голосують за одну й ту саму політичну силу.

Усталеність політичних симпатій та особливості процесу політичного вибору пов’язані між собою. Так, серед громадян, які мають стійкі політичні симпатії, дві третини на виборах, як правило, голосують за одну й ту саму політичну силу. Майже половина громадян, які готові змінити свої симпатії в разі появи кращих альтернатив, роблять вибір між ідеологічно спорідненими силами, обираючи кращу з них, майже третина – голосують незалежно від попереднього вибору, і лише 13% постійно голосують за певну силу. Своєю чергою, серед громадян, які не мають політичних симпатій серед українських партій, відносна більшість кожного разу голосує незалежно від попереднього.

Найбільш значимими чинниками, які визначають політичний вибір громадян, є відповідність ідеології партій (блоку) політичним поглядам і позитивне ставлення до попередньої діяльності блоку (партій - членів). Значно менш значимими є привабливість передвиборної програми, симпатія до лідера, наявність у виборчому списку відомих та авторитетних осіб. Порівняно з 2005р., зросли частки громадян, для яких є важливими насамперед ідеологія партій та позитивна оцінка їх попередньої діяльності, проте вдвічі зменшилася частка тих, хто назвав визначальним фактором симпатію до лідера політичної сили.

Однак, попри те, що в переліку мотивів вибору роль лідера посідає не перше місце, цей чинник є дуже значимим у визначенні політичних симпатій громадян. На пряме питання, “яке значення для Вас під час голосування за певну партію має те, хто саме очолює цю партію”, більшість респондентів обрали відповідь “першочергове значення”. Найбільше громадян надають першочергове значення особистісному чиннику – на Півдні і Сході (дві третини опитаних), найменше – на Заході (40%).

Усталеність політичних симпатій зростає з віком респондентів. Респонденти з вищою освітою скоріше схильні до їх зміни в разі появи кращих альтернатив. Для громадян з вищою освітою важливішим під час вибору є значення ідеологій та партійних програм. Жінки дещо більше орієнтуються на особистість лідера, ніж чоловіки.

Найбільш важливими темами, за якими виборці визначають ставлення до політичних партій, є добробут громадян, наведення порядку в державі, рівень стабільності та стан економіки в цілому. Наступні місця у списку пріоритетних тем посіли боротьба зі злочинністю та корупцією, внутрішня і зовнішня політика, рівень свободи та демократії. Замикають перелік ставлення до історії та історичних подій, а також ставлення до питань мови. У відповідях жителів різних регіонів така ієрархія оцінок загалом зберігається.

Третина громадян найважливішою умовою, за якої певна політична партія могла б бути підтримана ними на виборах назвали захист інтересів жителів свого регіону, менші, приблизно однакові частки (13-15%) – захист інтересів їх соціальної групи, захист

представників тієї ж національності, захист ідеологічних принципів, яких дотримується респондент. Лише 3,3% опитаних обрали як умову підтримки захист партією інтересів їх професійної групи. Захист регіональних інтересів є більш значимими для жителів Сходу.

Багатопартійність: перспективи розвитку

Більшість респондентів вважають, що Україні не потрібна багатопартійна система, протилежної думки дотримуються третина опитаних. Цю думку поділяють більшість респондентів на Заході, в Центрі та на Сході України, на Півдні противники і прихильники багатопартійності розділилися практично навпіл.

Противників багатопартійності відносно більше серед найстаршої і наймолодшої категорій опитаних, а серед жінок – більше, ніж серед чоловіків. З підвищенням рівня освіти та матеріального стану респондентів частка противників багатопартійності зменшується.

На цей час рівень підтримки багатопартійності є найнижчим, починаючи з 2001р., що є свідченням розчарування громадян у політичних партіях, насамперед – тих, що перебували при владі у 2005-2009рр.

На думку більшості респондентів, у всіх регіонах України (від переважної на Сході до відносної на Півдні), у країні мають існувати до п’яти партій. Друга за чисельністю (хоч і значно менша) частка респондентів бачать потребу в існуванні 5-10 партій.

Водночас, є підстави стверджувати, що негативне ставлення більшості громадян до багатопартійності значною мірою пояснюється не прагненням до однопартійної системи, а існуванням надмірної кількості політичних партій і сприйняттям багатопартійності як “дрібнопартійності”. Так, серед громадян, які зазначили, що Україні багатопартійна система не потрібна, переважна більшість (майже 80%) вважають, що в країні повинно існувати до п’яти партій, близько 12% – що має бути 5-10 партій.

Відносна більшість громадян вважають, що партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, навіть якщо така позиція не популярна серед інших виборців. Підхід, згідно з яким партії повинні орієнтуватися на якомога ширшу підтримку на виборах, а не обов’язково на певну соціальну групу, підтримують утричі менше громадян. Водночас, майже третина опитаних вважають неправильними обидва підходи.

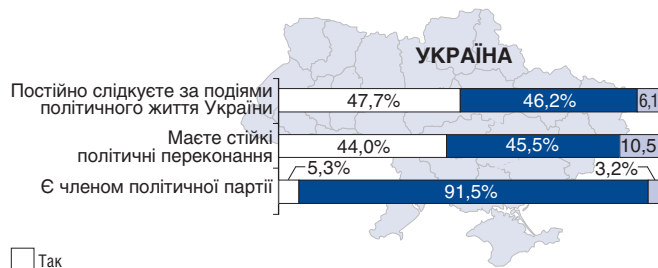
Більшість громадян вважають, що партії повинні мати певну ідеологію, на основі якої формуються партійні та передвиборні програми. Думки про вторинність ідеологій, порівняно з електоральною доцільністю дотримується лише кожний десятий респондент. На Півдні і Сході частка прихильників ідеологічного принципу є вищою, ніж у Центрі та на Заході.

Дані дослідження засвідчують наявність безпосереднього зв’язку між баченням моделі партії за характером політичного представництва та її ідеологічного характеру. Так, серед респондентів, які вважають, що партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, переважна більшість (84%) також вважають, що партії повинні мати певну ідеологію. **Таким чином, модель ідеологічної партії - представника інтересів певної соціальної групи поки користується відносно більшою підтримкою, ніж модель “прагматичної” партії “для всіх”.** ■

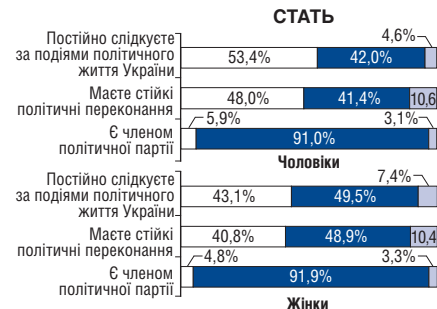
Чи можна про Вас сказати, що Ви...?

% опитаних

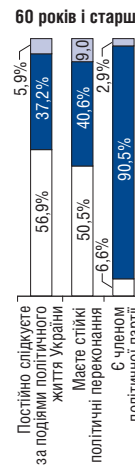
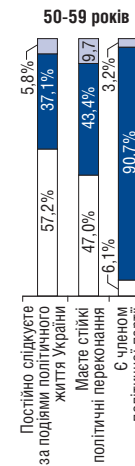
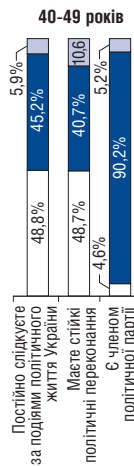
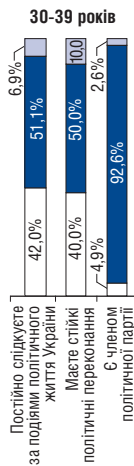
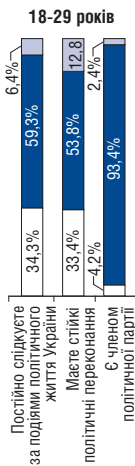
2010р.

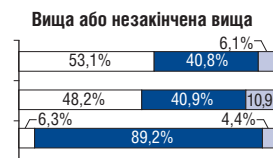
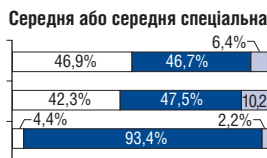
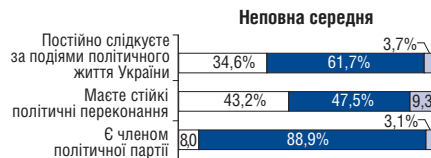
☐ Так
☒ Ні
☐ Важко відповісти

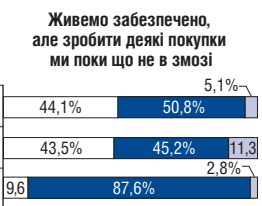
ВІК

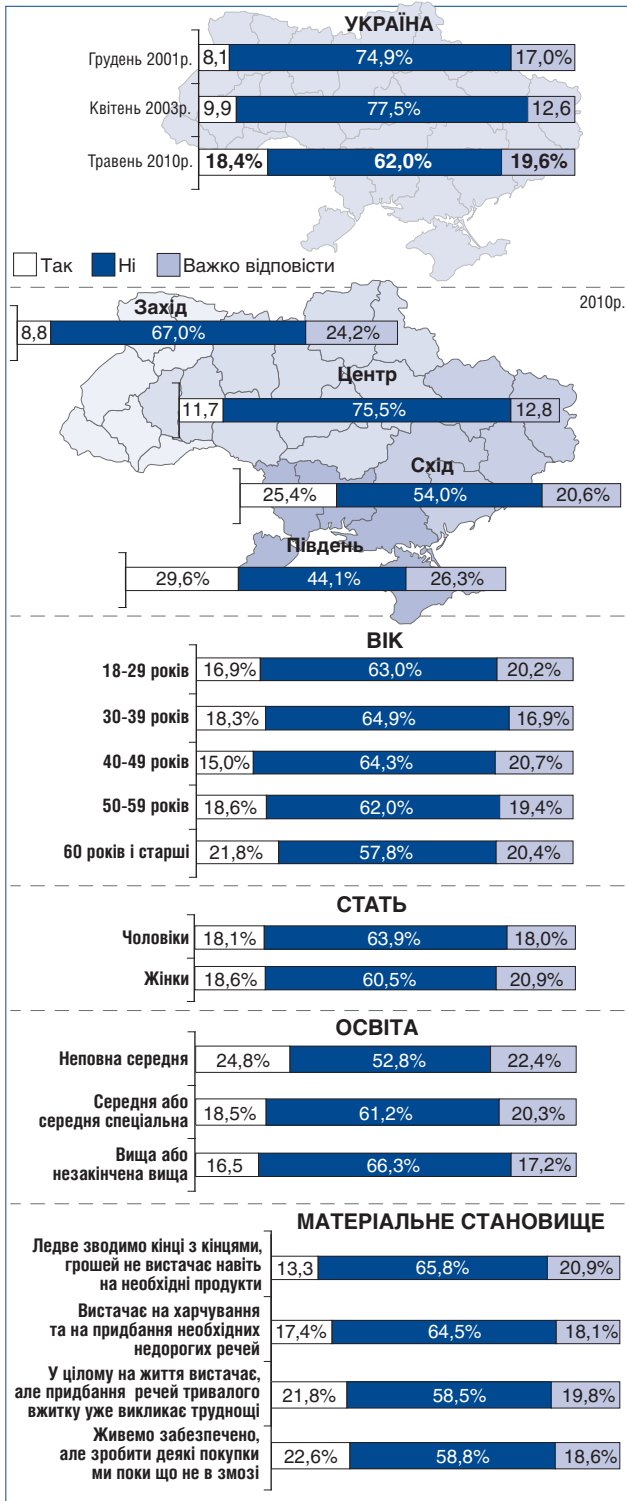
ОСВІТА

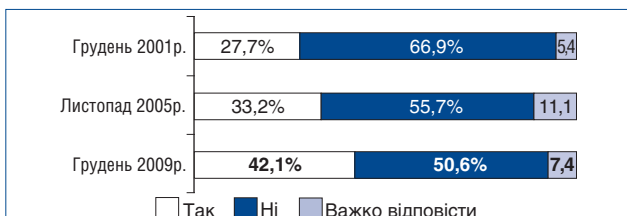
МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ

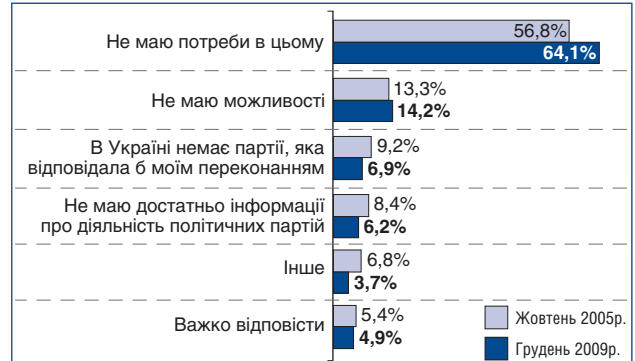
Чи виконують політичні партії свої функції у суспільстві? % опитаних

Чи чули Ви щось про діяльність місцевих осередків будь-яких партій у Вашому регіоні? % опитаних

Чому Ви не є членом політичної партії? % тих, хто не є членом політичної партії

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?*

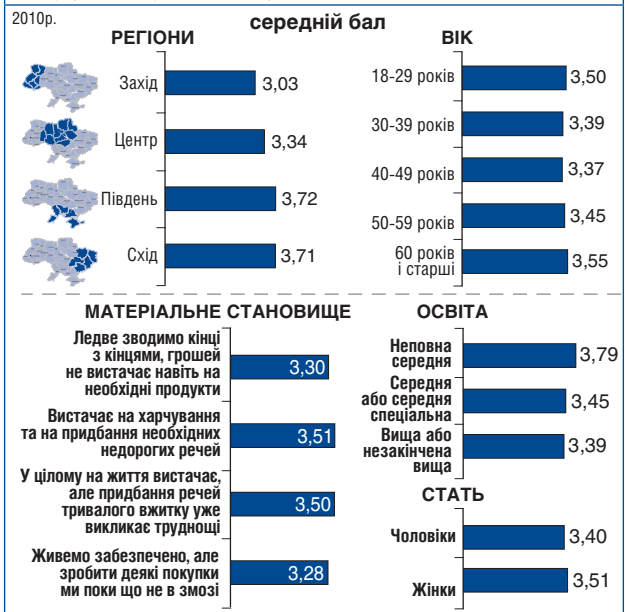

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Оцінка наявного рівня демократії в українському суспільстві, % опитаних

"1" (Диктатура)	"2"	"3"	"4"	"5" (Повна демократія)	Важко відповісти	Середній бал*
4,1	11,8	30,7	26,0	17,9	9,5	3,46

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що у країні панує диктатура, а "5" – у країні досягнуто повної демократії.

Чи є в Україні політичні партії, які б відповідали наведеним критеріям?
% опитаних

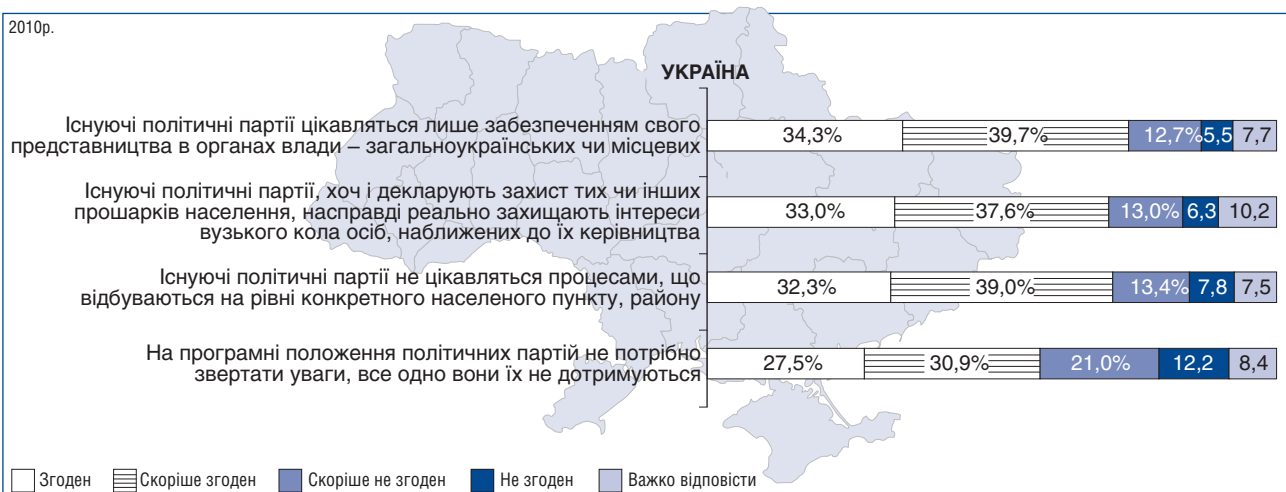
2010р.

		РЕГІОНИ				ВІК					МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Представляли б інтереси певних соціальних груп, підтримували б постійні зв'язки з ними	Так	34,3	38,3	50,3	45,5	42,7	38,1	42,5	41,2	43,0	35,9	43,5	44,5	35,4
	Ні	41,8	48,2	34,2	34,7	39,4	45,3	40,7	41,6	37,4	43,2	40,9	40,6	33,1
	Важко відповісти	23,9	13,6	15,5	19,8	17,9	16,6	16,8	17,2	19,6	20,9	15,6	14,9	31,5
Будували б свої програми на основі певних ідеологічних засад, та дотримувалися б їх у практичній діяльності	Так	26,8	30,8	56,9	42,2	39,2	35,4	38,5	35,8	38,5	29,9	38,7	40,7	39,8
	Ні	43,1	54,4	31,6	34,2	42,9	46,3	40,6	42,7	39,4	42,2	41,8	43,2	38,6
	Важко відповісти	30,1	14,8	11,5	23,6	17,9	18,3	20,9	21,5	22,0	27,9	19,4	16,1	21,6
Користувалися б підтримкою в усіх регіонах України, були б дійсно загальнонаціональними партіями	Так	21,0	33,7	45,7	31,7	34,7	28,6	32,5	29,7	34,5	26,0	34,0	36,8	26,0
	Ні	61,4	55,8	43,1	49,7	51,8	58,3	53,1	54,8	49,4	50,7	51,9	52,4	61,6
	Важко відповісти	17,6	10,5	11,2	18,6	13,5	13,1	14,4	15,4	16,1	23,3	14,1	10,8	12,4
Дотримувалися б принципів внутрішньопартійної демократії, дозволяли б молодим, перспективним членам партії обіймати керівні позиції в партії, бути обраними депутатами різних рівнів	Так	23,6	23,8	47,0	31,1	29,0	31,1	29,4	30,5	29,4	21,9	32,2	33,0	23,2
	Ні	43,0	54,3	31,9	36,7	41,8	44,6	42,8	42,7	42,8	47,2	41,6	42,1	42,4
	Важко відповісти	33,4	22,0	21,1	32,2	29,2	24,3	27,8	26,9	27,9	30,9	26,1	24,9	34,5
Регулярно звітували б перед виборцями за виконання партійних і передвиборчих програм	Так	18,4	19,7	36,2	30,4	25,1	24,3	24,5	26,3	26,7	25,9	27,6	25,6	19,3
	Ні	54,1	66,5	51,3	48,5	55,9	56,9	55,6	57,6	54,8	55,1	54,3	57,4	58,5
	Важко відповісти	27,5	13,9	12,5	21,1	19,1	18,9	19,9	16,2	18,5	18,9	18,1	17,1	22,2
Фінансувалися б переважно за рахунок членських внесків, були б незалежними від олігархічних структур	Так	12,5	13,6	20,1	18,7	15,5	17,1	13,7	18,0	16,5	15,3	18,2	15,6	11,8
	Ні	59,7	69,1	67,4	52,8	60,6	63,1	64,4	60,4	60,2	58,5	59,5	66,4	60,1
	Важко відповісти	27,8	17,4	12,5	28,4	23,9	19,7	21,9	21,6	23,3	26,2	22,3	18,0	28,1

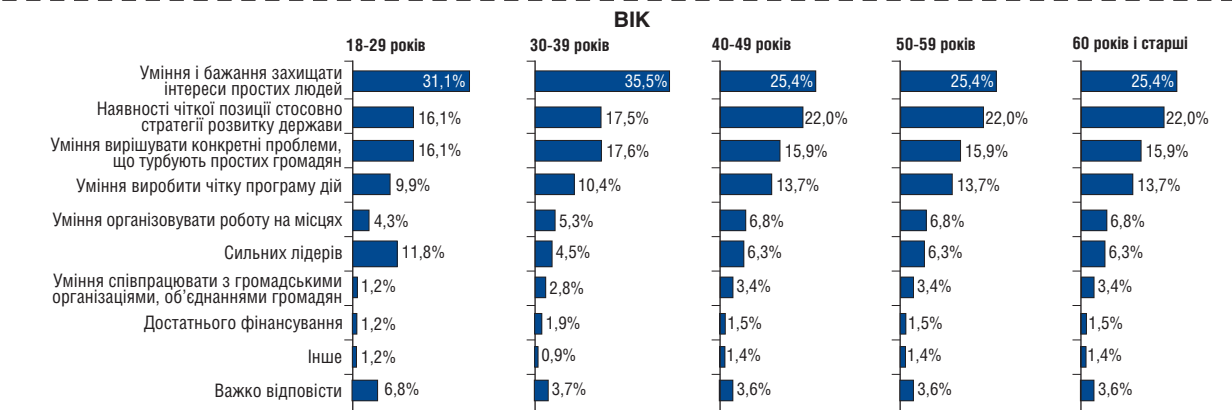
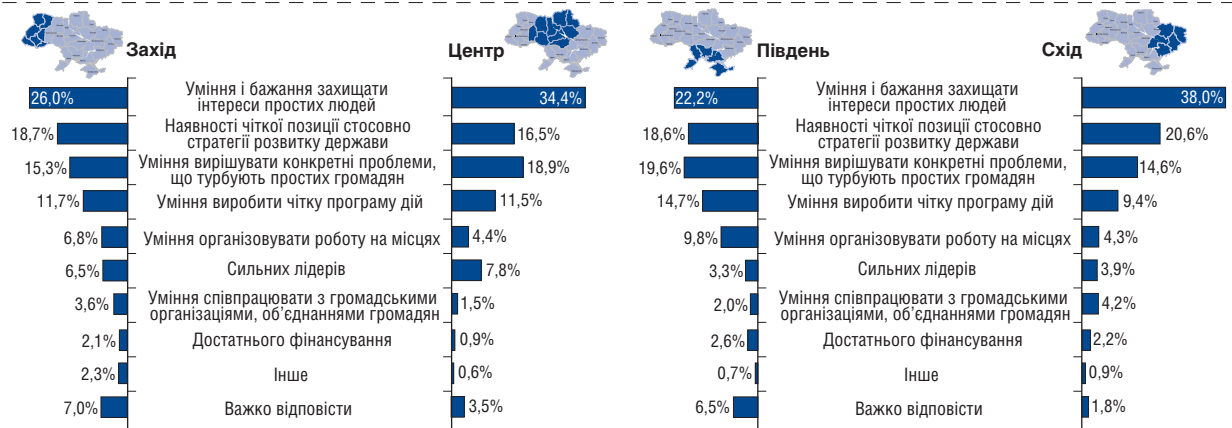
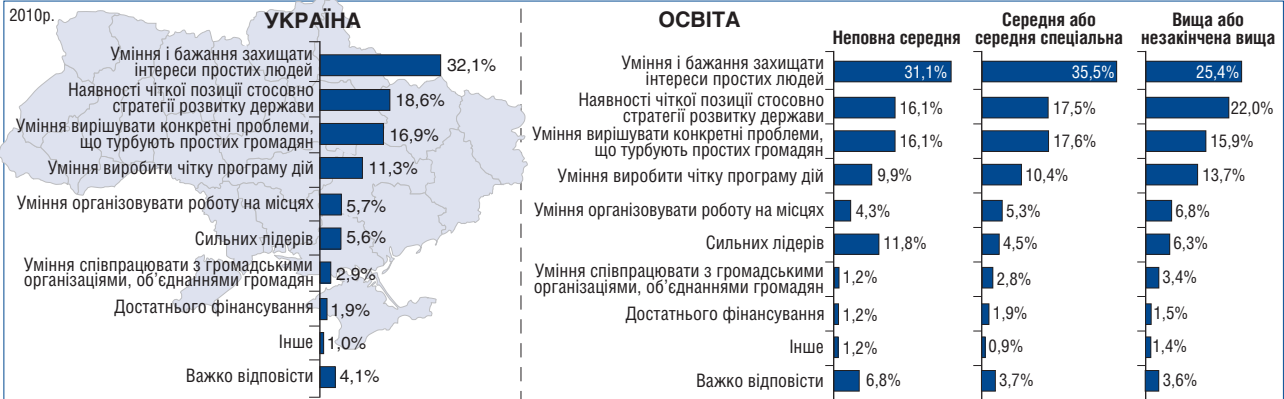
Якою мірою Ви згодні з кожним із наведених суджень?
% опитаних

2010р.

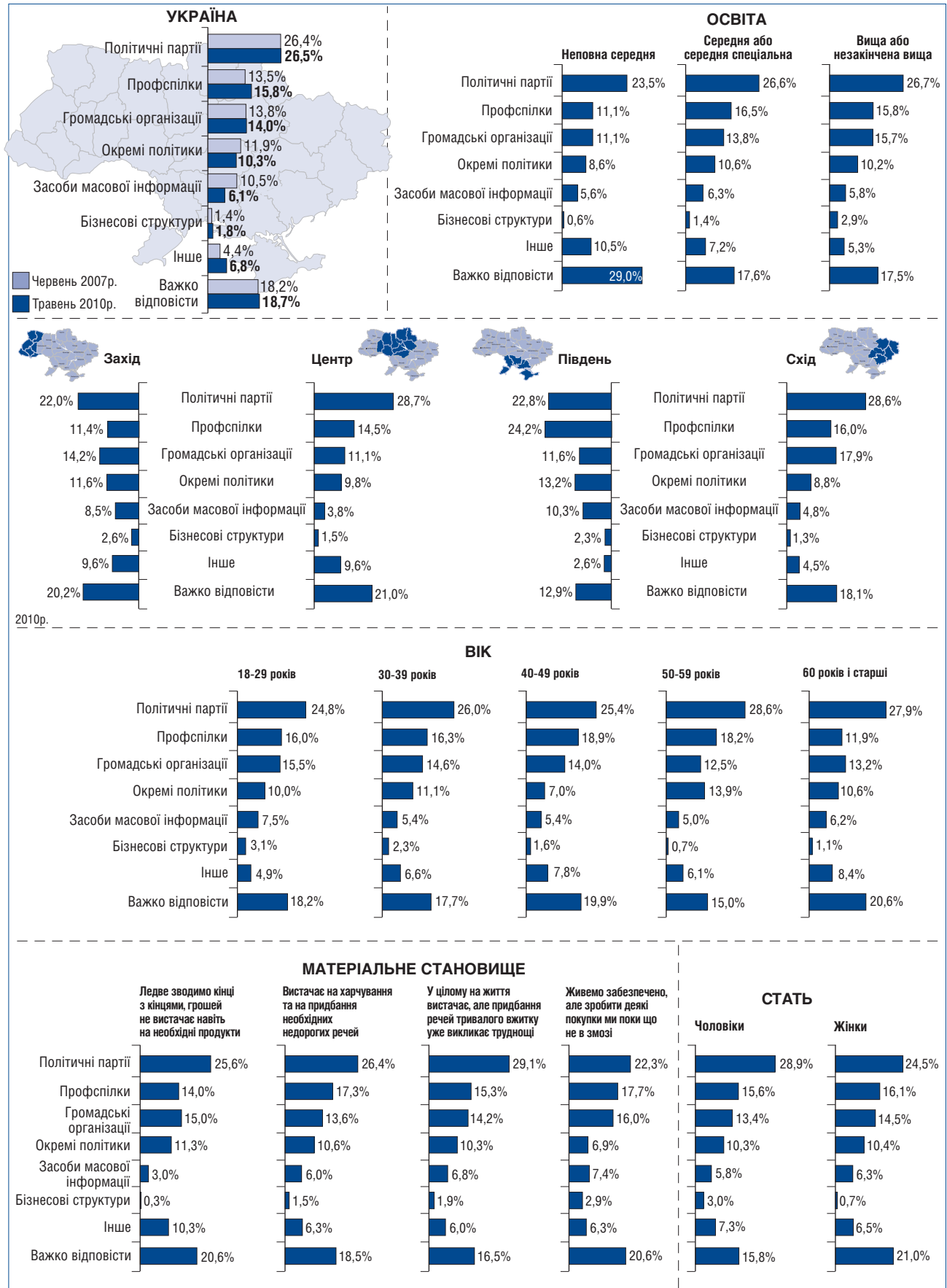

		РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			СТАТЬ		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
		Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Існуючі політичні партії цікавляться лише забезпеченням свого представництва в органах влади – загальноукраїнських чи місцевих	Згоден	35,8	37,6	27,3	33,5	34,5	33,8	35,1	34,8	33,8	38,1	33,5	35,5	33,6	35,0	39,2	33,4	36,5	25,4
	Скоріше згоден	46,0	45,2	31,9	34,3	37,6	41,0	41,0	40,1	39,4	33,1	39,7	41,6	41,4	38,3	34,9	41,8	36,9	45,8
	Скоріше не згоден	9,1	10,7	21,4	12,7	11,7	14,0	12,4	12,5	13,0	13,1	13,0	11,4	13,6	11,9	10,3	12,0	13,3	15,8
	Не згоден	1,6	0,9	10,5	10,0	6,4	4,3	5,9	5,7	5,7	7,5	5,6	4,6	4,9	6,1	4,0	5,0	6,5	6,8
	Важко відповісти	7,5	5,6	8,9	9,4	9,7	6,9	5,7	6,8	8,6	8,1	8,1	6,8	6,5	8,7	11,6	7,7	6,8	6,2
Існуючі політичні партії, хоч і декларують захист тих чи інших прошарків населення, насправді реально захищають інтереси вузького кола осіб, наближених до їх керівництва	Згоден	32,9	35,0	22,7	35,6	32,8	33,8	34,4	34,4	30,8	30,0	32,9	34,5	32,9	33,0	36,1	30,8	35,9	26,6
	Скоріше згоден	39,9	46,7	32,9	29,4	37,3	38,7	39,5	34,4	37,6	31,3	37,0	40,8	38,9	36,5	36,8	41,4	33,8	43,5
	Скоріше не згоден	9,6	8,2	20,1	16,6	12,4	13,5	14,0	15,4	11,2	11,3	13,5	12,2	13,3	12,8	5,6	12,5	15,0	14,7
	Не згоден	3,4	1,2	13,8	9,6	6,9	5,2	5,2	4,3	8,1	11,3	5,8	5,6	5,3	7,0	4,3	5,6	8,0	6,2
	Важко відповісти	14,2	8,8	10,5	8,8	10,6	8,9	7,0	11,5	12,3	16,3	10,8	6,8	9,6	10,6	17,2	9,6	7,3	9,0
Існуючі політичні партії не цікавляться процесами, що відбуваються на рівні конкретного населеного пункту, району	Згоден	37,6	33,7	21,1	33,1	34,2	31,7	35,8	31,7	28,9	29,2	32,9	31,7	33,8	31,1	38,2	28,8	33,0	28,8
	Скоріше згоден	41,2	48,0	34,5	31,0	37,5	41,4	37,1	38,8	40,1	33,5	38,7	41,6	37,5	40,2	36,5	44,0	35,9	38,4
	Скоріше не згоден	10,1	11,6	24,3	11,8	12,1	12,9	12,6	16,9	13,6	14,3	13,0	13,6	14,7	12,3	8,3	12,6	16,2	14,7
	Не згоден	1,3	1,5	11,8	15,9	7,3	6,6	9,3	6,5	8,6	13,7	7,8	6,3	6,6	8,7	5,3	7,7	9,1	9,0
	Важко відповісти	9,8	5,2	8,2	8,2	8,8	7,4	5,2	6,1	8,8	9,3	7,6	6,8	7,3	7,7	11,6	6,8	5,8	9,0
На програмні положення політичних партій не потрібно звертати уваги, все одно вони їх не дотримуються	Згоден	28,7	28,8	17,4	30,1	27,4	26,9	27,1	29,1	27,7	29,2	27,4	27,6	29,8	25,7	34,4	25,7	29,7	17,5
	Скоріше згоден	28,4	39,2	26,0	26,3	29,9	36,6	29,6	29,1	29,9	28,0	30,3	33,3	29,5	32,0	34,1	31,3	29,7	31,6
	Скоріше не згоден	24,0	19,4	29,3	17,4	21,2	20,3	22,2	21,2	20,5	17,4	21,4	20,5	21,8	20,5	11,6	22,0	21,4	26,0
	Не згоден	8,8	5,2	17,4	18,7	12,6	9,4	14,2	11,5	12,5	14,3	11,9	12,3	11,2	13,0	7,9	13,6	11,5	15,8
	Важко відповісти	10,1	7,5	9,9	7,5	8,8	6,9	7,0	9,0	9,5	11,2	9,0	6,3	7,7	8,8	11,9	7,5	7,7	9,0

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних

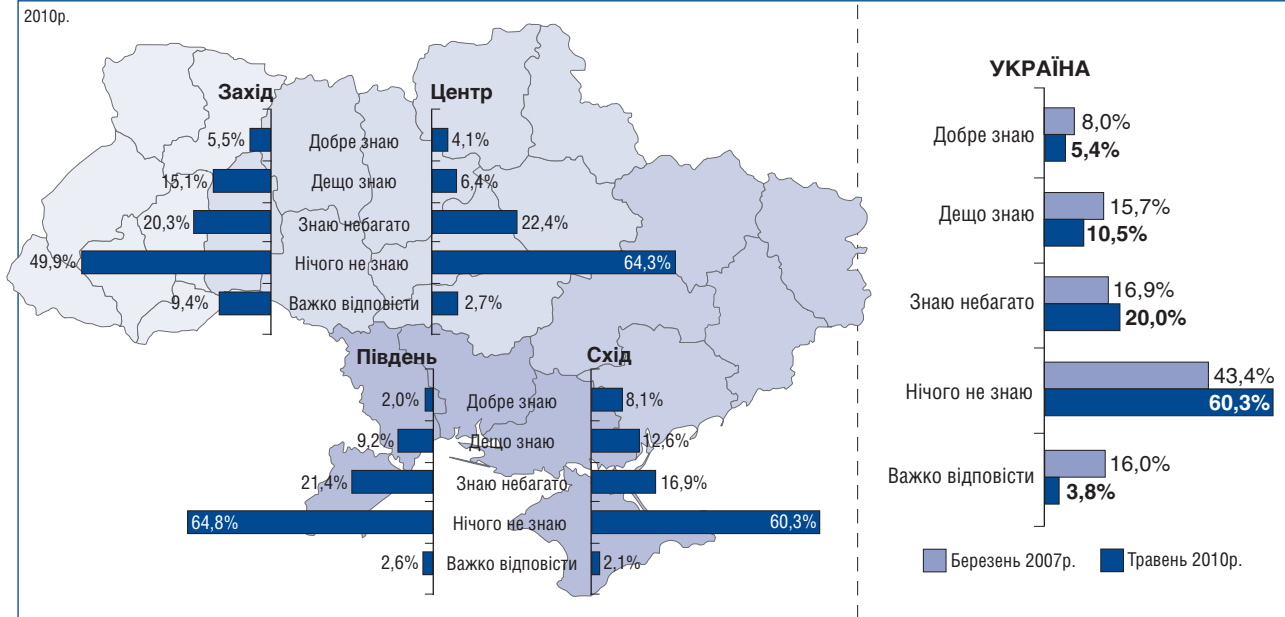

Хто насамперед має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах?
% опитаних

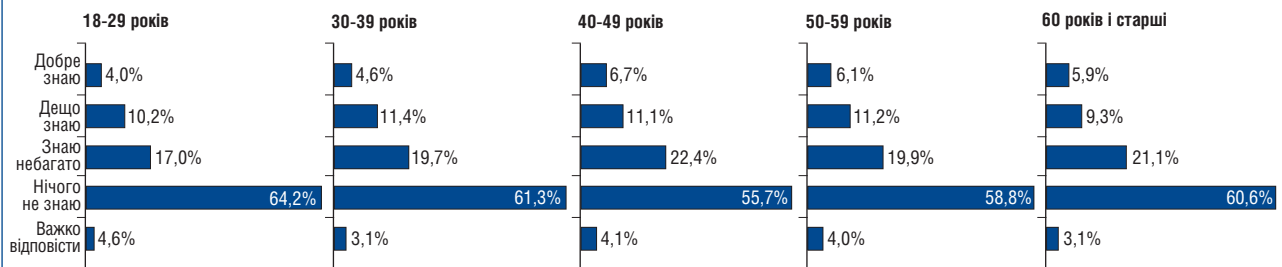

**Партії в Україні (як і в усьому світі) поділяються на ліві, праві та центристські.
Чи знаєте Ви (маєте якесь уявлення) про те, чим відрізняються, наприклад, праві партії від лівих?**
% опитаних

2010р.

ВІК

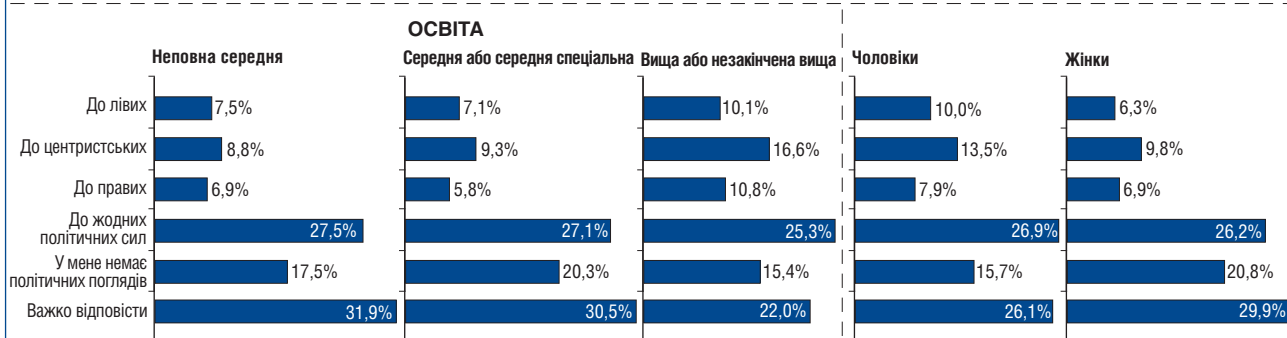
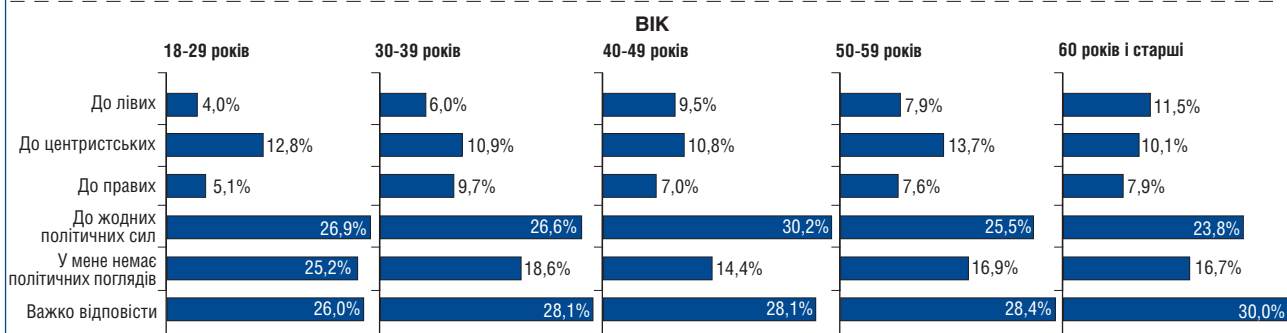
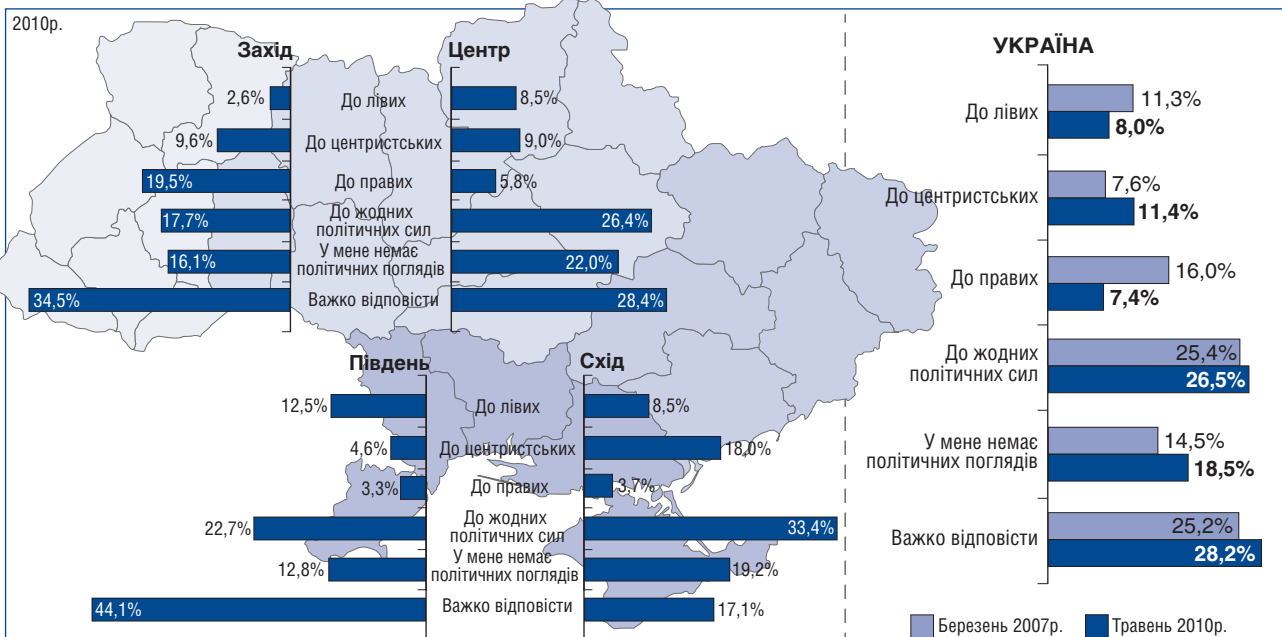
ОСВІТА

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ

Ви особисто за своїми політичними поглядами ближчі до лівих, правих чи центристських політичних сил?
% опитаних

До якого ідеологічного напрямку – до лівих, правих або центристів – Ви віднесли б партію, яка керується наступними ідейними принципами?
% тих, хто знає (має якість уявлення) про те, чим відрізняються праві партії від лівих

	Ліві			Центристи			Праві			До жодного			Важко відповісти		
	Україна	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна	Захід	Центр	Південь	Схід
Соціально-економічна політика															
Державне сприяння крупному національному бізнесу	18,1	17,1	27,8	13,3	12,7	30,9	30,6	24,5	11,1	44,2	35,9	31,8	27,3	29,6	48,2
Пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу	17,5	5,7	31,9	15,3	13,1	35,5	35,7	29,2	18,4	47,4	29,5	33,8	31,9	23,5	26,7
Захист інтересів громадян з низькими доходами	49,5	34,4	53,0	62,6	50,6	14,6	15,9	11,1	9,2	18,7	20,5	26,8	20,8	15,3	18,3
Розширення державного сектору економіки, повернення у державну власність раніше приватизованих підприємств	47,9	41,4	47,7	68,7	43,8	13,5	12,1	11,6	10,2	17,5	19,8	20,4	22,7	12,2	19,9
Захист інтересів "середнього класу" – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	25,6	7,0	26,9	36,4	31,9	33,4	28,0	31,0	18,4	44,6	24,2	37,6	23,1	17,2	19,9
Внутрішня та правова політика															
Рівність усіх громадян перед законом – "Закон один для всіх"	35,7	12,7	34,7	54,5	43,8	23,7	24,2	26,4	13,3	25,1	23,5	31,2	19,0	16,3	25,5
Надання "еліті" суспільства певних привілеїв, зумовлених її статусом	16,8	26,6	23,6	10,2	7,2	20,7	26,1	20,4	15,2	20,3	34,6	27,4	28,2	39,4	42,6
Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)	13,4	7,6	15,3	7,1	17,5	17,5	14,0	21,8	15,2	17,1	25,5	26,1	17,1	27,6	31,1
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	37,3	34,8	39,8	37,8	36,7	13,7	14,6	10,6	15,2	15,1	16,8	18,4	12,0	9,2	22,7
Гуманітарна політика															
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	39,9	21,0	30,1	55,1	53,8	36,1	48,1	32,4	23,2	37,1	21,7	24,1	23,6	15,3	21,1
Українська нація – це громадяни України української національності	12,6	8,3	14,4	8,2	15,5	12,3	8,3	23,6	8,2	6,8	50,8	59,5	35,2	43,9	61,4
В Україні повинна бути єдина державна мова – українська. Російська та інші національні мови мають вільно розвиватись і вживатись на всій території України в усіх сферах	19,6	5,1	28,7	12,2	23,5	20,5	27,4	26,3	10,1	15,5	48,1	67,1	34,3	38,8	52,0
В Україні має бути дві державні мови – українська і російська	48,9	60,5	37,0	61,2	46,6	26,6	21,7	19,8	16,3	39,8	16,4	8,3	25,0	12,2	15,5
Зовнішня політика та безпека															
Україна повинна ставити за мету вступ до ЄС в осяжній перспективі	15,4	5,7	27,3	8,2	13,9	24,2	22,9	31,0	14,3	22,7	45,0	62,7	25,9	40,4	52,2
Україна має увійти до Союзу Росії і Білорусі, вступити до Єдиного Економічного Простору	54,7	65,0	46,3	66,3	51,0	20,2	12,0	18,5	12,2	29,9	17,5	10,2	22,7	11,2	19,9
Україна не повинна входити до існуючих військових блоків, мати статус нейтральної держави	19,0	13,4	22,2	17,2	20,7	29,4	47,1	24,1	21,4	25,9	16,4	13,4	19,9	12,1	16,7
Україна повинна вступити до НАТО	12,6	6,3	16,2	10,2	14,3	14,7	9,6	25,0	14,3	9,2	48,5	69,4	31,9	34,7	55,0
Україна повинна приєднатися до оборонного союзу країн СНД	51,3	62,4	39,8	60,2	50,8	16,8	10,8	16,2	10,2	23,9	14,3	7,6	18,4	12,2	15,5

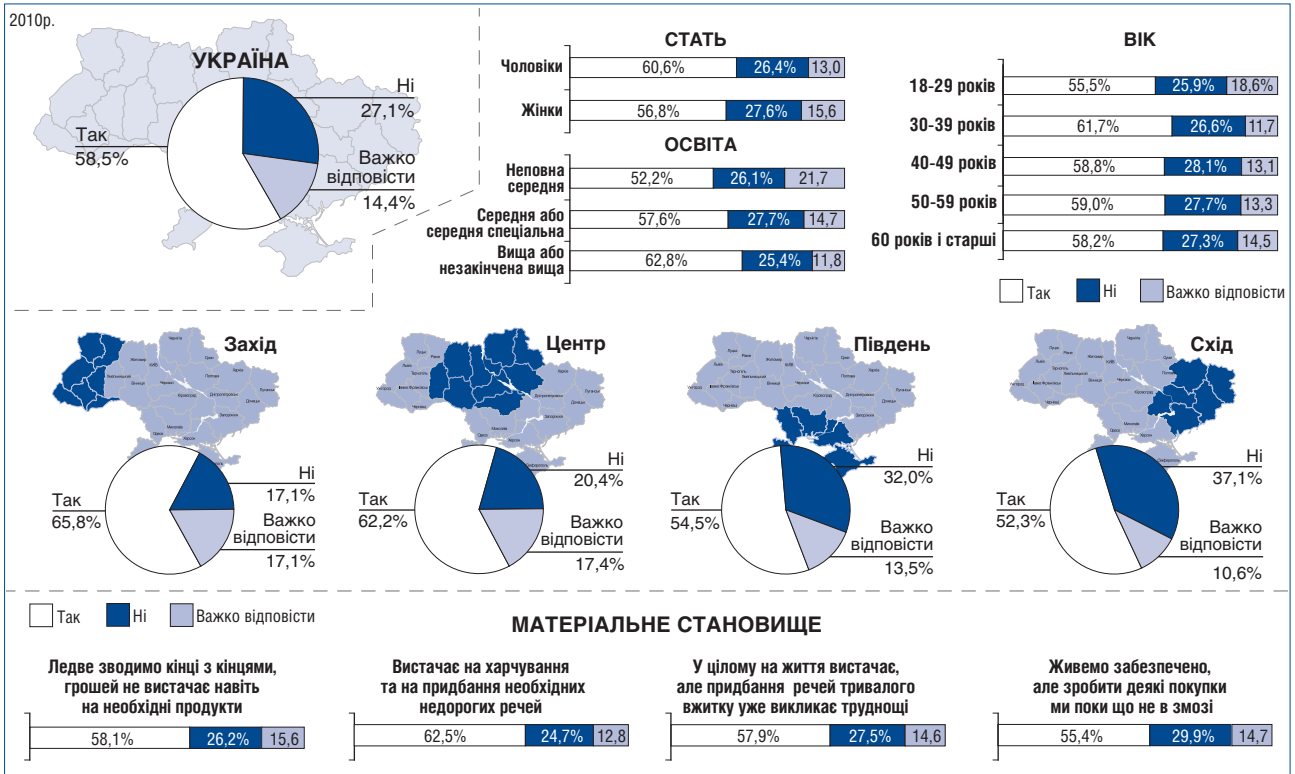
До яких політичних сил – лівих, правих чи центристських – відноситься кожна з наведених політичних сил?
% тих, хто знає (має якесь уявлення) про те, чим відрізняються праві партії від лівих

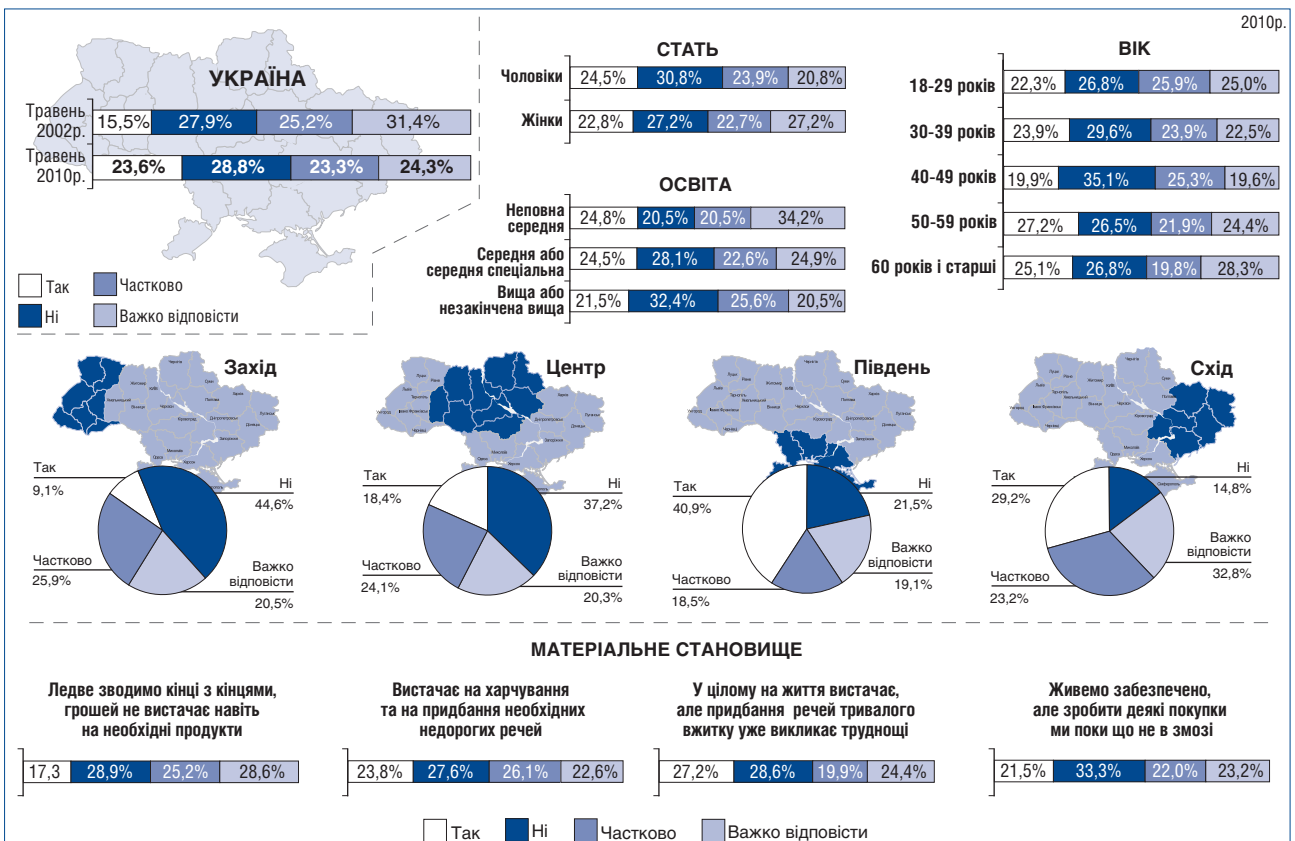
Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	Жовтень 2005р.	Травень 2010р.	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	14,0	16,3	3,1	9,3	24,1	27,4	14,0	14,0	18,0	22,3	15,4
Національно-демократичний	13,7	13,2	24,8	16,2	4,3	7,6	11,8	16,0	16,2	14,0	10,1
Комуністичний	6,8	4,6	1,0	3,2	7,3	6,7	2,0	1,7	2,3	2,2	11,4
Соціал-демократичний	4,7	4,3	2,8	4,4	2,3	6,1	5,6	3,1	5,2	5,8	2,9
Екологічний ("зелені")	3,7	3,2	3,9	3,2	2,0	3,4	3,6	4,6	3,1	4,3	1,5
Християнсько-демократичний	2,6	2,3	5,9	2,3	0,7	0,9	1,1	2,6	3,4	1,4	2,9
Ліберальний	1,6	1,9	3,9	1,4	2,3	1,0	2,2	3,4	2,1	0,4	1,3
Національно-радікальний	1,6	1,8	4,1	1,4	0,7	1,5	1,8	2,3	2,1	1,1	1,8
Соціалістичний	5,2	1,3	1,8	1,4	1,0	1,2	0,7	0,9	1,0	2,9	1,7
Національно-комуністичний	0,4	0,7	0,8	0,6	2,0	0,1	0,9	0,6	0,5	0,4	0,9
Інший	2,7	0,5	0,8	0,8	0,3	0,1	0,2	0,9	0,3	0,7	0,6
Жодний	11,0	13,3	10,9	18,1	12,5	10,3	16,0	14,8	14,9	11,5	9,7
Я не орієнтуюся в політичних течіях	17,2	26,1	16,5	29,7	33,7	24,4	28,7	25,1	22,4	25,2	27,7
Важко відповісти	14,6	10,4	19,6	8,1	6,9	9,0	11,6	10,3	8,5	7,9	12,1
	ОСВІТА (2010р.)			СТАТЬ (2010р.)		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (2010р.)					
	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	15,3	16,0	17,4	15,4	17,0	9,6	17,8	17,9		17,9	
Національно-демократичний	6,1	12,4	16,6	14,6	12,1	11,6	12,6	12,0		18,4	
Комуністичний	9,8	4,4	3,6	5,5	3,8	6,0	5,3	4,1		2,2	
Соціал-демократичний	3,1	3,3	6,8	4,6	4,1	3,7	4,9	4,6		2,8	
Екологічний ("зелені")	0,6	3,3	4,1	3,8	2,9	4,0	2,4	3,2		5,6	
Християнсько-демократичний	3,1	2,4	1,9	2,9	1,8	2,3	2,9	1,6		3,4	
Ліберальний	2,5	1,0	3,9	1,8	2,1	0,3	1,8	2,6		1,1	
Національно-радікальний	0,6	1,7	2,2	2,0	1,7	1,3	1,4	2,4		2,2	
Соціалістичний	2,5	1,1	1,5	1,2	1,4	1,7	1,2	1,4		1,1	
Національно-комуністичний	2,5	0,6	0,5	0,8	0,6	0,7	0,8	0,8		0,0	
Інший	1,8	0,5	0,2	0,7	0,4	1,7	0,0	0,4		1,1	
Жодний	12,9	14,4	11,3	13,6	13,1	14,0	13,7	13,9		10,1	
Я не орієнтуюся в політичних течіях	31,9	28,6	19,1	22,8	28,7	30,6	25,5	26,0		24,6	
Важко відповісти	7,4	10,4	10,8	10,5	10,3	12,6	9,6	9,1		9,5	

Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права?
% опитаних

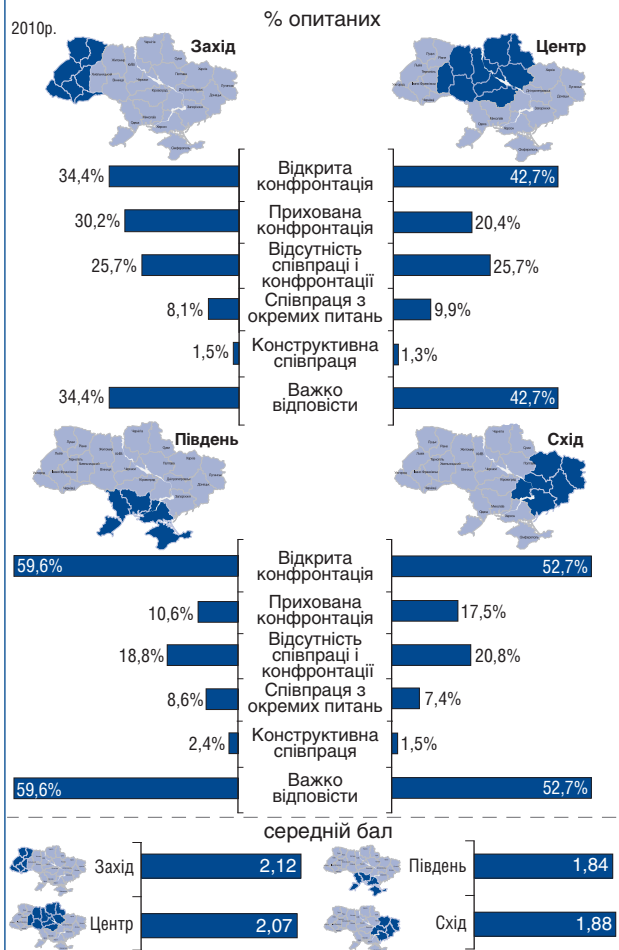
Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних

Рівень взаємодії влади та опозиції в Україні, % опитаних

Відкрита конфронтація	Прихована конфронтація	Відсутність співпраці і конфронтації	Співпраця з окремими питаннями	Конструктивна співпраця	Важко відповісти	Середній бал*
42,6	17,8	20,9	7,8	1,4	9,5	1,98

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає відкриту конфронтацію, а "5" – конструктивну співпрацю.

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...? % опитаних

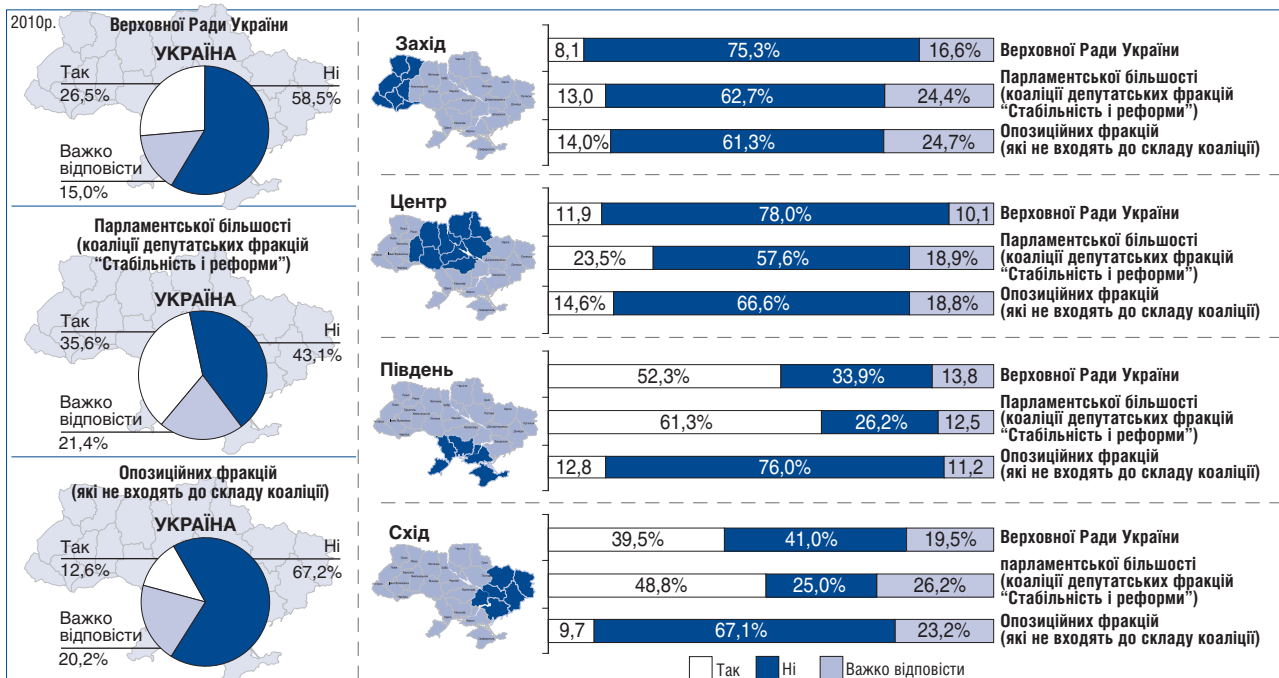

Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?*

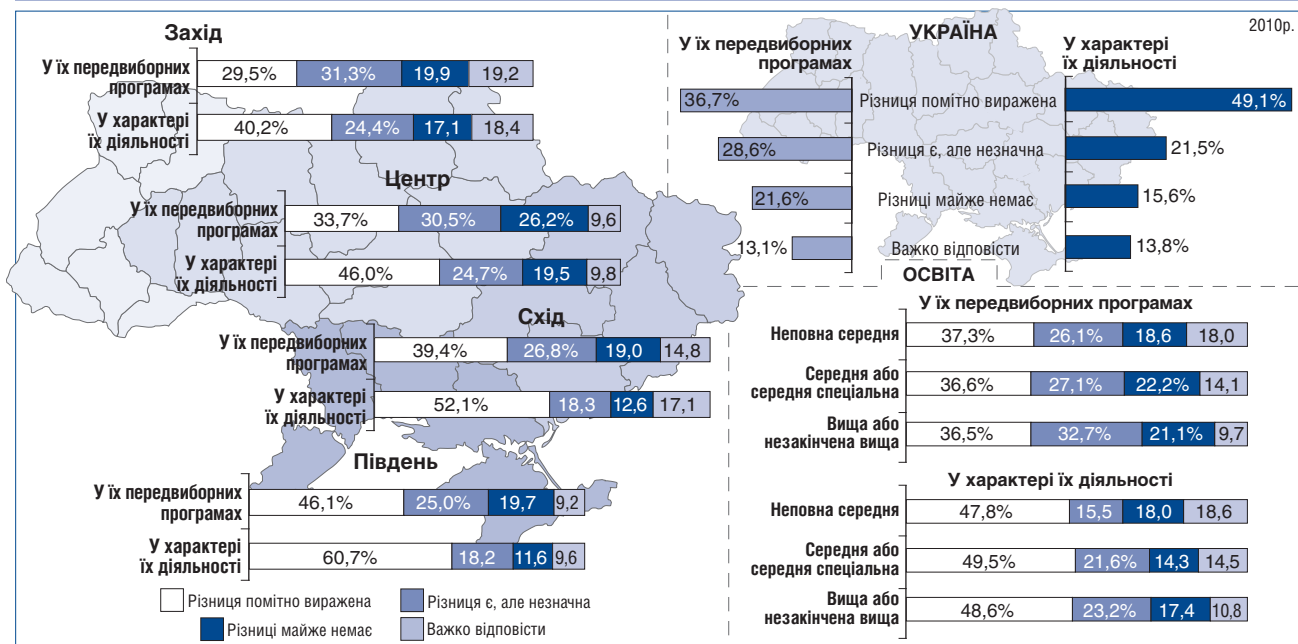
	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Блок Юлії Тимошенко	78,0	67,5	84,5	77,6	79,6
Політична партія "Наша Україна" (В.Ющенко)	48,0	48,1	37,2	58,9	57,2
Політична партія "Фронт змін" (А.Яценюк)	39,6	39,3	33,8	45,7	45,4
ВО "Свобода" (О.Тягнибок)	37,6	48,9	24,9	55,1	38,8
Політична партія "Народна самооборона" (Ю.Луценко)	34,1	23,1	24,1	48,4	46,5
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	23,0	20,2	11,8	43,8	28,0
Політична партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	22,1	23,4	15,4	41,8	21,0
Українська народна партія (Ю.Костенко)	16,7	15,7	9,2	31,6	19,3
Партія регіонів (В.Янукович)	3,0	1,7	3,0	0,7	5,2
Політична партія "Сильна Україна" (С.Тігіпко)	3,0	2,8	3,7	2,0	3,3
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	2,9	1,7	1,2	3,0	5,4
Соціалістична партія України (О.Мороз)	2,4	1,7	1,8	1,0	4,3
Комуністична партія України (П.Симоненко)	2,0	1,4	3,3	2,6	1,3
Блок Литвина (В.Литвин)	1,0	0,6	1,3	1,0	1,0
Жодну з них	5,6	6,3	3,8	11,8	4,5
Важко відповісти	7,6	14,1	8,7	4,3	5,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді. 2010р.

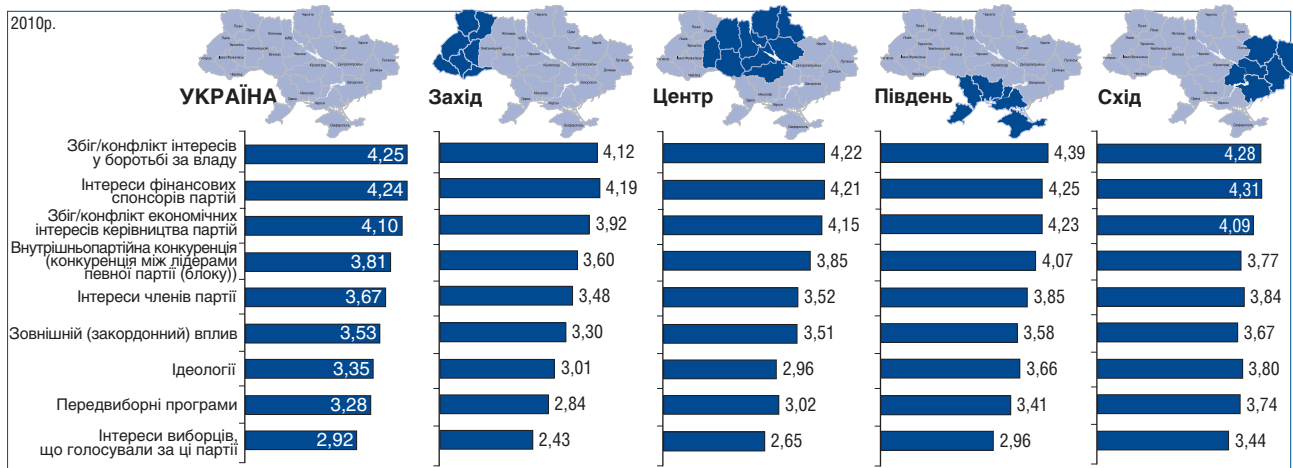
Чи задоволені Ви діяльністю...? % опитаних

Наскільки істотною є різниця між основними політичними силами, що представлені в нинішній Верховній Раді...?
% опитаних

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Верховній Раді?*

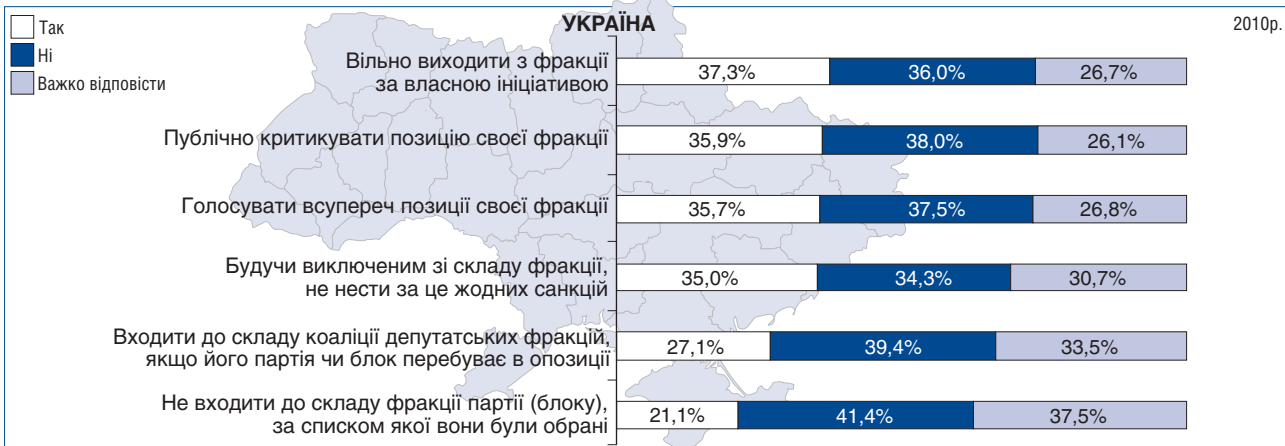

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що вплив мінімальний, а "5" – максимальний.

Якою мірою виконують свої передвиборні обіцянки кожна з наведених політичних сил?
% опитаних

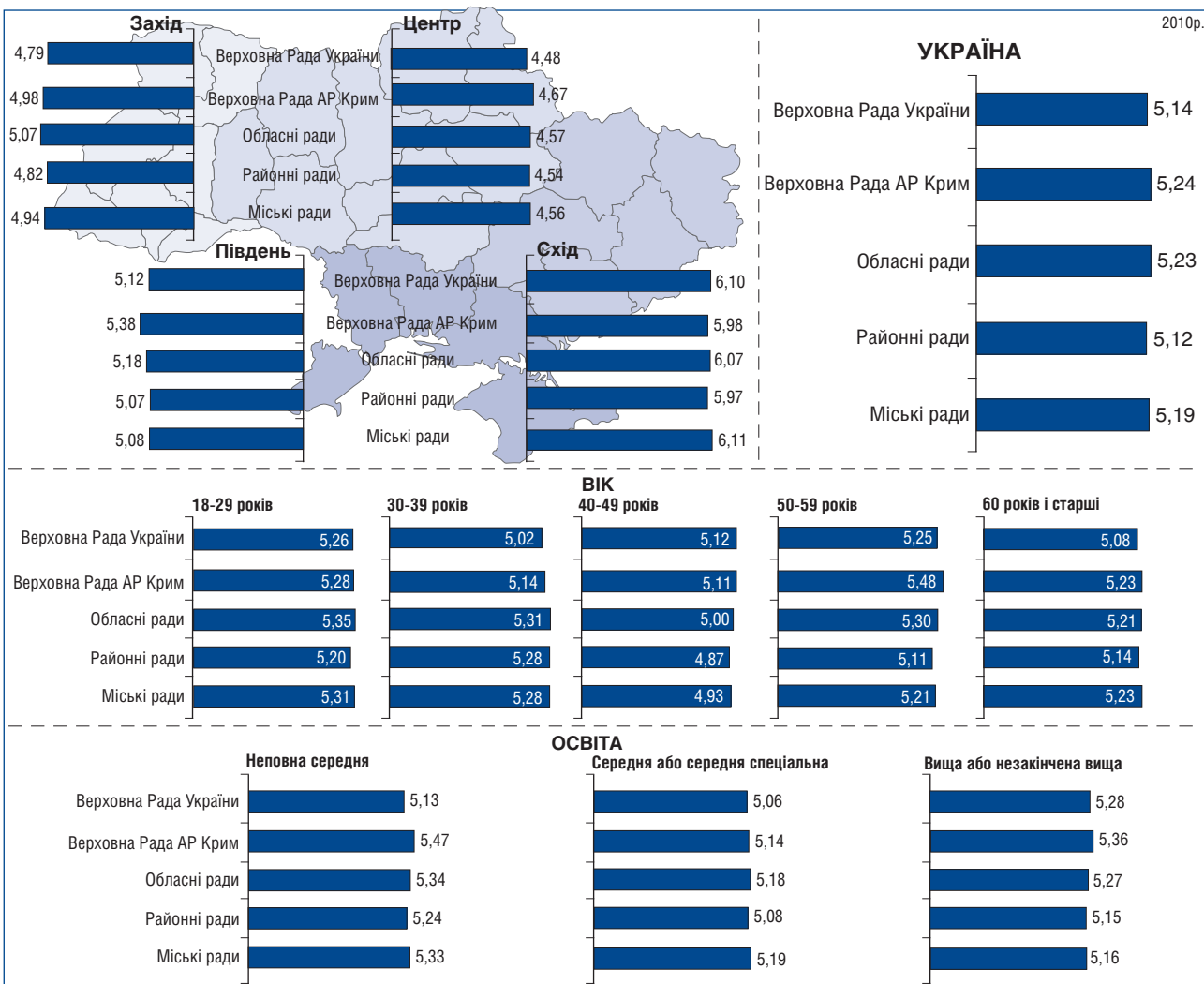

Чи повинні депутати, обрані за партійним списком, мати можливість...?
% опитаних

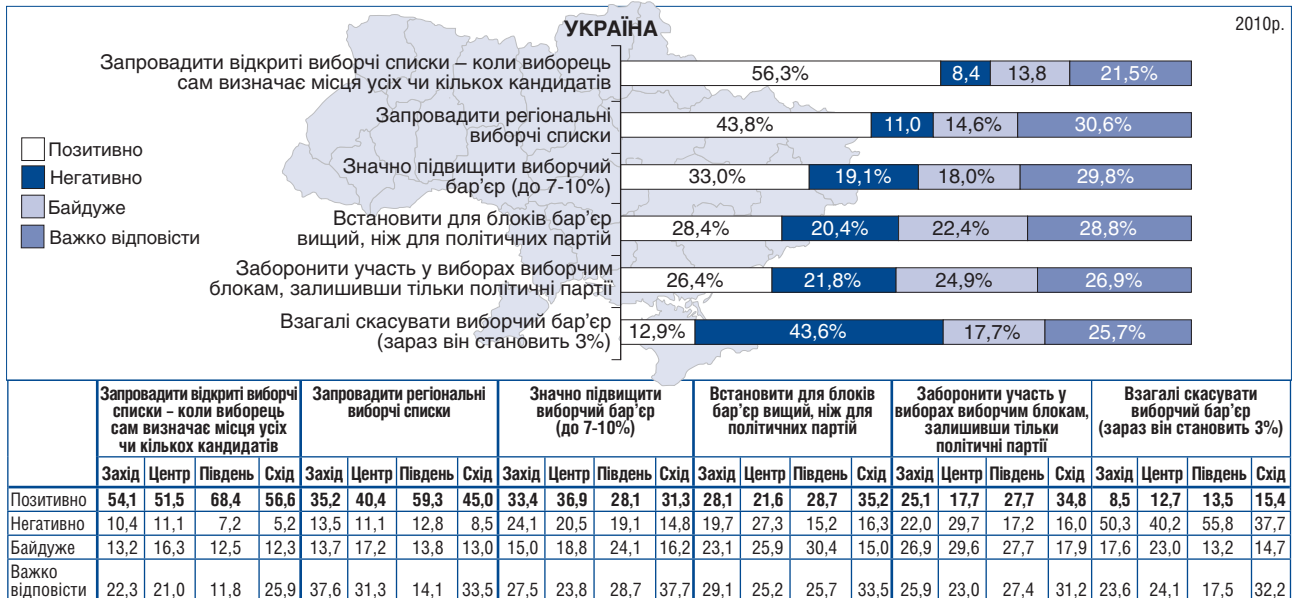
	Вільно виходити з фракції за власною ініціативою				Публічно критикувати позицію своєї фракції				Голосувати всупереч позиції власної фракції				Будучи виключеним зі складу фракції, не нести за це жодних санкцій				Входити до складу коаліції депутатських фракцій, якщо його партія чи блок перебуває в опозиції				Не входити до складу фракції партії (блоку), за списком якої вони були обрані			
	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	28,1	34,9	45,7	41,1	33,7	28,2	42,8	41,8	31,9	28,5	45,7	40,4	18,4	26,0	49,3	47,1	17,1	20,0	41,8	33,1	20,5	19,7	26,3	20,4
Ні	45,5	46,3	19,7	27,8	33,4	49,1	29,6	33,5	37,0	49,1	26,0	31,7	49,5	49,0	15,8	19,4	53,9	52,1	26,3	24,7	45,9	54,0	32,9	30,4
Важко відповісти	26,5	18,8	34,5	31,1	32,9	22,7	27,6	24,7	31,1	22,4	28,3	28,0	32,1	25,0	34,9	33,5	29,0	27,9	31,9	42,2	33,7	26,3	40,8	49,3

З 2006р. Верховна Рада та місцеві ради різних рівнів в Україні формуються за партійною ознакою. Як би Ви оцінили вплив такого способу формування на ефективність діяльності рад?*
середній бал

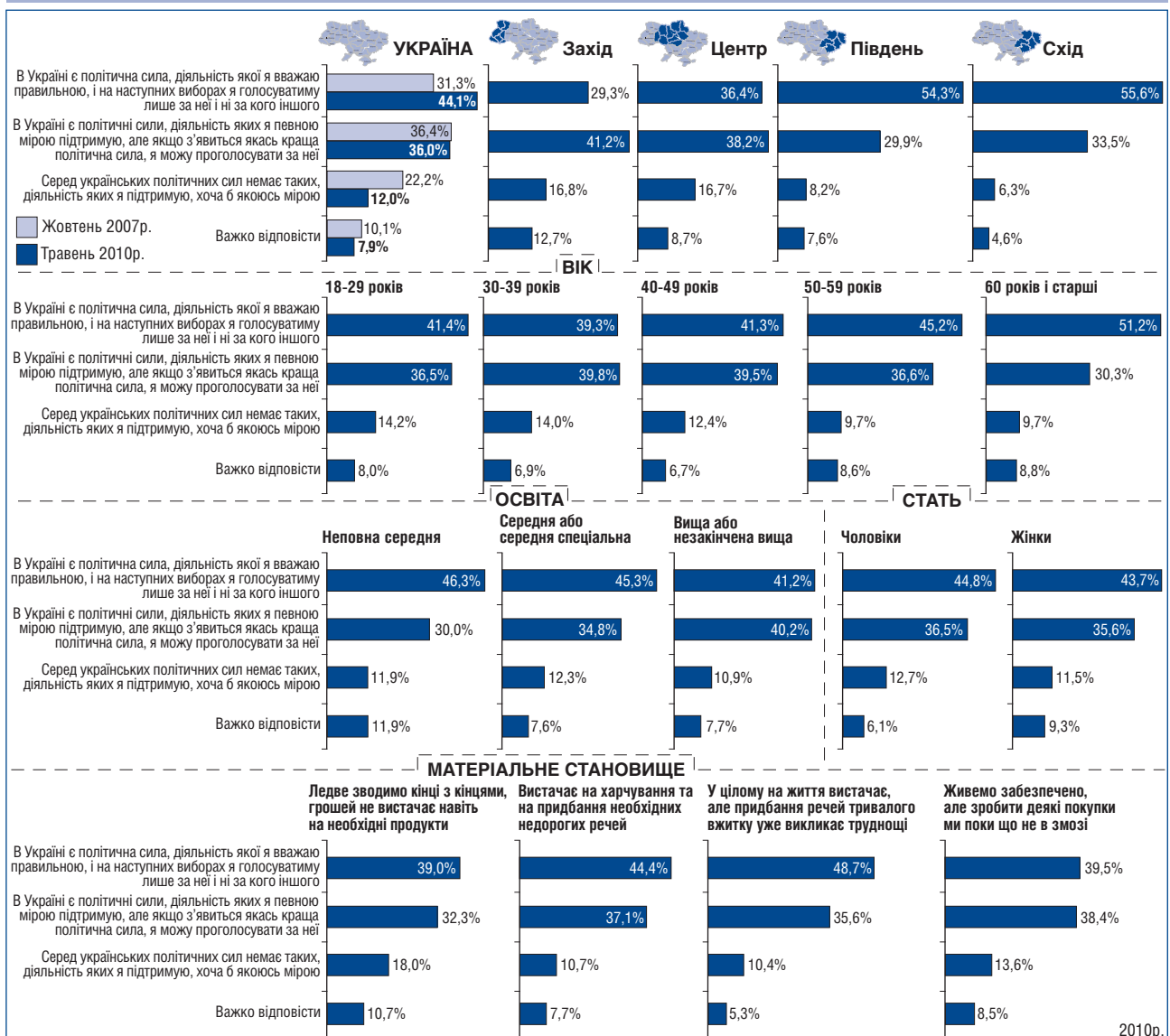

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає максимально негативний вплив, а "10" – максимально позитивний вплив.

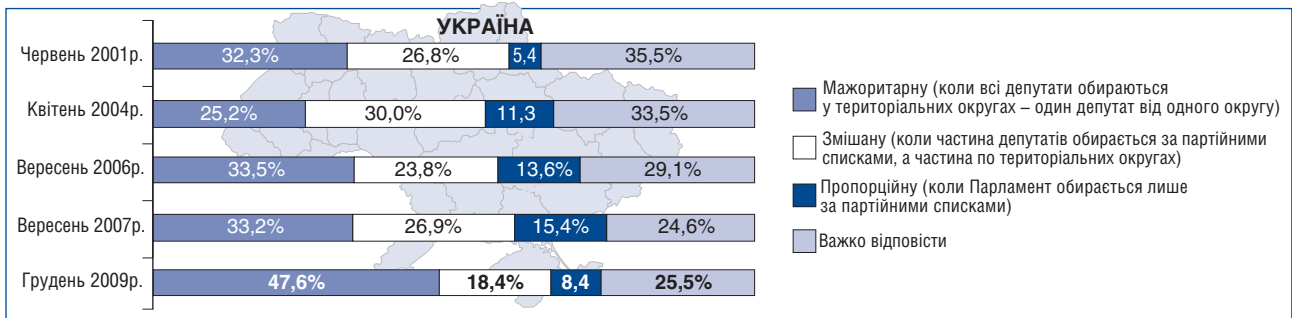
Протягом останнього часу вносилися різні ініціативи щодо удосконалення Закону про вибори народних депутатів України. Як би Ви поставилися до таких пропозицій?
% опитаних

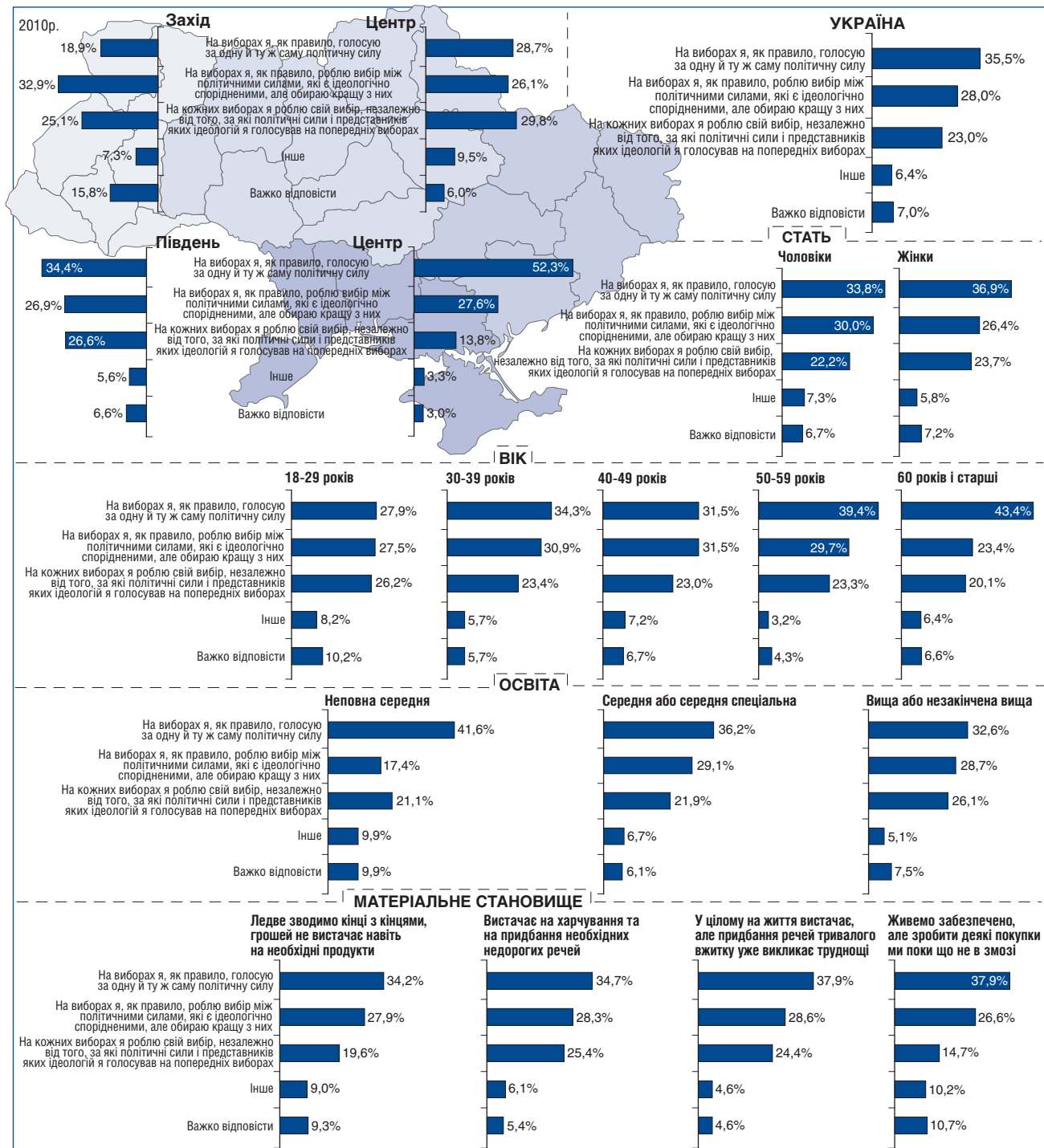
З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

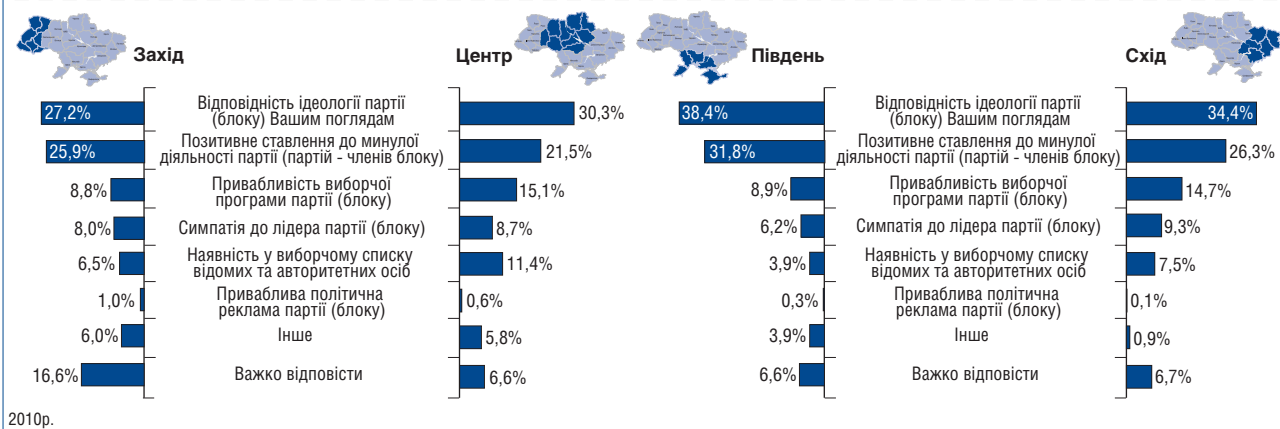
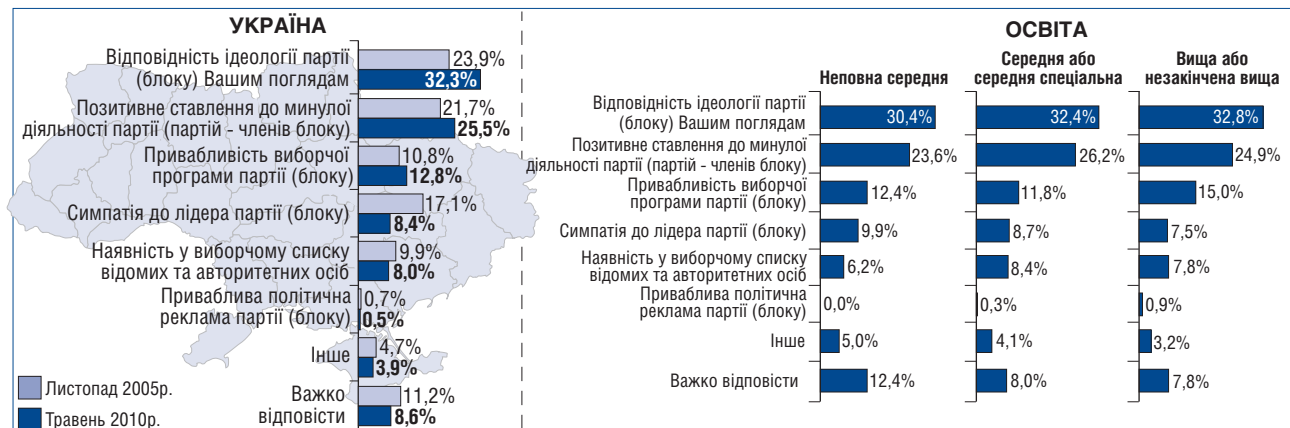
Яку систему виборів до Парламенту Ви вважаєте найкращою для України? % опитаних

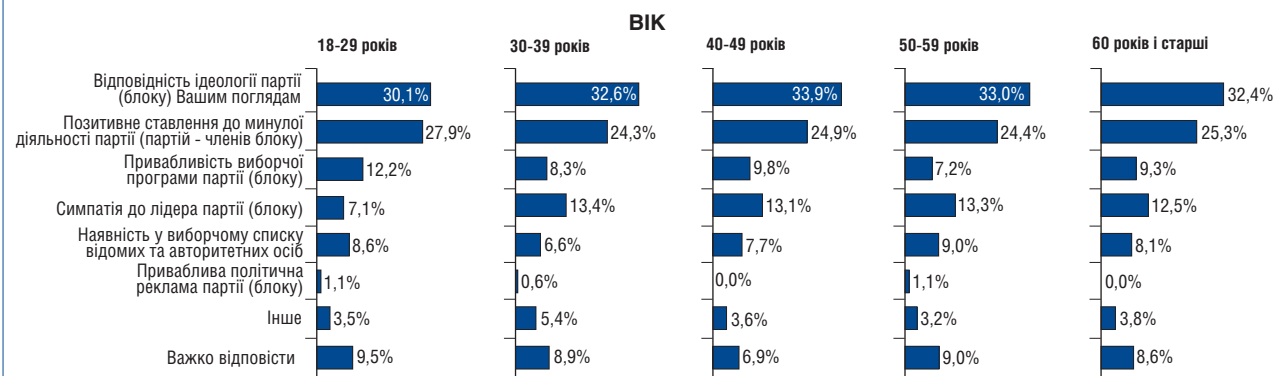
Яке з тверджень найкраще характеризує Ваш підхід до вибору політичної сили, за яку Ви будете голосувати на виборах до Верховної Ради? % опитаних

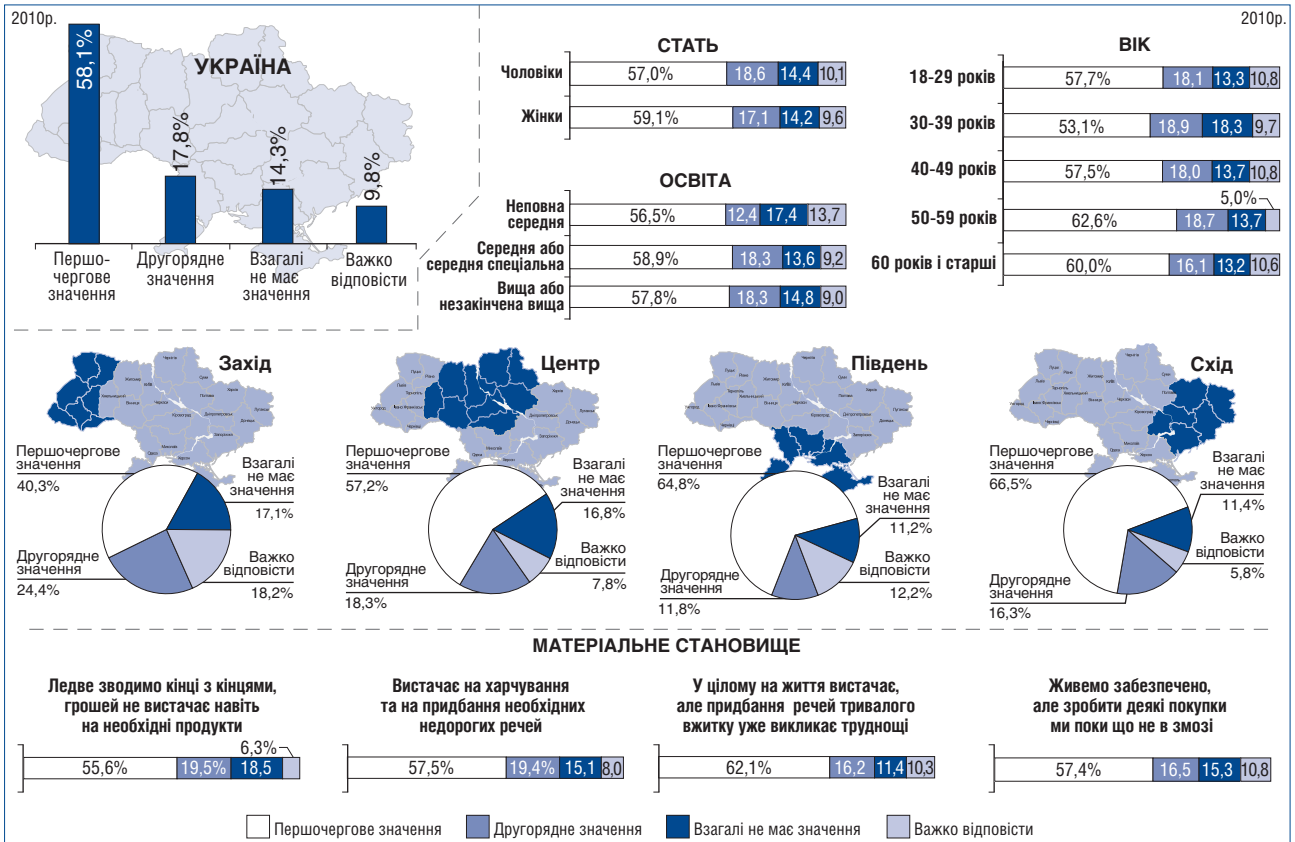
Від чого насамперед залежатиме Ваш вибір під час парламентських виборів?
% опитаних

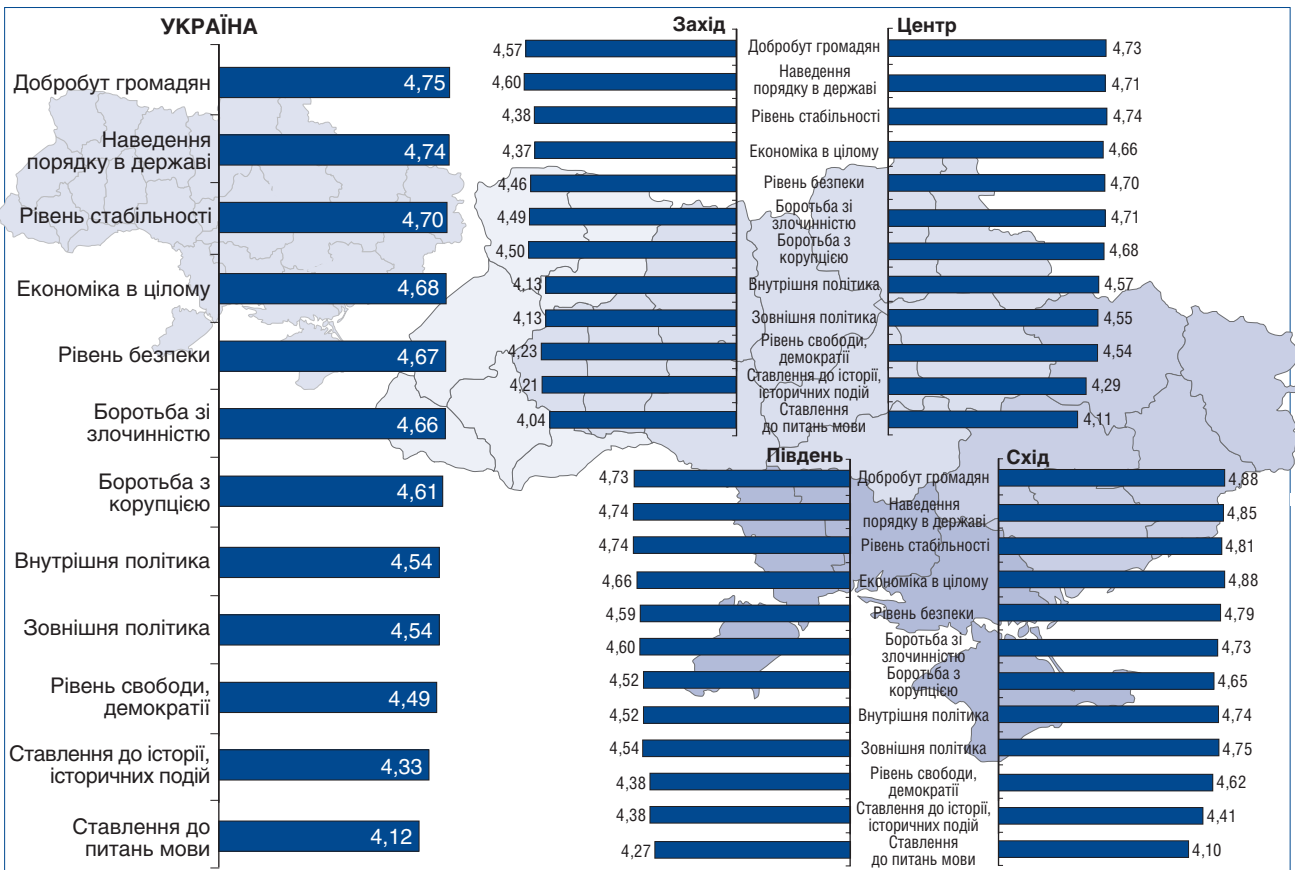
2010р.

Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію?
% опитаних

Під час вибору партії, за яку Ви голосуватиме, наскільки важливим для Вас є ставлення партії до наведених тем?*
% опитаних

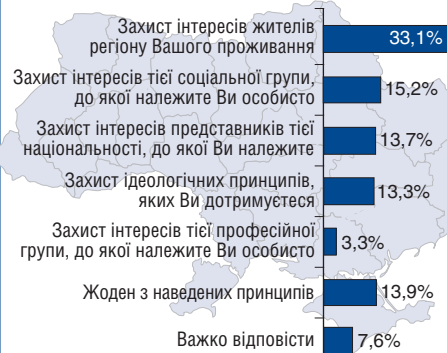

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, зовсім не важливим, а "5" – дуже важливим.

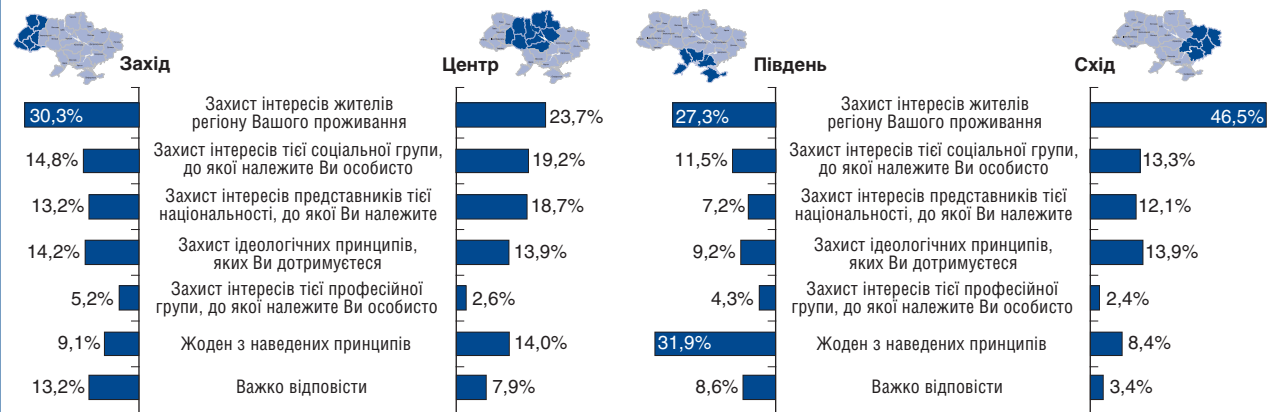
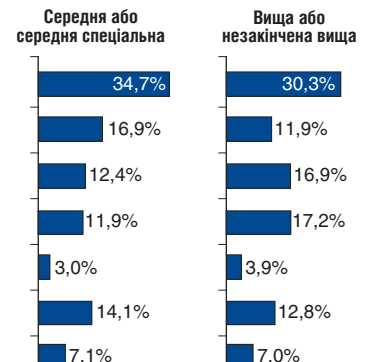
Якого найважливішого політичного принципу повинна дотримуватися політична партія, яку Ви могли б підтримати на виборах?
% опитаних

2010р.

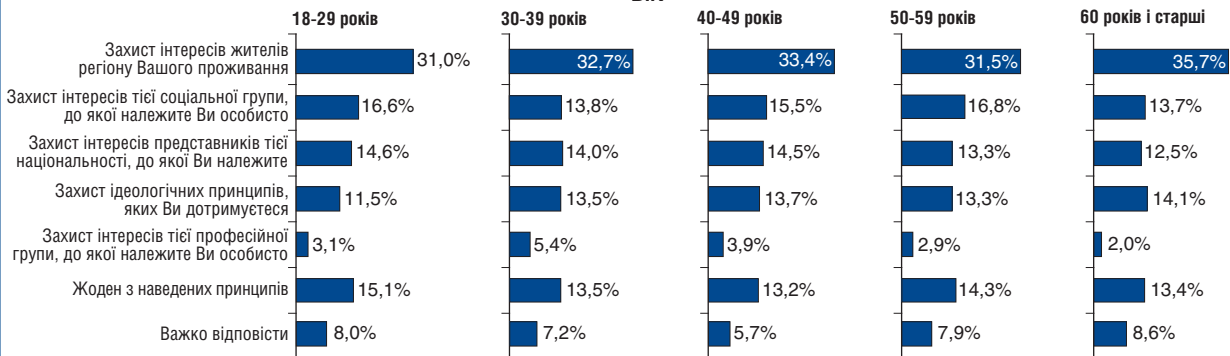
УКРАЇНА

ОСВІТА

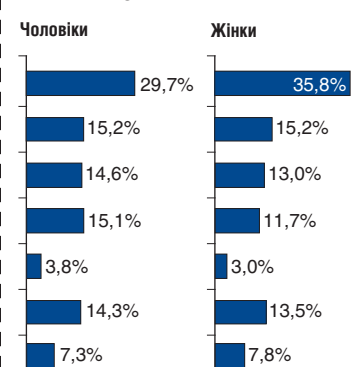
ВІК

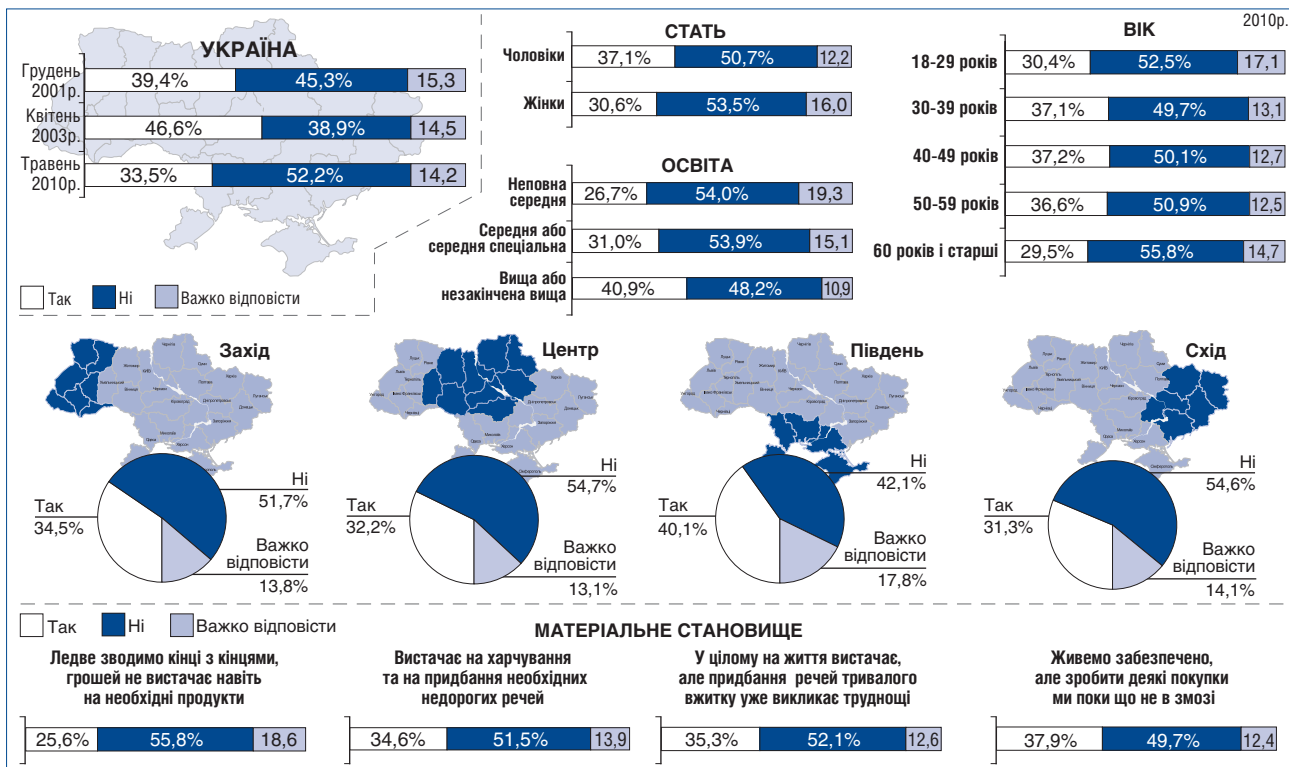
МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ

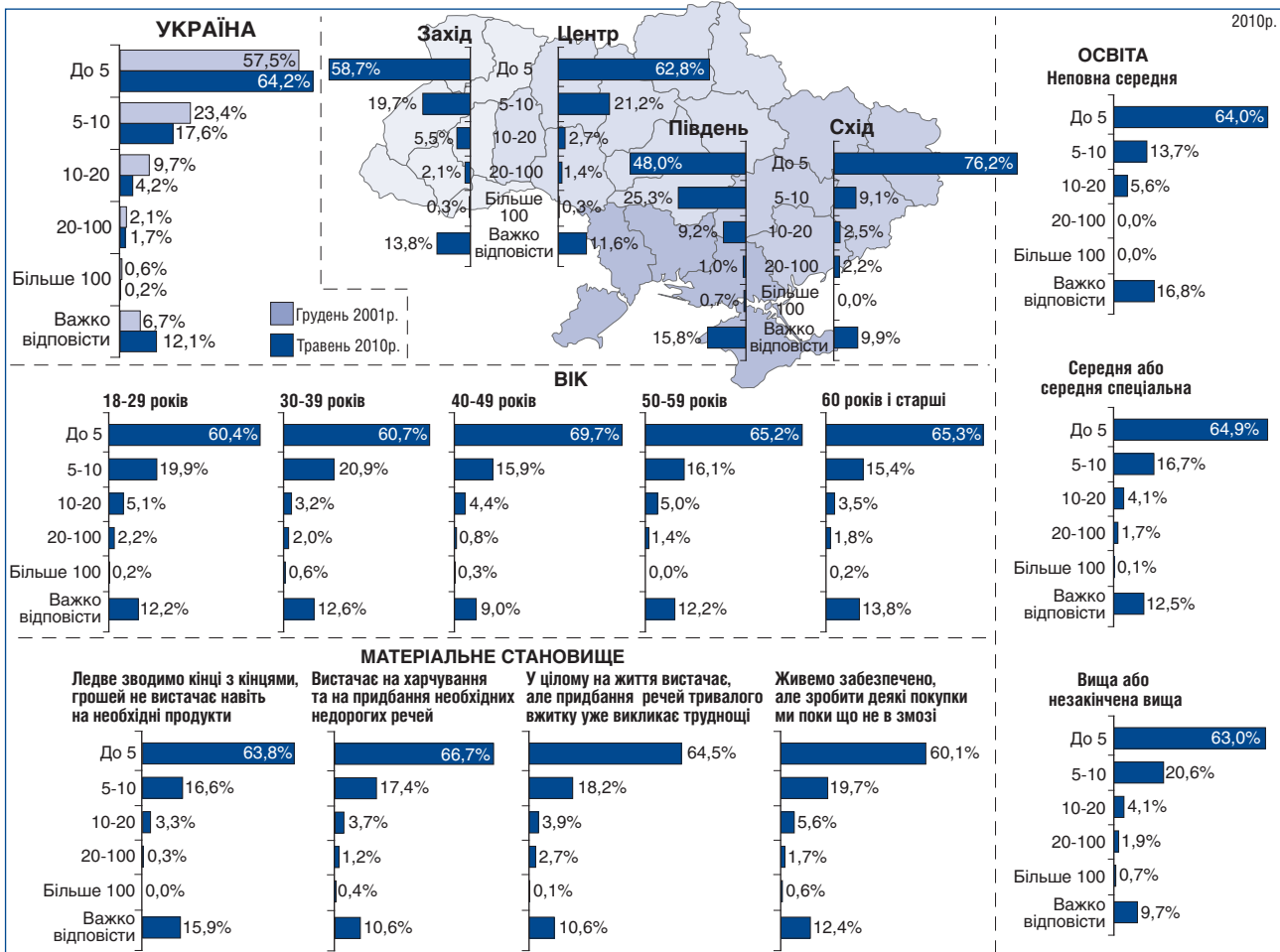
СТАТЬ

Чи потрібна Україні багатопартійна система? % опитаних

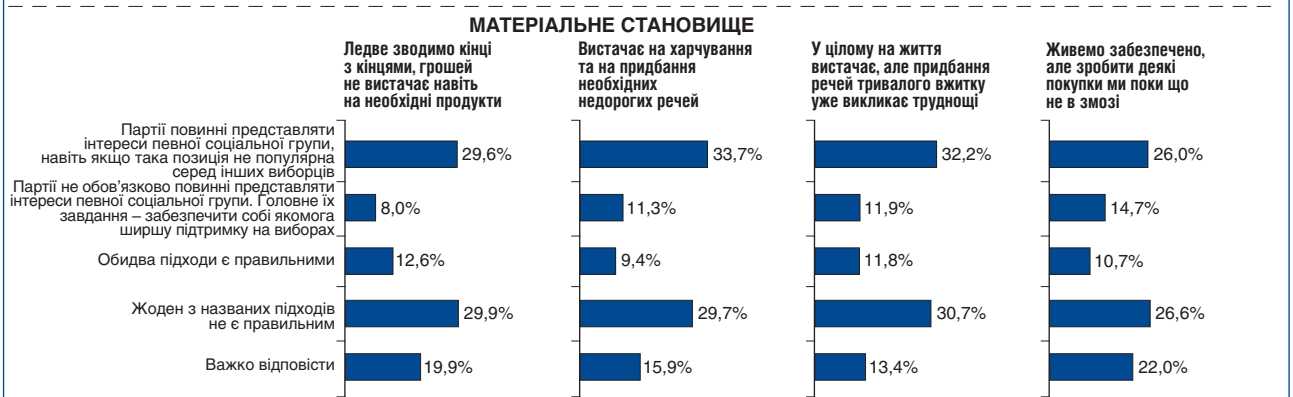
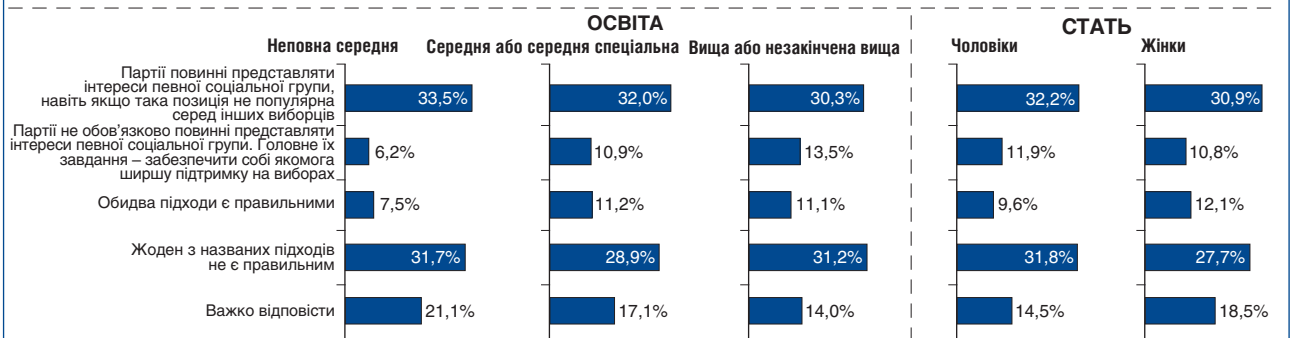
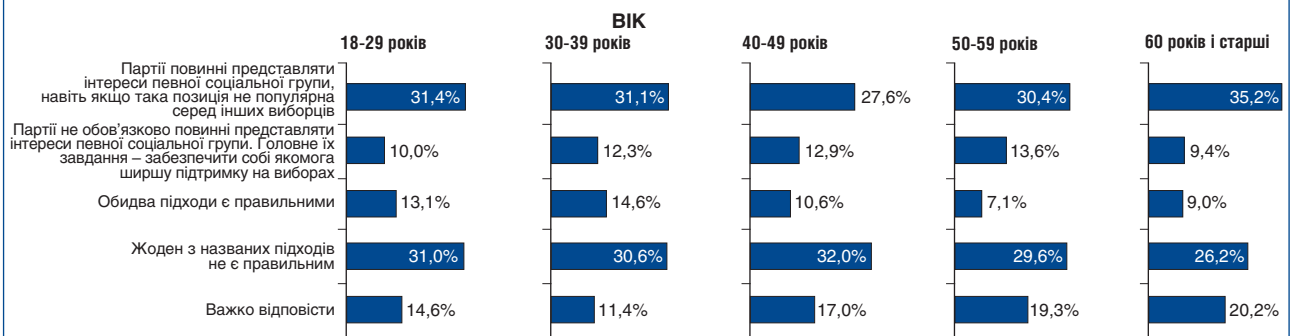
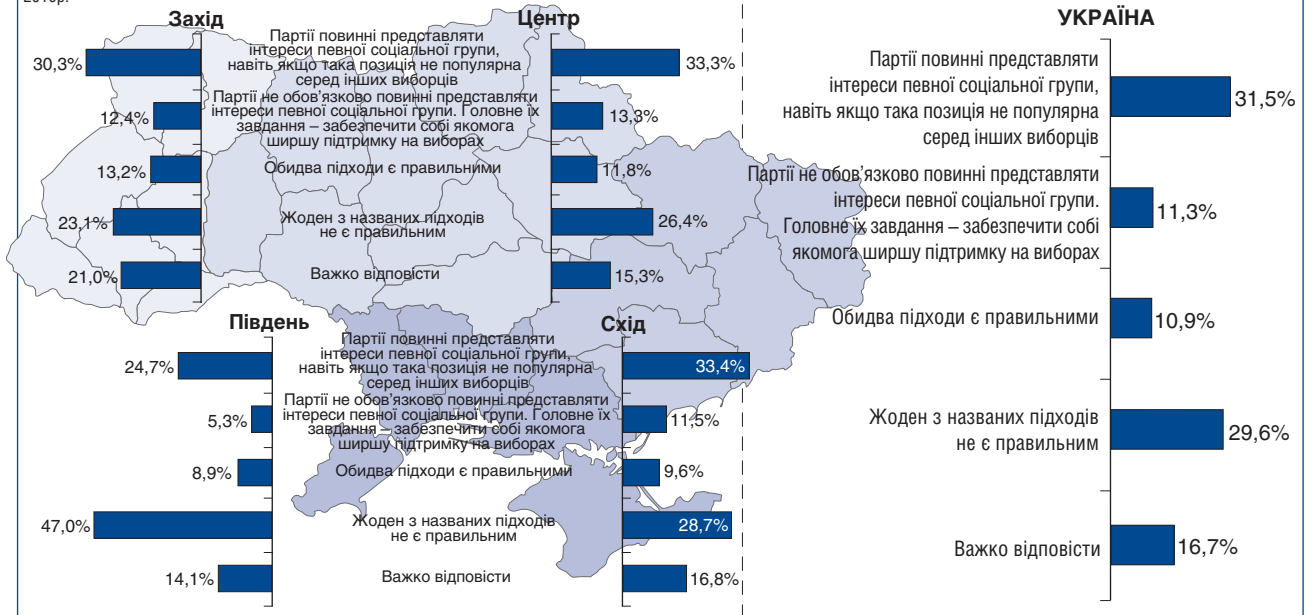

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні? % опитаних

З яким підходом до побудови політичних партій в Україні Ви згодні найбільшою мірою?
% опитаних

2010р.

Який підхід до ідеологічних засад діяльності політичних партій є більш прийнятним в умовах України?
% опитаних

